

אוניברסיטת בר-אילן

עיצוב זיכרון מסורת יציאת מצרים בספר דברים

ראובן בלוד

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לתנ"ך ע"ש זלמן שמיר

של אוניברסיטת בר-אילן

תשפ"ב

רמת גן

אוניברסיטת בר-אילן

עיצוב זיכרון מסורת יציאת מצרים בספר דברים

ראובן בלוד

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לתנ"ך ע"ש זלמן שמיר

של אוניברסיטת בר-אילן

תשפ"ב

רמת גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתה של ד"ר יסכה זימרן

מהמחלקה לתני"ך ע"ש זלמן שמיר

של אוניברסיטת בר-אילן

שלמי תודה

אפתח בשבח האכסניה, אוניברסיטת בר-אילן והמחלקה לתנ"ך, שאפשרו וסייעו לכתוב את עבודת התזה הזאת.

במהלך העבודה ד"ר רענן אייכלר ופרופ' מיכאל אביעוז נתנו עצה והבהרה שתרמו רבות לשיפור העבודה ולהעמקתה.

תבוא על הברכה גם אליאן דסקל, שסייעה רבות לכתיבת העבודה הזאת.

במיוחד אני מודה למנחת העבודה, ד"ר יסכה זימרון, שהובילה אותי בסבלנות במהלך כל העבודה, כך שעבודה זו הגיעה לכלל סיום.

לסיום, תודה למשפחתי ולגיניפר זוגתי שתמכו בי לכל אורך הדרך.

תוכן עניינים:

א	תקציר עברי .....
1	1. מבוא .....
1	1.1 נושא המחקר ומטרותיו .....
5	1.2 סקירת המחקר .....
5	1.2.1 מאפייניו של ספר דברים .....
9	1.2.2 מסורת יציאת מצרים בספר דברים .....
14	1.2.3 זיכרון יציאת מצרים .....
18	1.3 שיטת המחקר .....
19	1.4 מבנה העבודה .....
21	2. ענף יחסי ישראל והאל .....
21	2.1 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים: ו 1-25 .....
22	2.1.1 מבוא .....
22	2.1.2 גבולות היחידה .....
23	2.1.3 מבנה פנימי .....
24	2.1.4 מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים .....
25	2.1.5 סיכום .....
25	2.2 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים: ח 1-20 .....
26	2.2.1 מבוא .....
26	2.2.2 גבולות היחידה .....
28	2.2.3 מבנה פנימי .....
30	2.2.4 מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים .....
33	2.2.5 סיכום .....
33	2.3 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים: ט 1-7 .....
33	2.3.1 מבוא .....
34	2.3.2 גבולות היחידה .....
36	2.3.3 מבנה פנימי .....

36	2.3.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים
37	2.3.5	סיכום
38	2.4	סיכום ענף יחסי ישראל והאל
40	3.	ענף היחסים בתוך עם ישראל
40	3.1	עבד עברי: טו 12-18
40	3.1.1	מבוא
42	3.1.2	גבולות היחידה
44	3.1.3	מבנה פנימי
45	3.1.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים
48	3.1.4	מקומו של זיכרון יציאת מצרים
50	3.1.6	סיכום
50	3.2	היחס לחלשים: כד 17-22
51	3.2.1	מבוא
52	3.2.2	רכיבי מסורת יציאת מצרים
52	3.2.3	השוואה בין היחידות העוסקות בדלים
54	3.2.4	סיכום
55	3.3	צרעת מרים: כד 8-9
55	3.3.1	מבוא
57	3.3.2	גבולות היחידה
58	3.3.3	מבנה פנימי
59	3.3.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים
60	3.3.5	סיכום
61	4.	ענף היחס לגויים
61	4.1	היחס לגויים בארץ ישראל: ז 1-26
62	4.1.1	מבוא
63	4.1.2	גבולות היחידה
64	4.1.3	מבנה פנימי

65	.....	4.1.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים
67	.....	4.1.5	סיכום
67	.....	4.2	עמלק : כה 17-19
67	.....	4.2.1	מבוא
68	.....	4.2.2	גבולות היחידה
69	.....	4.2.3	מבנה פנימי
69	.....	4.2.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים
71	.....	4.2.5	סיכום
73	.....	5.	ענף לוח השנה.....
73	.....	5.1	השבת : ה 12-15
73	.....	5.1.1	מבוא
74	.....	5.1.2	גבולות היחידה
74	.....	5.1.3	מבנה פנימי
75	.....	5.1.4	מקומה של מסורת יציאת מצרים וזיכרון יציאת מצרים
77	.....	5.1.5	השוואת חוק השבת בדברים ובשמות
79	.....	5.1.6	סיכום
80	.....	5.2	המועדים : טז 1-17
80	.....	5.2.1	מבוא
81	.....	5.2.2	מהות ועיקרי החוקים ביחידות
82	.....	5.2.3	רכיבי מסורת יציאת מצרים במועדים
82	.....	5.2.4	השוואה בין השבת למועדים
86	.....	5.2.5	סיכום
87	.....	6.	סיכום
87	.....	6.1	סקירת פרקי העבודה
90	.....	6.2	רכיבי מסורת יציאת מצרים
94	.....	6.3	ענפי הזיכרון
96	.....	6.4	מעגלי החיים
98	.....		ביבליוגרפיה

107	.....	נספח א – פסוקי שורש זכ"ר בספר דברים
109	.....	נספח ב - פסוקי שורש שכ"ח בספר דברים
111	.....	נספח ג – אזכורי יציאת מצרים בספר דברים
115	.....	נספח ד – אזכורי מסורות אחרות בספר דברים
115	.....	1. אזכורי מסורת האבות בספר דברים
117	.....	2. אזכורי מסורת מעמד הר חורב בספר דברים
i	.....	תקציר בשפה האנגלית

AB	Anchor Bible
BW	The Bible and its World
<i>HALOT</i>	<i>The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament</i>
<i>HTR</i>	<i>Harvard Theological Review</i>
ICC	International Critical Commentary
<i>JATS</i>	<i>Journal of the Adventist Theological Society</i>
<i>JBQ</i>	<i>Jewish Bible Quarterly</i>
<i>JBL</i>	<i>Journal of Biblical Literature</i>
<i>JETS</i>	<i>Journal of the Evangelical Theological Society</i>
<i>JLR</i>	<i>Journal of Law and Religion</i>
<i>JOJT</i>	<i>Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought</i>
<i>JSOT</i>	<i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
<i>JTS</i>	<i>Journal of Theological Studies</i>
NCB	New Century Bible
NCBC	New Century Bible Commentary
NICOT	New International Commentary on Old Testament
OTL	Old Testament Library
UCP	University of California Press
WBC	Word Biblical Commentary

תקציר

בעבודה זו עסקתי במשמעות הציווי החוזר לזכור את יציאת מצרים (להלן יצ"מ) בספר דברים. מסורת יצ"מ מרכזית בתורה, אולם הדרישה לזכור את יצ"מ היא חריגה בהיקפה בספר דברים לעומת חומשי התורה האחרים ולעומת אזכורי מסורות אחרות בספר דברים עצמו. ספר דברים מיוחד גם בכך שהציווי לזכור את מסורת יצ"מ מופיע בו בהקשרים שונים ובנושאים שונים שלא תמיד קשורים ישירות אל יצ"מ עצמה. על מנת להבין את ציוויי הזיכרון האלה, כיצד הם מעוצבים בפסוקים השונים בספר דברים ומה משמעותם, בחנתי את כל היחידות שבהן מופיע הציווי לזכור את יצ"מ, תוך התייחסות לאספקטים שונים. לדוגמה: מרכיבי המסורת והאירועים שמוזכרים בפסוקים, עיצובם והתייחסותם לעם ישראל ולזהותו, ההשלכות והמשמעות של הדרישה לזכור את מסורת יצ"מ בעבר כלפי ההווה והעתיד וההקשרים הכוללים המתייחסים למכלול אורח החיים הישראלי במונחים של זמן, מקום, תיאולוגיה, אתיקה וזהות.

העבודה נעשתה כמחקר סינכרוני, תוך שימוש בכלים של הביקורת החדשה (New Criticism) ובקריאה צמודה של הטקסט ובחינת עיצובו לפרטיו.

בפרק הראשון, שהוא פרק מבוא, התייחסתי בהרחבה לנושא המחקר ומטרותיו, הדגשת ייחודה של מסורת יצ"מ והצבת השאלות המרכזיות המתייחסות לציוויי הזיכרון המופיעים בספר דברים. במבוא, סקרתי גם את תמונת מצב המחקר בנושאים הנוגעים לעבודה זאת: מאפייניו של ספר דברים, מסורת יצ"מ בספר דברים וזיכרון יצ"מ בספר דברים. לאור סקירה זאת קבעתי שהמחקר אינו נרחב בצורה מספקת בנוגע לעיצובו המיוחד של זיכרון מסורת יצ"מ בספר דברים ולהשלכותיו המהפכניות והמעשיות בהווה ובעתיד על אורח חייו של עם ישראל. מבנה העבודה, כפי שפירטתי במבוא, מציג את רמות הניתוח שנעשו בצורה עולה, החל מרמת מרכיבי המסורת, סוג הזיכרון והפעילות הנגזרת מהמחויבות לזיכרון, ועד למעטפת המשמעות (ענפים) של הזיכרון על כל אורח החיים והזהות של עם ישראל. חלוקה זו לקבוצות של מאפייני הזיכרון כוללת ארבעה ענפים: יחסי ישראל והאל, היחסים בתוך עם ישראל, היחס לגויים ולוח השנה הישראלי הם עניינם של הפרקים המרכזיים של עבודה זו. בכל אחד מן הפרקים ניתחתי יחידה אחת בהרחבה וכמה נוספות בקצרה, תוך השוואה ביניהן.

הפרק השני, ענף יחסי ישראל והאל, כולל שלוש יחידות זיכרון בספר דברים: ו-25, ח-20, ט-7. 1. תכליתן שמירת נאמנות עם ישראל לאל אחד ולכל המצוות והחוקים שהעביר להם. זהו פרק מרכזי שבו נידונות יחידות הדורשות מישראל להגיע להבנה ולמסקנה שעליהם לשמור אמונים לאל ולשמור את מצוותיו באמצעות זיכרון אירועי העבר במסורת יצ"מ. כל יחידה מדגישה פן אחר של מסורת יצ"מ, אולם כולן מובילות לאותה מסקנה: יש לשמור אמונים לאל ולשמור את מצוותיו. ו-25 מדגיש את הניגוד של המקום והסטטוס: למול התקופה שבה היו בני ישראל בארץ זרה במצרים ובסטטוס של עבדים, בני ישראל יהיו עם הגיעם לארץ ישראל בארץ שלהם במעמד חופשי ובחיי שפע ורווחה. שינוי זה שנעשה בצורת הצלה ניסית גלויה על ידי האל, מחייב כאמור את נאמנותם של ישראל גם בהווה ובעתיד. ח-20 מדגיש את התקופה שבה ישראל שהו במדבר בדרכם לארץ המובטחת. בתקופת המדבר האל דאג לשמור על עם ישראל ולספק את כל הנדרש למחייתו (אוכל, מים ולבוש) בצורה ניסית המדגישה את כוחו של האל מול הטבע. שוב גם כאן ישראל אמורים להגיע למסקנה שיש לשמור אמונים לאל שדאג להם במקום קשה כמו המדבר וממשיך לדאוג להם גם בשפע הקיים עבורם בארץ ישראל. היחידה ט-7-1 שוב מדגישה פן אחר של אירועי עבר במסורת

יצ"מ, השמדת הגויים על ידי האל כדי שישראל יוכלו להיכנס לארץ המובטחת. תהליך היציאה ממצרים מסתיים כפי שהבטיח האל לישראל (למשל בשמות ו 8-1) בהבאת ישראל לארץ כנען ובהורשת הארץ. היחידה ט 1-7 מתייחסת לשלב הסופי של תהליך היציאה ממצרים: הורשת הארץ מידי הגויים. רכיב זה של מסורת יצ"מ, הורשת הארץ, גם הוא נעשה בסיוע ישיר של האל, כפי שהאל סייע ועזר לישראל לכל אורך תקופת היציאה ממצרים והנדודים במדבר ועד ההתנחלות בארץ. למול הנאמנות והסיוע של האל לישראל, היחידה מפרטת שבפועל עם ישראל לא שמר אמונים לאל אלא מרד בו פעמים רבות לאורך תקופת יצ"מ. לכן יחידה זו יוצאת באזהרה לעם ישראל לא לשכוח את האל ולהבין שהאל דאג לעם ישראל למרות שהם לא שמרו אמונים ומרדו בו.

הפרק השלישי, ענף היחסים בתוך עם ישראל, כולל שלוש יחידות זיכרון: טו 12-18, כד 17-22, כד 9-8. היחידות בפרק זה מגדירות את היחס המתחייב מזיכרון מסורת יצ"מ כלפי האחר בתוך עם ישראל ובמיוחד החלשים, כגון העבד, היתום והאלמנה. ביחידות אלה ההשוואה למול מסורת יצ"מ בעבר היא השוואה בשני מישורים: הראשון, שלילת היחס שקיבלו בני ישראל מהמצרים בהיותם עבדים וחלשים, והשני, הגדרת היחס המנוגד ליחס המצרים לישראל, כיחס הנכון והנאות כלפי העבדים והחלשים בחברה. בניגוד ליחס שקבלו ישראל מהמצרים, היחס שישראל קבלו מהאל הוא חיובי ורחום, והוא אמור לשמש דוגמה לישראל ביחסם לדלים ולחלשים בחברה. לכן בתוך עם ישראל צריך להתייחס לזולת, ולחלשים בפרט, בניגוד ליחס שבו התייחסו הגויים ובעיקר המצרים לישראל בתקופה שהיו בה בסטטוס של עבדים. בפרק זה כל יחידה דנה בקבוצה אחרת בעם ישראל, כאשר הציפייה ליחס כלפיהם אינו רק לסיוע כלכלי אלא גם לתמיכה רגשית, במטרה לתמוך בהם ולאפשר להם חיים הוגנים וראויים בחברה בישראל. היחידה טו 12-18 מתייחסת לעבד עברי, ומתמקדת בתהליך שחרורו לחופשי אחרי שש שנים הכולל תמיכה כלכלית נרחבת של אדונו כדי להחזירו לעצמאות ולחברה כאדם חופשי. הזיכרון של המסורת כאן הוא ביחס ישיר למעמדם של ישראל במצרים כעבדים, ולתהליך השחרור על ידי האל, שגם תמך כלכלית ורוחנית בישראל לכל אורך תקופת יצ"מ. היחידה כד 17-22 מתייחסת לקבוצת הדלים: היתום והאלמנה, ולקבוצת הזרים: הגרים. גם כאן בעקבות זיכרון ההצלה והתמיכה של האל בישראל בעבר, יש לסייע כלכלית וחברתית לקבוצת האלה. היחידה כד 8-9 מתייחסת לקבוצה ההפוכה, לקבוצת המנהיגים. גם כלפי מנהיגים יש ללמוד ולזכור ממה שקרה בעבר ביציאה ממצרים. אמנם אין כאן פירוט של האירוע, אולם ישנו רמז בפסוק 8 לכך שמדובר בנגע הצרעת שחלתה בו מרים ולצורך להישמר ממנו. יש להישמע לסמכות ולמנהיגים בעם (הכהנים הלוויים), אולם גם הם כפופים ללקחים ממסורת יצ"מ ולמצוות האל.

הפרק הרביעי, ענף היחס לגויים, כולל שתי יחידות: ז 1-26, כה 17-19. היחס הנדרש כלפי הגויים, בשונה מהגר שאותו יש לקרב, הוא יחס נוקשה, דוחה עד להשמדה. מלבד החשש שהגויים ילחמו בעם ישראל, ישנו גם חשש רוחני שבו עלולים בני ישראל להיות מושפעים מהגויים וללכת אחרי אלוהים אחרים. חשש זה בא לידי ביטוי בעיקר לאחר ההתנחלות של ישראל בארץ כנען, כך שמתוך רווחה ושפע ישכחו את תלותם באל ויפנו לאלוהים אחרים. היחידה ז 1-26 מנמקת את היחס לגויים והחשש לעבודה זרה בשתי סיבות מרכזיות. הראשונה, כוחו וייחודו של האל הוכח בתקופת יצ"מ ולכן יש לשמור לו בלבד אמונים. השנייה, יש יחסים מיוחדים בין האל לישראל עקב בחירת האל בישראל כעם שלו, כעם סגולה וכעם קדוש. בחירה זו מחייבת היבדלות מהגויים, לשמוע רק לאל אחד ולקיים את כל מצוותיו. רכיב מסורת יצ"מ העיקרי כאן הוא כוחו, ייחודו וחסדו של האל.

היחידה כה 17-19 מתייחסת ספציפית לעמלק, שאותו נדרש עם ישראל להשמיד טוטלית ללא השארת זכר ממנו. המלחמה של עמלק בישראל בדרך ביציאתם ממצרים, תוך פגיעה דווקא בחלשים והנחשלים (בניגוד למצופה מעם ישראל ביחסו לחלשים בחברה), הביאו את עמלק למצב שבו יש למחות את שמו לחלוטין. ביחידה זו מופיע הרכיב של היחס לגויים מתוך מסורת יצ"מ, וכן יתכן שניתן לשייך כאן גם את הרכיב של היחסים בתוך עם ישראל בהדגשה של היחס לחלשים. היחס לחלש נלמד כאן מתוך שלילת צורת המלחמה הלא מוסרית של עמלק, שפגע בעיקר בחלשים ובחולים במלחמתו בישראל.

שלושת הענפים לעיל מציגים את מערכת הקשרים של ישראל בצורה הולכת ומתרחבת: מהיחס הטרנסנדנטי לאל, לתוך עם ישראל פנימה וכלפי הגויים החוצה.

הפרק החמישי, ענף לוח השנה הישראלי, כולל שתי יחידות: ה 12-15, טז 1-17. לוח השנה הישראלי מעוצב בהתאם למשמעויות מסורת יצ"מ. ההקשר למסורת איננו ישיר ואיננו מתייחס ישירות לאירוע או לסטטוס של בני ישראל במצרים, אלא הוא נובע מהמסרים והמשמעויות של המסורת שאותם יש לזכור ולקיים לאורך השנה. מסרים אלה יתורגמו לאורך השנה לאירועים ולחגים שונים שמטרתם לקשור את ההווה (ואת אלה שלא חוו את תקופת יצ"מ בפועל) עם העבר של מסורת יצ"מ ובכך לזכור דרך חוויה מעשית את מסורת יצ"מ. יחידת הזיכרון ה 12-15 מציגה את שמירת השבת כחיקוי לפעילות האל ששבת ביום השביעי ולהצלת עם ישראל ממצרים והפיכתו לעם חופשי השולט בפעילות שלו ובזמן שלו. האל שהוציא את ישראל ממצרים, שבה הם היו מוחלשים, עבדים ומשועבדים בעבודה קשה, הוא המודל שעל בני ישראל לאמץ בחיי היום יום. השבת אם כן מסמלת כלפי בני ישראל שתי נקודות מבט על מסורת יצ"מ: מעבר ממעמד של עבדים למעמד של עם חופשי, ומתן מנוחה והשבתה ממלאכה לקבוצות החלשות בעם ישראל (העבדים, הגרים ואפילו חיות הבית) כחלק ממודל היחס הנדרש כלפי החלשים בחברה. היחידה טז 1-17 מתייחסת לשלושת הרגלים. גם כאן יש לעצור את הפעילות השוטפת ולקיים את פסח, שבועות וסוכות עם טקסים ופולחן לכבוד האל. אירועים אלו לאורך השנה פועלים כסיוע לזיכרון מסורת יצ"מ על ידי שחזור מאורעות העבר (פסח ושבת) או על ידי הנגדת מצב העבדות בעבר במצרים ליכולת של ישראל לחגוג בשמחה, בצורה חופשית בארץ משלהם בהווה (שבועות וסוכות). לענף זה יש גם קשר אל שאר הענפים, היות שבלוח השנה באים לידי ביטוי גם היחס לאל, היחסים בתוך ישראל והיחס לגויים. מטרת כל אירועי לוח השנה היא הקדשתם לכבוד האל, לקיים פולחן וטקסים במקום שהאל בוחר ותוך שיחזור (במילים ושירה) של הצלת ישראל ממצרים על ידי האל והבאתם לארץ ישראל. את כל החגים והאירועים בלוח השנה יש לבצע בשיתוף קבוצת הדלים והחלשים בחברה ובשיתוף מלא עם המשפחה הגרעינית של כל אחד מישראל. האירועים השונים בישראל לאורך השנה מובדלים מהמקובל בטקסים פולחניים של הגויים, המתייחסים לאלים רבים שאחראיים כל אחד מהם לנושא אחר בחיים. עם ישראל לעומת זאת מתייחס לאל אחד שאחראי על המכלול הכולל של נושאי החיים. כך קורה גם לגבי שמירת השבת וביטול ממלאכה, שאינה מוכרת באותה תקופה בעולם, ובכל ביטול המעמדות ושיתוף העבדים והדלים כחלק שווה בחברה.

כל יחידות הזיכרון בכל הענפים כוללות פעילות מעשית הנגזרת מזיכרון מסורת יצ"מ. פעילות זאת פועלת בכיוון דו-סטרי. זיכרון מסורת יצ"מ מביא בעקבותיו, בין במישרין ובין במשמעויותיו, לפעילות המגדירה את כל זהותו ואורח חייו של עם ישראל. מצד שני, עקב הפעילות המעשית והאקטיבית שנעשית באופן שוטף בהווה, ניתן יהיה לזכור את המסורת מן העבר, לא רק על ידי אלו

שחוו אותו בפועל באותה תקופה, אלא גם לכל הדורות הבאים. ארבעת הענפים המוגדרים מתוך יחידות הזיכרון שבספר דברים מהווים כל אחד מהם גם מהפכה למול המקובל בעולם העתיק. מהפכה תיאולוגית ביחס המונותאיסטי לאל אחד, מהפכה אתית ומוסרית ביחס לעבדים ולחלשים בחברה בתוך עם ישראל, היבדלות מוחלטת ביחס לעמים אחרים ועריכת אירועים ייחודיים ולא מקובלים לאורך השנה המשלבים הן את המחזור הירחי והן את השנה השמשית.

בפרק הסיכום של העבודה סקרתי את כל פרקי העבודה האחרים ואת המסקנות המרכזיות שבהם:

- ציוויי הזיכרון בספר דברים נועדו לחבר את רכיבי מסורת יצ"מ בעבר לאורח החיים של עם ישראל בהווה.
- החוקים המתבססים על ציוויי הזיכרון מגדירים בצורה מעשית את הזהות והיחסים של עם ישראל בארבעה ענפים של יחסים והתנהגות: כלפי האל, כלפי החברה בתוך העם, כלפי הגויים ובאירועים השונים בלוח השנה.
- כל היחסים הנדרשים מעם ישראל בכל ארבעת הענפים מאופיינים לפי המודל של פעילות האל בהוצאת בני ישראל ממצרים ובמשמעויות הנגזרות במישרין מתהליך מסורת יצ"מ (באמצעות חיקוי, השוואה והבנת המשמעויות של תהליך היציאה ממצרים). הפעילות מתבטאת ברכיבי מסורת שונים המופיעים בכל אחת מהיחידות בהתאמה לנושא שלה.
- הפעילות המעשית הנגזרת בהווה באורח החיים של עם ישראל מאפשרת את הזיכרון של מסורת יצ"מ גם למי שלא חווה בפועל את אותה תקופה.
- המודל שהציב האל בתהליך שחרורו של עם ישראל ממצרים, דרך מסעותיו במדבר ועד הנחלתה של ארץ ישראל לעם ישראל, הוא מודל של צורת חיים מהפכנית השונה מהמקובל בעולם העתיק מבחינת תיאולוגיה, אתיקה, שוויוניות וזהות.
- עיצוב הזיכרון בספר דברים מהווה אם כן אבן יסוד לתשתית החיים של עם ישראל, לחיי שפע יציבים, הוגנים וממושכים של עם ישראל בארץ ישראל. מסרים אלו מתאימים במיוחד לספר דברים עקב היותו בעל אופי מהפכני, בהדגשת האנושיות שבו ובהדגשת הפעילות הדואגת, המקרבת ומלאת החסדים של האל כלפי עם ישראל בתקופת יצ"מ. הזיכרון של תקופת יצ"מ בעבר מהווה את מודל החיים של ישראל בהווה מתוך התמקדות בקשר המשולש בין האל, בני ישראל וארץ ישראל. קשר משולש זה פעל בעבר ואמור להמשיך גם בהווה ובעתיד, כך שבארץ ישראל אם בני ישראל יהיו נאמנים לאל הם ימשיכו להנות מהשפע והטוב שהאל יעניק להם. מסרי ספר דברים המבוססים על מסורת יצ"מ הם הסיבה וההוכחה המרכזית לדרישת הנאמנות מצד עם ישראל לאל ולכל מצוותיו.

אפיון מסורת יצ"מ לארבעת הענפים והיישומים הנגזרים מהם אפשרו לי ליצור תמונת על כוללת של מסורת יצ"מ ורכיביה בעבר למול תמונת הזיכרון הנדרשת של המסורת בהווה והעתיד. הגדרה זאת של הענפים והיישומים גם אפשרה לי להתמודד עם השאלות הבאות: כיצד ניתן לצוות על זיכרון קולקטיבי, כיצד מעוצבות יחידות הזיכרון בספר דברים, ומה תרומתן ומגמתן. משום כך זיכרון מסורת יצ"מ לפי ספר דברים הוא הבסיס של עיצוב זהות עם ישראל, אורח החיים שלו (לוח השנה), הקשר עם האל, מערכת היחסים הפנימיים המתחייבת בתוך עם ישראל ומערכת היחסים החיצוניים הנדרשת כלפי הגויים.

1.1 נושא המחקר ומטרותיו

בעבודה זו התמקדתי בחשיבות ובמשמעות של זיכרון יציאת מצרים (להלן יצ"מ) בספר דברים ובהשלכות האידאולוגיות והמעשיות שלו לחיי עם ישראל. מטרת העבודה היא להבהיר את המשמעות של ההופעה הייחודית של מסורת יצ"מ בספר דברים ואת המסרים העולים מהופעה ייחודית זאת, תוך הדגשת נושא הזיכרון של המסורת, ואת הדרך שבה הם באים לידי ביטוי בפועל בחיי עם ישראל כפי שהיא מוגדרת בספר דברים. מסרים אלו יגדירו מצד אחד את היחסים הדו-צדדיים בין אלוהים לעם ישראל ומצד שני את היחסים הבין-אישיים בקרב בני ישראל עצמם וכן ביחס לעמים אחרים. טענתי היא שספר דברים מקשר את יצ"מ לחיי עם ישראל בקשר הדוק לאורך כל ימות השנה ובכל תחומי החיים ובכך קושר את אירועי העבר להווה ואף מעצב את העתיד.¹

מסורת יצ"מ מרכזית בתנ"ך. היא מוזכרת במגוון הקשרים, ובהם: חוקים סוציאליים, סיפורים היסטוריוגרפיים ונאומים היסטוריים. להלן כמה דוגמאות: יהושע אוסף את כל שבטי ישראל בשכם בנאום נאמנות לה' והעם מתחייב לעבוד רק את ה' (יהושע כד). שמואל אוסף את העם בגלגל על מנת להמליך מלך על ישראל (שמואל א, יב). שלמה מקהיל את כל עם ישראל להעלות ארון ברית ה' למקדש (מלכים א, ח). ירמיהו בתוכחה ליושבי יהודה שהלכו אחרי אלוהים אחרים (ירמיהו יא). נחמיה אוסף את בני ישראל ומחדש את הברית עם האל והמחויבות לקיום המצוות (נחמיה ט – י).² את מרכזיותה של יצ"מ ניתן גם לראות במניין המצוות: שישים ושבע מצוות קשורות בזכר יציאת מצרים לפי מניין הרמב"ם, מתוכן עשרים בספר דברים.³

ספר דברים בולט בהשוואה לספרי מקרא אחרים בכמות ההיקריות של מסורת יצ"מ. המילה "מצרים" מופיעה בספר זה לא פחות מחמישים פעמים, תמיד בקשר ליציאת בני ישראל ממנה, לשיבה ולשעבוד שקדמו ליציאה זו ולייסורים שבאו על המצרים במהלכה. נוסף לזאת, אף הדרישה לזכור את יצ"מ, המשולבת בהקשרים שונים ומאפשרת את ההעברה של מסורת זאת לדורות הבאים, בולטת בנוכחותה בספר ומבליטה את חשיבות מסורת זאת בספר דברים. לשם השוואה: מונחים הגזורים מהשורש זכ"ר והפכו, השורש שכ"ח, מופיעים בספר דברים ארבע עשרה פעמים בזיקה למסורת יצ"מ.⁴ בספר שמות הם מופיעים פעמיים בלבד ובשאר החומשים הם לא מופיעים ולו פעם אחת בזיקה אל יצ"מ. אפילו מצוות מסוימות אשר בספר דברים מעוגנות במסורת יצ"מ, בספרים אחרים מעוגנות במסורות אחרות. דוגמה יפה לכך היא מצוות השבת:⁵ בשמות כ 10 הנימוק לשמירת השבת היא מסורת בריאת העולם: "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ". לעומת זאת, בדברים ה 14 הנימוק הוא זכר ליצ"מ: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי".

¹ ראו פריש, מגמות בהנחלת הזיכרון, עמ' 143-144, המבחינה בין זיכרון במישור האישי הקשורה בחוויית מאורע או מעשה כלשהו, לבין זיכרון במישור הציבורי-לאומי. 'זיכרון' במישור זה אין משמעותו רק קליטה, אחסון מאורעות ורישומם במוח לשם שליפתם ופענוחם בעת הצורך, אלא דאגה לזיכרונו של כלל עם ישראל לדורותיו בדרכים שונות, רוצה לומר 'זיכרון קולקטיבי', שמטרתו השפעה על תודעתו ועל זהותו של כל יחיד כחלק באומה ועל התנהגותו היומיומית.

² אבישור ובלאו, שמות, עמ' 12-13.

³ אזבנד, דרך חיים, עמ' 6-10.

⁴ ראו נספחים א', ב', ג'.

⁵ כהן-צמח, דברים, עמ' 76.

החובה לזכור את מסורת יצ"מ מופיעה בספר דברים ברוב היחידות במבנה קבוע:

1. הציווי לזכור: ציווי זה בא לידי ביטוי מבחינה לשונית גם עם צורות הפועל 'זכר' ועם צורות הפועל 'שכח', בפניה אישית בגוף יחיד ובצורת הווה מתמשך.
2. האירוע אותו יש לזכור מהעבר של מסורת יצ"מ: כל הפסוקים המזכירים את מסורת יצ"מ מתייחסים לאירוע אחד או שניים מכל האירועים שהיו במסורת יצ"מ. האירועים האלו, המפורטים בהרחבה בהמשך, אמורים לעורר אצל בני ישראל שיזכרו אותם לתגובה, מוטיבציה, ורגשות שיובילו אותם לפעילות מעשית, אקטיבית, הנגזרת מזיכרון האירוע ומשמעותו.
3. פירוט הפעילות המעשית הנדרשת: ברמה אישית או קולקטיבית, כאשר הפעילות הנדרשת מופנית כלפי קבוצה מוגדרת כגון: עבדים, גרים, יתומים, אלמנות וגויים.

הקשר בין הציווי לזכור לבין הפעילות המעשית הנדרשת פועל בשני כיוונים. הראשון: הציווי לזכור מביא לכך שיש לפעול בהתאם למשמעויות הנגזרות מאותו זיכרון בכל הדורות. השני: בכיוון ההפוך, הפעילות הנדרשת מבני ישראל תביא אותם לזכור את אירועי יצ"מ בהווה ובעתיד, למרות שבני ישראל בהווה ובעתיד לא נכחו באותה תקופה ולא חוו פיסית את מאורעות יצ"מ.⁶

מרכזיותה של מסורת יצ"מ בספר דברים בולטת לא רק בהשוואה לאזכורה של המסורת בספרים האחרים, אלא גם בהשוואה למידת התפוצה של מסורות אחרות בתוך הספר עצמו. ויסמן מציג שלוש מסורות מרכזיות חלופיות על ראשיתו והתהוותו של ישראל: א. מוצאו משלושה אבות שהתהלכו בכנען, ושלחהם ניתנו הבטחות מפי ה' בדבר ייעודם הלאומי-מדיני ובדבר מתן ארץ כנען להם ולזרעם אחריהם; ב. גאולתו משעבוד מצרים והעלאתו אל ארץ זבת חלב ודבש שייחד לו ה'; ג. בחירתו לעם סגולה במעמד הר סיני, שבו כרת עמו ה' ברית וייחד אותו מכל העמים על ידי מתן תורה ומצוות.⁷ שלוש מסורות אלה קשורות במסר אלוהי, המקדים את האירועים המתוארים בהן. הראשונה – במסר לאברהם, השנייה – במסר למשה, והשלישית – במסר לעם כולו. המסורת הראשונה כורכת את ייעודו הלאומי של העם עם מוצאו מן האבות שלהם הובטחה הארץ, השנייה קושרת את הציוויים החברתיים והמוסריים של ישראל עם ניסיונו ההיסטורי כעם עבדים שנגאל משעבודו, השלישית משלבת את קבלת התורה על מערכת מצוותיה עם החוויה הדתית של התגלות ה' לעיני כל העם.⁸

בהשוואה למסורת יצ"מ, מסורת 'ברית האבות' מופיעה שלושים וארבע פעמים בספר דברים, רובן במסגרת ההקשר של הבטחת הורשת ארץ ישראל לעם ישראל. מסורת מעמד הר חורב מופיעה בספר דברים ארבע עשרה פעמים.⁹ יתרה מכך, אין מדובר רק ביחס המספרי אלא אף בעובדה שבחלק

⁶ הכתוב עצמו מציין בלשונו את שני הכיוונים: לדוגמה פעילות שתביא לזיכרון – למשל לגבי השבת (ה 14) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת, או לגבי הפסח (טז 3) "...לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", או לגבי העבד (טו 15) "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם". מצד שני לדוגמה זיכרון שמביא לפעילות – למשל לגבי שמירת המצוות (ו 21-22) "כִּי יִשְׁאַלְךָ בִּנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר מָה הַעֲדָתְךָ וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם. וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה" או לגבי שמירת המצוות (ח 14) "וְרָם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים".

⁷ ויסמן, ראשית ישראל, עמ' 12.

⁸ קופאוד (הגד לבניך ולבני בניך, יצ"מ כזיכרון תרבות, עמ' 184) משווה בין מה שהוא מכנה המיתוס של יציאת מצרים לבין המיתוס של אברהם. לטענת קופאוד נראה מעבר משמעויות מהברית עם אברהם לברית עם בני ישראל לאחר יציאת מצרים. אמנם התורה קושרת בין שתי הבריתות, אבל מימוש הברית ביציאת מצרים נעשה בצורה אגרסיבית גם כלפי מצרים וגם כלפי העמים היושבים בכנען. הדגש ביציאת מצרים מוגדר לרמת העם ועיקרו שמירת החוקים ומשפטי ה'.

מאזכורי המסורות האחרות משולבת גם מסורת יצ"מ. כך למשל בדברים ד 37 "וַתַּחַת כִּי אֶהָב אֶת אֲבֹתַיִךְ וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אֶחָרָיו וַיּוֹצֵאֵךְ בְּפָנָיו בְּכַחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם", או בדברים ו 23 "וַאֲוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הֵבִיא אֶתְנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאֲבֹתֵינוּ". כך גם בדברים ז 8 "כִּי מֵאֲהַבְתָּ ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמְרוּ אֶת הַשְּׁבָעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה וַיִּפְדֶּךָ מִבֵּית עַבְדִּים מִיַּד פְּרָעָה מְלֶךְ מִצְרָיִם" ועוד. גם במעמד הר חורב התגלות אלוהים בדיבר הראשון קושרת את האירוע הנוכחי עם מסורת יציאת מצרים: דברים ה 6 "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי".

במחקר הוצעו כמה הסברים לתפוצה הייחודית של מסורת יצ"מ והדרישה לזכור אותה, בהשוואה למסורות אחרות. להלן אפרט כמה מן ההסברים המרכזיים.¹⁰

ליונשטם מציע שני טעמים לתופעה: ראשית, יצ"מ היא מסורת לאומית הקרובה יותר ללב העם. שנית, איש לא ראה את מעשה הבריאה ולמסורת האבות נחשפו פרטים ולא עם שלם, לעומת ניסי מצרים שאותם ראה, לכל הפחות לפי התיאור המקראי, העם כולו.¹¹ עם זאת, ליונשטם איננו מתייחס למשמעות של ציווי הזיכרון בספר דברים ואיננו עוסק בשאלה כיצד הציוויים באים לידי ביטוי בחיי העם ומהם המסרים הייחודיים של ספר דברים הנובעים ממסורת יצ"מ. בנוסף, גישתו אינה מציעה מענה לשאלה כיצד הזיכרונות האישיים של דור יוצאי מצרים מועברים לזיכרונות קולקטיבים אחידים ובמיוחד לדורות הבאים.

קויפמן טוען שייחודה של יצ"מ הוא בכך שהיא מהווה את המופת ההיסטורי על אחדות האלוהים. ספרי המקרא לדבריו אינם מביאים מופתים שכליים על אחדות האלוהים, אלא המופת המקראי הוא היסטורי. ישראל הכיר את ה' מתוך נפלאות יציאת מצרים ומתוך הנפלאות שעשה בקרבו אחרי כן. גם הדיבר הראשון המצווה על האחדות נותנת באל תואר היסטורי: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי" (דברים ה 6).¹²

יפת טוענת שבחשיבה הישראלית הקדומה ניתן להבחין בתהליך של היסטוריזציה, הן של יסודות האמונה והן של הפולחן. במרכז תהליך זה עומדת יצ"מ כאירוע היסטורי מובהק, עד כדי הפיכתה מאירוע היסטורי ליסוד אמונה. לדעתה של יפת יצ"מ הפכה לסמל רב-משמעות בתודעה הדתית של עם ישראל משני כוחות שפעלו בו: האחד מתחום החוויה הדתית והוא הצורך הבסיסי להמשיך ולהתקיים. השני מהתחום התיאולוגי שבו הישועה ממצרים נקשרת לרעיון הבחירה בעם ישראל, שהוא עיקרון מרכזי בהגדרת הזהות של עם ישראל.¹³

עם זאת, הן קויפמן והן יפת אינם מתייחסים באופן מיוחד לנוכחות הנרחבת והמקום המיוחד שניתנים למסורת יצ"מ בספר דברים ובעיקר לשאלה מה היא משמעות הדגשות הזיכרון בספר דברים.

הנדל סבור שיציאת מצרים איננה עדות היסטורית אלא זיכרון תרבות. זיכרון תרבות הוא לא העבר עצמו אלא שיקוף של העבר על פי הרלוונטיות של ההווה. כלומר מסורת יצ"מ נבנתה על פי צרכי

¹⁰ הופמן (יציאת מצרים, עמ' 133-139) טוען שהאזכור של יצ"מ במסורות מרכזיות אחרות: האבות, סיני והורשת הארץ מורה על היותו ציר מרכזי לכל המסורות האחרות. דהיינו, בזכות האבות הוציא ה' את עמו ממצרים, ובלי הוצאה זו לא היו יכולים לקבל את התורה בסיני ולרשת את הארץ.

¹¹ ליונשטם, מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה, עמ' 9.

¹² קויפמן, תולדות האמונה הישראלית 1, עמ' 609.

¹³ יפת, מסורת יציאת מצרים ותפיסת הבחירה, עמ' 42-45.

ההווה. יכולת זו של הזיכרון הקולקטיבי לחדור מהעבר להווה ומההווה לעבר מסבירה את אחיזתה האיתנה של מסורת זו בתנ"ך, אולם נותרת השאלה מדוע דווקא יצ"מ היא זאת שנדרשה לצרכי ההווה.¹⁴

ברמש סבורה שיציאת מצרים משמשת כמטריצת זיכרונות, כך שאירועים אחרים בהווה יוכלו להתחבר לעבר. דהיינו זיכרון יצ"מ יכול להפיח תקווה שגם הצרות בהווה יסתיימו כפי שקרה בעבר. יצ"מ לכן מהווה תבנית נרטיבית של אירועים ומושגים כך שבהתבוננות על אירועים אחרים היא מביאה להבחנות אחרות. זיכרון יצ"מ מעורר השראה גם לכל הדורות שלא חוו אישית את האירוע עצמו. כך ניתן להחליף למשל את פרעה בכל צורר אחר בהווה ועל סמך זיכרון העבר לייצר תקווה לעתיד.¹⁵ הסברה המעניין, שמוצא ביטוי גם בזיקה שיוצרים הפסוקים בין יצ"מ ואירועים שנערכו בדרך, לא מתייחס לאירועים הספציפיים שהודגשו בתוך מסורת זאת ובזיקה בינם לבין היישומים המעשיים.

זרובבל מגדירה את יצ"מ כמיתוס מכונן בשל היותו מסמל התחלה חדשה של האומה כעם חופשי המאוחד במחויבותו לאמונה באל אחד. יצ"מ מורכבת משלושה שלבים: הראשון, היציאה ממצרים ומתקופת השעבוד; השני, השהות במדבר שבו מתרחש המעבר מזרוע העבדים לעם של בני חורין הראוי לקבל את התורה; השלישי, הכניסה לארץ כנען וההתנחלות בארץ. הבטחת ההתנחלות צומחת דווקא מהניגודיות של עם שהיה עם עבדים בארץ זרה, דרך זמניות וארעיות בתקופת המדבר שבו הוא מתגבש בזהות הקיבוצית של האומה, תוך הצבת גבולות ברורים בין בני ישראל לעמים אחרים.¹⁶

מתיו סבור שהציווי של זיכרון מצרים הינו מכניזם תיאולוגי לשרידותו של עם ישראל. זיכרון מצרים מספק צידוק תיאולוגי למתן תגמול לישראל על שמירת הברית והמצוות או עונש מצד האל במקרה של אי-ציות והתרחקות מהאל. מצרים גם תהווה מודל של אויב בכל דור שממנו האל יכול להלחם בו ולשחרר לחופשי את עם ישראל.¹⁷

בן שמאי מבחין בשלושה ערכים מרכזיים מבחינת המסורת בזיכרון יציאת מצרים: המצווה ההיסטוריוגרפית-תיאולוגית, שעיקרה מלחמה באלילות ובכשפים; המצווה הדתית, ובעיקר מצוות החגים; והמצווה החברתית, כגון מקרא ביכורים. הערך הראשון הוא מצע עיוני לשני הערכים המעשיים האחרים, ושלתם מגלים ניגוד כולל לחברה האלילית הממלכתית. דהיינו, המדינה המצרית, האלילית, הייתה בנויה על שעבוד קרקעות ושעבוד האדם לעומת חזון החברה והנחלה השבטית הכלול בחוקה הסוציאלית הישראלית.¹⁸ בן שמאי אף הוא אינו עוסק בייחודו של ספר דברים בהיבט הזיכרון של יצ"מ וגם איננו מפרט איך יעוצב הזיכרון הזה כך שיוכל לעבור על פי הציווי לדורות הבאים. זיכרון כזה לדעתי חייב לאפשר חיבור גם בהווה למסורת יצ"מ ולא רק להתייחסות לעבר, ובכך תתמקד עבודה זו.

על בסיס סקירה זאת, להערכתך, לא ניתן הסבר מספק במחקר לכמה שאלות מרכזיות שקשורות במסורת יצ"מ בספר דברים ובהיקריות הרבות של נושא הזיכרון בו. לדוגמה:

¹⁴ הנדל, יציאת מצרים והפואטיקה של הזיכרון, עמ' 96-97.

¹⁵ ברמש, מחוץ לערפל ההיסטוריה, עמ' 14-15.

¹⁶ זרובבל, המדבר כמרחב מיתי, עמ' 224-227.

¹⁷ מתיו, זיכרון מצרים, עמ' 426.

¹⁸ בן שמאי, יציאת מצרים, עמ' 754-760.

1. מהי התרומה הטקסטואלית הייחודית למסורת יצ"מ בספר דברים?
2. מדוע ציוויי הזיכרון ממוקדים בספר דברים, ומהי תרומתם לעיצוב מסורת יצ"מ?
3. כיצד הופכים זיכרונות אישיים של דור יוצאי מצרים לזיכרונות קולקטיביים בעלי מסרים מוגדרים?
4. מהו אופיו של הזיכרון שאותו מצווה התורה בספר דברים, ואיך הוא מעוצב כך שגם יישמר לדורות?

1.2 סקירת מחקר

1.2.1 מאפייניו של ספר דברים

ספר דברים, כפי שהפסוק הראשון שלו מעיד, מוצג כספר של נאומים שנאמרו על ידי משה לבני ישראל ("אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הידן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן ונצרת ודי זהב"). הוא כולל שלושה נאומים של משה: הראשון (א 6 – ד 40) – ברובו היסטורי; השני (ד 44 – כח 69) – בעיקרו עשרת הדברות, חוקים ומשפטים וברית חורב; השלישי (כט – ל) – בעיקרו ברית מואב, שירת האזינו וברכת משה לשבטים.¹⁹ נאומים אלה, המסתמכים על אשר צווה ה' את משה, כפי שטוען ברוידא, מופנים כלפי בני ישראל בסגנון ובלשון שנועדו לשכנע ולהשפיע עליהם לשמוע לדברי משה, להאמין באל, לקיים מצוות וחוקים ולהימנע ממעשים ואמונה הנוגדים את דעת הנואם (א 3 "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל לכל אשר צנה ה' אתו אלהם").²⁰

וינפלד, רופא וטיגאי סבורים שמגמת ספר דברים היא הדגשת נאמנות לאל והתרחקות מעבודת אלילים. הם מדגישים את האוריינטציה התיאולוגית של ספר דברים שבמרכזה ההכרה המונותאיסטית, שהוגדרה על ידי ברית שההוכחה לקיומו היא המעשה היחיד במינו של הוצאת ישראל ממצרים.²¹ טיגאי רואה במבנה הזה של הנאומים והברית השוואה לצורה המקובלת באותה תקופה של ברית בין מלך לנתיניו. עצם הדרישה שבני ישראל יעבדו את ה' לבדו, משום שהוא לבדו הוציאם ממצרים, נובעת מאותו הגיון חוזי שבו תביעת הריבון לנאמנות הבלעדית של הוסאל נשענת על החסד שגמל לו הריבון בעבר ועל כך שהושיעו מאויביו. אולם בהבדל מהחוזים המקובלים באותה תקופה בעמים אחרים, בספר דברים באה לידי ביטוי גם הדאגה של ה' לצדק ולרווחת האדם בדמות חוקים חברתיים ומוסריים, דבר שלא קיים בחוזה הוסאלי שהיה מקובל בזמן העתיק,²² אלא דומה יותר למלך המחלק הוראות ודינים לעמו.²³

¹⁹ טיגאי, דברים, עמ' 8-9. ברוגמן מחלק את הנאומים בצורה מעט שונה: הראשון: א 1 – ד 40; השני: ד 44 – כט 1; השלישי: כט 2 – לב 47. הכהן מסדר את מבנה ספר דברים במבנה כיאסטי של נושאים במסגרת הקדושה שטבע הקב"ה בישראל והקדושה שעם ישראל בונה, ושתיהן בונות את הבניין השלם של עם ישראל. ראו: הכהן, על מבנים כיאסטיים בספר דברים ומשמעותם, עמ' 7.

²⁰ ברוידא, הנאום בספר דברים, עמ' 1.

²¹ וינפלד, זרמים תיאולוגיים בספרות התורה, עמ' 9-22; רופא, מבוא לספר דברים, עמ' 275-276; טיגאי, דברים, עמ' 14-9.

²² כגון: השבעת הוסאלים לאסרחדון מלך אשור, 669-680 לפנה"ס. ראו: וינפלד בתוך וינפלד וכהן-צמח, דברים, עמ' 10-9.

²³ טיגאי, דברים, עמ' 12-13.

ספר דברים מוצג על ידי מספר חוקרים כבעל אופי רפורמטורי שנועד לתקן את המציאות הדתית והפולחנית של זמנו.²⁴ על ידי הצגה תובענית של האמונה והפולחן בישראל, לדעת הרן, החלה הקנוניזציה המקראית בספר דברים ולאחריה התפשטה על כל התורה.²⁵

בקרוב חוקרי המקרא אין תמימות דעים בנוגע לזמן חיבורו, אחידותו, מגמתו, וזהות מחברו של ספר דברים. השינויים, החזרות, הכפילויות וסתירות שנמצאו בספר דברים לעומת ספרי התורה האחרים גם הם לא הביאו את החוקרים למסקנות אחידות.²⁶

בעיית אחידותו של ספר דברים עולה הן מסתירות והן מכפילויות המאפיינות אותו. למשל: בספר יש שתי הקדמות (א 1 – ד 40; ד 44 – יא 32), שני סוגים של ברכות וקללות (יא 26-32; כז 11-26; כח 1 – כח 13; כח 15 – כח 68), סוגי נספחים בסגנונות שונים כגון: שירת משה (לב 1-33), וברכת משה (לג). גם סוגי הלשונות של הפניה לישראל המופיעים פעם בלשון יחיד (למשל: יב 10) ופעם בלשון רבים (למשל: יב 9) הביאה חלק מהחוקרים לדעה שספר דברים חובר ברבדים שונים בזמנים שונים ואחר כך אוחד יחד על ידי עורך בשלב מאוחר.²⁷

סקירה כוללת של המחקר בנושא היא מחוץ לתחומי העבודה הזאת, אבל אציג כמה זרמים מרכזיים הנוגעים לאחדותו של ספר דברים וזמן חיבורו:²⁸

חוקרים בעלי גישה מסורתית מניחים שמשה הוא הכותב של ספר דברים ודבריו כולם הגיעו מהמקור האלוהי. הם מניחים שהרמוניה ואחידות מושלמת קיימת בטקסט המקראי, ומטרתו ביסוס הברית בין האל לישראל.²⁹

אולם החל מהמאה השמונה עשרה, בעקבות מחקריו של דה וטה ותוך תרומתו המשמעותית של ולהאוזן, רווחה בקרב החוקרים שיטת המחקר המכונה, בין השאר, השערת התעודות. לפי גישה זאת ספרי התורה חוברו ממקורות שונים. לפי שיטה זו סופרים השייכים לחוג הדויטרונמיסטי הם שחיברו את ספר דברים במטרה להגדיר את סדר החיים הדתי בעם על עקרונותיו ודרישותיו.³⁰ על פי גישה זאת מקובל לכנות את רוב ספר דברים מקור D.

הניסיונות לתיארוך חיבורו של ספר דברים התבססו בעיקר על שני כיוונים: 1. השוואת תפיסת העולם התיאולוגית המופיעה בספר לתפיסות המקובלות בתקופות אחרות, כגון תקופת יאשיהו או חזקיהו. 2. השוואת סגנונו של ספר דברים ובעיקר ברית מואב (סגנונה, תוכנה, הברכות והקללות שבה) לחוזים שונים שהיו מקובלים בתקופות שונות בעולם העתיק, כגון בתקופה האשורית (המאה השביעית לפנה"ס).³¹

שלוש דעות מרכזיות קיימות במחקר בנוגע לזמן חיבורו של ספר דברים:

²⁴ גרנות, דברים: אמונה, אדם, עם, עמ' 14 סובר שספר דברים ייחודי בחמישה דברים: ההתגלות האלהית באמצעות האנושי, האדם, החברה, החסד והמוסר, תורת האלוהות, הדיבור במקום הכתב, הסיפור. ראו כמו כן: ווגט, התיאולוגיה הדויטרונמיסטית וחשיבות התורה; האבר, האל, ישראל והברית עמ' 132-141.

²⁵ הרן, האסופה המקראית, עמ' 171.

²⁶ שורץ (התורה: חמשת חומשיה וארבע תעודותיה, עמ' 175) טוען שניתן לדון בזהות המחבר ובאחידות היצירה בנפרד. כלומר יכולה היצירה להיות אחידה ספרותית, אבל היא נכתבה על ידי סופר בתקופה מאוחרת ולא על ידי משה, ומנגד יתכן שהיצירה היא של כמה סופרים, אך כולם פעלו בימי משה.

²⁷ וינפלד, דברים, עמ' 173.

²⁸ כדורי, חקר המקרא לתולדותיו, עמ' 3-36; סנדלר, מקרא, חקר המקרא, טורים 386-418.

²⁹ קאסוטו, דברים, טורים 609-610.

³⁰ קאסוטו, דברים, טורים 609-612.

³¹ וינפלד, דברים, עמ' 174.

1. בתקופתו של משה (המאה ה-14–13 לפנה"ס) (הגישה המסורתית).³²
2. בתקופת יאשיהו מלך יהודה (המאה ה-7 לפנה"ס).³³
3. בתקופה מאוחרת אחרי תקופת גלות בבל (המאה ה-5–4 לפנה"ס).³⁴

למרות אי ההסכמות והפרשנויות השונות בין החוקרים, אצל רובם ישנה הסכמה על ייחודו של הספר ועל רעיונותיו השונים משאר ספרי התורה.³⁵ וינפלד מבחין בהבדלים בספר דברים בעיקר בהשוואה לאסכולה הכוהנית – גם בתפיסה הדתית וגם בהלכי המחשבה ודרכי הביטוי. הבדלים אלו באו לידי ביטוי בספר דברים למשל בנושאים של ריכוז הפולחן, מקום משכנו של האל שהוא בשמים ולא בארץ ובהדגשת טקסים עממיים לעומת טקסים שמדגישים את המקדש והכוהנים שבמקור הכוהני (P). חוקי ספר דברים מנומקים בעיקר על בסיס שיקולים חברתיים ומוסריים, לעומת טיעונים הנוגעים לפולחן ולמקדש, המודגשים באסכולה הכוהנית.³⁶ חוקרים מבית מדרשו של ולהאוזן מסבירים את ההבדלים בתמורות ההיסטוריות: האסכולה הכוהנית גובשה לאחר החורבן כשהעם היה מנותק מארצו ונתרחק מהטבע ולכן גיבש דת סכמאטית נטולת רקע ארצי. לעומת זאת, ספר דברים, שגובש בימי יאשיהו, משקף דת חיה המושרשת בחיי העם היושב על אדמתו וחי חיים טבעיים, חקלאיים ופוליטיים כאחד. משמעות הדבר היא שהאסכולה הכוהנית, לדעת חוקרים אלה, מאוחרת יותר ומפותחת יותר מהאסכולה הדויטרנומיסטית.

כנגד חוקרים אלה עומדים חוקרים כדוגמת קויפמן³⁷ ווינפלד שסבורים שמקור D (ספר דברים) מאוחר יותר מאשר מקור P (הכוהני). לדעת וינפלד ניתן להסביר את השוני בין האסכולות על רקע של הבדל סוציולוגי ולא כרונולוגי. כך למשל העובדה, שספר דברים מרבה לדבר על ההתגלות בחורבן והחוקים שניתנו בו לעומת אי-ההתייחסות בספרות הכוהנית, מוסברת על ידיו בכך ששתי האידאולוגיות האלה צמחו משני חוגים שונים. האסכולה הכוהנית יצאה מהכוהנים שבמקדש המרכזי בירושלים, ואילו החוג שממנו צמח ספר דברים הוא מחוגי הסופרים שבחצרות מלכי יהודה.³⁸

כנגד החוקרים הדנים בהתהוותו ובחיבורו של ספר דברים, במאה העשרים התפתחו גישות סינכרוניות שונות המתמקדות בחקר משמעות הטקסט ומקורותיו. גישות אלה מתבססות על מחקר ספרותי.

החוקרים הסינכרוניים בוחנים את הספר כיחידה אחת. חלקם מכיוון שהשתכנעו שכל הספר חובר ביד אחת, חלקם מכיוון שהם מתעניינים בתוצר הסופי ולא עוסקים בריבוד של הספר. היצירה נבדקת אפוא בשלמותה, מתוך שיקולים מבניים וספרותיים, בלי לתת את הדעת על שאלות של התהוות היסטורית.³⁹

האבר מסכמת באמצעות גישה זו את המסר של ספר דברים: אל אחד, השוכן במקום אחד ושבוחר בעם אחד. מסר זה בא לידי ביטוי במסגרת ברית מחייבת של כל אחד מישראל כאינדיבידואל,

³² קאסוטו, דברים, טורים 609-619, בדעה זו מחזיקים למשל קויפמן (תולדות האמונה הישראלית א, עמ' 61) וברמן (סתירות בחוק המקראי, עמ' 409-424).

³³ בדעה זו מחזיקים למשל טיגאי (דברים, עמ' 47-54), דרייבר (דברים, עמ' XXVII) ווינפלד (דברים, עמ' 10).

³⁴ בדעה זו מחזיק למשל קאר (הגיבוש של התנ"ך, עמ' 224).

³⁵ ווגט, התיאולוגיה הדויטרנומיסטית וחשיבות התורה, עמ' 1 (ווגט גם מגדיר אותה כמהפכנית).

³⁶ שורץ, התורה: חמשת חומשיה וארבע תעודותיה, עמ' 211.

³⁷ קויפמן, תולדות האמונה הישראלית 1, עמ' 113.

³⁸ וינפלד, זרמים תיאולוגיים בספרות המקרא, עמ' 10-22.

³⁹ פולק, הסיפור במקרא, עמ' 345-346.

במסגרת קבוצתית כלפי האל, וגם ביחס בתוך בני ישראל אחד לשני. לטענתה הברית הוּסאלית שהייתה מקובלת בזמן העתיק הייתה פוליטית מעיקרה והיא אומצה בספר דברים כברית תיאולוגית.⁴⁰

לוינסון מדגיש את השילוב של מסורת וחדשנות בספר דברים. ספר דברים אינו מתייחס רק לעבר אלא גם להווה. המסר המרכזי של ספר דברים הוא שברית חורב מותאמת גם לדור ההווה ולא רק לעבר.⁴¹

ברמן, כפרשן סינכרוני, חולק על תורת התעודות באופן גורף. הוא סבור שהחוקרים הדיאכרוניים פירשו את התורה בהתאם להשקפת עולמם ואינם מחויבים לפשט המקרא. לדבריו, השינויים בספר דברים לעומת ספרי התורה האחרים מקורם בכך שהתורה מציגה בכל ספר את המצוות בהתאם להתפתחות ולנסיבות המשתנות. הנוסח הסופי של התורה שמר גם את הגרסה המוקדמת של הדין מפני שהיה מחויב להצגת מסלול התפתחותו. לכן המצוות בתורה מתוארכות בה על פי מועד נתינתן: חלקן למשל לימי השהות לרגלי הר סיני, אחרות לשנות הנדודים במדבר, ועוד אחרות לשנה האחרונה בחיי משה.⁴² ברמן מתייחס גם לשינויים ולסתירות הקיימים בין חוקי ספר דברים לחוקים בספרים אחרים.⁴³ ההסבר לכך לדעתו איננו בשיטת תורת התעודות, אלא בהבנה של סוג החוק במקרא. חוקי המקרא לתפישתו הם חוקים מקובלים ולא חוקים סטטוטוריים. כלומר חוקים לא כתובים אלא מבוססים על מנהגים ומוסכמות של הקהילה. בתור שכאלה ניתן לשופטים לשנות חוקים אלה בהתאמה לשינויים בזמן, בנתוני המקרה והסביבה וכדומה. החוק המקובל גמיש לא בשל מגבלות השופט האנושי, אלא מכיוון שהחברה האנושית משתנה כל הזמן.⁴⁴

בצד החוקרים הדיאכרוניים והסינכרוניים, ישנה קבוצה של חוקרים המשלבים בין שתי הגישות. חוקרים בגישה המשלבת סבורים שכדי לקבל תמונה מלאה על האידאות, הדמויות, המגמות, זמן חיבורן ואחידותן של הספר, יש לשלב גם גישות דיאכרוניות וגם גישות סינכרוניות.

פולק, לדוגמה, סבור שכדי להגיע להבנה מלאה של מבנה הסיפור ועיצובו הדרך המועדפת היא שילוב הגישה הדיאכרונית עם הבחינה הסינכרונית.⁴⁵ כך לדעתו למשל בסיפור יצ"מ, כדי לקבל תמונה היסטורית ומדעית יש לשלב גם את המציאות ההיסטורית וגם את הדמויות, האירועים והנסיבות כפי שבאו לידי ביטוי על ידי המספר בסיפור עצמו.⁴⁶

גם ראו סבור שהפרשנות הסינכרונית והדיאכרונית שלובים זה בזה ולא ניתנים להפרדה. הפרשנות הדיאכרונית לספר דברים מאירה את מקומו בתוך תמונת התקופה, ואילו ההיבט הסינכרוני בוחן את האחידות והמבנה של הטקסט, את קשריו עם שאר ספרי התורה ואת הרעיונות בקשר לחוק שמפותח בספר דברים.⁴⁷

1.2.2 מסורת יצ"מ בספר דברים

⁴⁰ האבר, האל, ישראל והברית, עמ' 132-134.

⁴¹ לוינסון, ההרמנויטיקה של המסורת בספר דברים, עמ' 285-286.

⁴² ברמן, קלקוליו של חקר המקרא, עמ' 135-155.

⁴³ למשל בדין בכור בהמה. לפי ספר במדבר יח 14-18, בשר בכור הבהמה ניתן לכהן והוא רכוש, לעומת זאת בספר דברים טו 19-23, נאכל בכור הבהמה על ידי בעליו, ישראל.

⁴⁴ ברמן, סתירות בחוק המקראי, עמ' 409-424.

⁴⁵ פולק, הסיפור במקרא, עמ' 388.

⁴⁶ פולק, הסיפור במקרא, עמ' 308-309.

⁴⁷ ראו, אנחנו מעוצבים בהתאם לפרשנות העבר, עמ' 7.

את הגישות המחקריות כלפי מסורת יצ"מ במקרא בכלל ובספר דברים בפרט ניתן לחלק, בדרך שבה עשה זאת הופמן, לשלוש גישות מרכזיות.⁴⁸ אציג את הגישות להלן ואזכיר מספר חוקרים מרכזיים ביחס לכל אחת מהן.

מחקר גיאוגרפי-היסטורי:

חוקרים הנמנים עם קבוצה זאת דנים ברקע ההיסטורי למסורת יצ"מ במקרא. חלוקות הדעות בין החוקרים בדבר נאמנותם ההיסטורית של אירועי יציאת מצרים. החוקרים המתמקדים בסוג זה של מחקר מתייחסים בעיקר לשאלות הבאות בקשר ליצ"מ:

- האם מדובר באירועים היסטוריים שהתרחשו או במיתוס.
- האם ישנן עדויות מחוץ למקרא להתרחשות האירועים (ארכיאולוגיים, כתבים אחרים מעמים אחרים וכדומה).
- מהו התיארוך של אירועי יצ"מ, אם אכן קרו.

חוקרים כדוגמת פינקלשטיין וסילברמן אווזים בדעה שמדובר במיתוס, שהתפתח בערך במאה השמינית לפני הספירה בידי הממסד הדתי במטרה לאחד את עם ישראל. להוכחת טענתם הם מתייחסים למיעוט בולט של עדויות ארכאולוגיות או אפיגרפיות במצרים ובסביבותיה לאירועי יצ"מ.⁴⁹

הנדל, נאמן, אוחנה, ויסטריך ודיוויס גם הם מתייחסים ליצ"מ כמיתוס.⁵⁰ הם לא שוללים שיתכן שחלקים מהאירועים ומהמסורת של יצ"מ יש בהם אותנטיות היסטורית, בעיקר בנוגע לשמות של מקומות באזור והאופי של צורת השלטון במצרים, אולם הסיפור בכללותו הוא מיתוס שנוצר כדי לעצב את הזיכרון של החברה הישראלית וכדי לשרת את האינטרסים שלה ולגבש לה זהות חדשה.

הופמאייר מחזיק בדעת ביניים, דהיינו בדעה שלא ניתן לשלול את אמינות אירועי יצ"מ כפי שמופיעים בתורה. לדעתו ניתן לראות חלק מתיאור מקור עם ישראל במצרים גם בתיאורי ההיסטוריה המצרית, כולל נדידת שבטים זרים שמייס למצרים בשל אירועי בצורת ורעב וכן הפעלת שיטות דיכוי וניצול של שבטים אלו על ידי המצרים.⁵¹

גראטי איננו מכריע במחלוקת הזאת, אולם הוא נוטה לדעה שאירוע מהותי כזה אמנם התרחש. הוא משרטט מפה של תאריכים אפשריים שמתבססים מלבד התנ"ך גם על מקורות מצריים. הוא מפרט את השיטות השונות לתיארוך של יצ"מ שנעות בין 2100 לפנה"ס לבין 650 לפנה"ס. לדעתו הגישה המקובלת כעת במחקר היא של 1250 לפנה"ס בתקופתו של רעמסס השני.⁵²

⁴⁸ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 11-24.

⁴⁹ פינקלשטיין וסילברמן, ראשית ישראל.

⁵⁰ הנדל, יציאת מצרים בזיכרון המקראי, עמ' 601-608; נאמן, סיפור יציאת מצרים, עמ' 363-372; אוחנה וויסטרך, נוכחות המיתוסים ביהדות, בציונות ובישראליות, עמ' 15; דיוויס, האם הייתה יציאת מצרים?, עמ' 23-36.

⁵¹ הופמאייר, ישראל במצרים, עמ' 223-226.

⁵² גראטי, יציאת מצרים תאריכים ותאוריות, עמ' 60.

לעומתם, חוקרים אחרים טוענים שמדובר באירועים אמיתיים, המתוארכים בין המאה החמש עשרה לבין המאה השלש עשרה לפני הספירה. בין החוקרים המחזיקים בדעה זו ניתן למנות את ירושלמי, קויפמן, ליונשטם, יפת, ייבין, עודד, הרן ועוד.⁵³

אזכיר כמה מן ההנמקות לשיטתם: ראשית, חלק מהאירועים, שמות האתרים, מאפייני השלטון וצורות החיים מתועדים גם במקורות חוץ-מקראיים. קויפמן טוען שבניית הערים פיתום ורעמסס על ידי בני ישראל תואמת לזמן שלטונו של רעמסס השני, שבנה ערים שנקראו בשמות האלה, ולכן הוא היה מלך השעבוד. פעילות משה הייתה אפוא בימי מרנפתח בן רעמסס, שהיה טרוד בהרבה מלחמות ולכן השעה הייתה כשרה לעורר את השבטים לפרוק את העול ולצאת ממצרים. גם הזיהוי הארכיאולוגי של המקומות המופיעים בתורה – גושן, רעמסס, סוכות, פי החירות וכו', תואם את תוואי דרכם של יוצאי מצרים.⁵⁴

הרן לא מתבסס בהכרח על ממצאים, אלא הוא סבור שלא יתכן שמאורע כל כך מרכזי בתנ"ך אינו אלא יצירה ספרותית חסרת גרעין היסטורי. קשה להניח שיצ"מ היא המצאה תיאולוגית, כיוון שכזאת היא לא הייתה מקבלת תהודה כל כך גדולה.⁵⁵

עודד, לעומת זאת, מסתמך על יוסף בן מתתיהו המזהה את ישראל כשבטים של תנועת ההיקסוס שהשתלטו על מצרים וגם מלכו עליה שנים רבות. הוא טוען שאם יש סתירות ואי-התאמות כלשהן בסיפור יציאת מצרים במקרא, הן משקפות מסורות שונות שהתגבשו בחוגים שונים ובזמנים שונים.⁵⁶

מחקר ספרותי

חוקרים הנמנים עם קבוצה זאת דנים בעיצוב הספרותי של מסורת יצ"מ בתורה מבחינת מבנה, לשון ועריכה. הופמן טוען שלחקר הספרותי של יצ"מ יש שני פנים: הפן האסתטי, הבוחן את הסיפור כמות שהוא ומנסה לעמוד על ערכיו האמנותיים, והפן השני התוהה על דרך היווצרות הסיפור, מנסה לנתחו למרכיביו תוך בחינת אחידותו ושלמותו.⁵⁷ רוב החוקרים להערכתי משלבים בניתוח הספרותי את שני הכיוונים לעיל, תוך הדגשה של כיוון מוביל.

קריסטנסון, לדר וטיגאי, לדוגמה, מתמקדים בפן האסתטי. לדעתם, בסיפור יצ"מ ניתן להבחין במבנים ספרותיים רבים, כגון מבנים כיאסטיים, דפוסים של שמות ומקומות, ולשונויות מאפיינות של העולם הסמנטי-האידיאולוגי שבסיפור יצ"מ. עם זאת, כל אחד מהם מדגיש אלמנטים אחרים בסיפור יצ"מ: קריסטנסון מדגיש את ההבחנה שבספר דברים, שבו נמצאים רוב אזכורי הזיכרון של יצ"מ, נכתבו אירועי הזיכרון בסגנון ועריכה של דפוס קבוע. סגנון זה מעמיד אחד מול השני את אירועי זיכרון העבר ומשמעותם מול הדרישה לזיכרון עתידי (או לאי-שכחה) של אותן משמעויות (למשל לשמור אמונים לאל ולא לעבוד עבודה זרה).⁵⁸ לדר מתמקדת בדפוסים קבועים הנמצאים בשימוש בסיפור יצ"מ בספר שמות כולל השוואות אינטרטקסטואליות ליחידות אחרות בתורה וכן

⁵³ ירושלמי, זכור; קויפמן, תולדות האמונה הישראלית; יפת, מסורת יציאת מצרים ותפיסת הבחירה; ליונשטם, יציאת מצרים, עמ' 754; ייבין, יציאת מצרים; עודד, מבוא לספר שמות, עמ' 12-13; הרן, מקרא ועולמו, עמ' 34-37.

⁵⁴ קויפמן, תולדות האמונה הישראלית 2, עמ' 60-65.

⁵⁵ הרן, מקרא ועולמו, עמ' 36.

⁵⁶ עודד, מבוא לספר שמות, עמ' 12-13.

⁵⁷ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 12.

⁵⁸ קריסטנסון, דברים, עמ' lvii-cxii.

בהשוואה לנרטיבים אחרים כגון כתבי אנומה-אליש.⁵⁹ טיגאי מדגיש את הלשונות האופייניות בספר דברים המשמשות כזיקה לאידאולוגיה של הנושא מהעולם הסמנטי של: "עם" (ד 20; ז 6; יד 2; כא 8; כח 9; כט 12), "עבד" (ה 6; ו 12; ז 8; טו 15; טז 12), "בחירה" (ד 37; ז 6; י 15; יד 2), "כח ויד חזקה" (ג 24; ט 26; ט 29; יא 2), "אותות ומופתים" (ד, 34; ו 22; ז 19; כו 8; כט 2).⁶⁰

לפי הופמן, ליונשטם בספרו מסורת יצ"מ הוא דוגמה למסלול ספרותי ביקורתי במחקר, בכך שניסה להבין את האילוצים השונים – ספרותיים, תיאולוגיים ועריכתיים – שתרמו לעיצובו של הסיפור בספר שמות.⁶¹ רנדסבורג מדגיש דווקא את ההיבט הספרותי השני ומציג את אחידותו של סיפור יצ"מ. לתפישתו, כל ניסיון לחלק את הסיפור למקורות P, E, J פוגם במבנה הספרותי השלם שלו ובמקביל גם במסרים התיאולוגיים שלו.⁶² גם קויפמן נוטה יותר לכיוון השני של הניתוח הספרותי בכך שהוא טוען שבספר דברים יש הכפלה ואפילו שילוש של מאורעות היסטוריים. המטרה של הסגנון הזה היא ליצור תלות בין הטפות המוסר לאירועים ההיסטוריים. משה מעביר לעיני רוח העם את כל מה שעבר עליו מיום צאתו ממצרים: את חסדי ה' ואת נפלאותיו מזה ואת מרי העם וקשי ערפו מזה. בהזכרת מקרים אלה הוא תולה את תוכחותיו ואת שינויי מוסרו. המוסר הוא התכלית העיקרית, הסיפור הוא רק מסכת ומסגרת.⁶³

מחקר תיאולוגי

הופמן מסביר שלגישה התיאולוגית יש שני היבטים עיקריים. האחד קשור לתפישת הברית בין ה' לעמו או בחירת ישראל באופן עקרוני ללא קשר להתפתחות היסטורית. השני קשור לזיקה בין יציאת מצרים למסורות אחרות כגון מסורת האבות, סיני, הכיבוש וההתנחלות. ההיבט השני עוסק בהתפתחות ההיסטורית של המסורות ובקשר ביניהן.⁶⁴

איכרודט, כדוגמה להיבט הראשון, מתמקד בברית שבין האל לבין בני ישראל ומשמעותה. הוא בוחן את הברית הזאת מכיוונים שונים, כגון החוקים הקשורים אליה, סוגי הפולחן, אופי הקשר הדו-צדדי בין האל לישראל ובין ישראל לאל וסוגי מתוכי הברית – כגון: הנביאים, הכוהנים, נזירים, מלכים, שופטים, ועוד.⁶⁵

הופמן חוקר את יצ"מ מבחינה תיאולוגית ומתמקד בהיבט השני שהזכרתי לעיל, כלומר מהן המשמעויות הדתיות שניתנו למסורת זו.⁶⁶ לדעתו, האזכורים הרבים של יצ"מ בספר דברים, יותר ממסורת מעמד הר חורב, והאמירות הרבות בשבחה של יצ"מ מטעימים את אופייה החד-פעמי של יצ"מ במערכת ההיסטורית העולמית, הן כמעמד מכוון בתולדות ישראל והן את המתחייב ממנה במסגרת מערכת הבריתות שבין ה' ועמו.

גם נאמן מתייחס להיבט השני. לשיטתו, בהתאם לאסכולה הדויטרונומיסטית יש לזכור כי חלקים לא מבוטלים מן ההיסטוריה של עם ישראל, ובייחוד סיפורי התורה, נכתבו לאחר החורבן והגלות. לתיאור מאורעות דוגמת ההבטחה האלוהית לאבות, יצ"מ, הנדודים במדבר והברית בסיני יש

⁵⁹ לדר, עקביותו, אחידותו ומשמעותו של נרטיב יצ"מ, עמ' 251-269.

⁶⁰ טיגאי, דברים, עמ' 41-42.

⁶¹ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 12.

⁶² רנדסבורג, האחידות הספרותית של הנרטיב של יצ"מ, עמ' 113-132.

⁶³ קויפמן, תולדות האמונה הישראלית 1, עמ' 107-108.

⁶⁴ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 12-13.

⁶⁵ איכרודט, התיאולוגיה של הברית הישנה, עמ' 25-35.

⁶⁶ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 11-17.

משמעות רבה במציאות שבה חוברו, והם נועדו בראש וראשונה להעביר מסר אמוני לבני דורם של המחברים. הצגת העבר בדרך מסוימת באה לשרת מטרות קונקרטיות בהווה. לדוגמה: יצ"מ היא מודל שעל הגולים לחזור עליו ולחקותו; הברית בסיני והנדודים במדבר, תוך גיבוש דת ה' וזהותו של עם ישראל כעם ה', באה ללמד את הגולים כיצד עליהם להכין עצמם לקראת העלייה לארץ; ואילו ההבטחה לאבות וכן ההשגחה האלוהית וההתערבות האלוהית בכל מהלך ההיסטוריה הקדומה – בתקופות שבהן שמר העם את מצוות ה' – נועדו להפיח תקווה בקרב בני דורם של המחברים.⁶⁷

חוקרים הנוקטים בגישת המחקר התיאולוגית מתמקדים במסרים האידיאולוגיים הנובעים ממחקרם. מסרים אלו היו שינוי מהותי מול המקובל בעולם העתיק ובכך ייחודם. מסרים אלו באים להעמיד תמונה התפתחותית של המחשבה הישראלית ולבחון כיצד התפתח המעמד הדתי של מסורת יצ"מ במשך השנים, עד שנתגבשה במקרא באופן שהיא נראית כמסורת מקובלת על כלל ישראל. מסורת יצ"מ גם משתלבת יפה עם שאר המסורות המקראיות; אלו בהצטרפן יחד יוצרות את אחד ההיבטים החשובים ביותר בתיאולוגיה המקראית – תולדות האומה, כביטוי ליחסי הגומלין בינה לבין אלוהיה.⁶⁸

דורהם טוען שאמנם איננו יכולים מבחינה היסטורית לאמת את כל האירועים של יצ"מ, אולם אין ספק שיש הרבה אלמנטים שניתן להוכיחם. לדעתו עדיף לעסוק בנרטיב של יצ"מ ופחות להתייחס לאירועים מבחינה כרונולוגית-היסטורית, וזאת כיוון שהמסרים התיאולוגיים הם החשובים.⁶⁹ מסרים אלו בהכללה הם הוכחת נוכחות האל במשולב עם הברית שנכרתה בין האל לעם ישראל. משמעותם התיאולוגית היא שהאל נמצא בקרב בני ישראל בכל זמן ובכל מקום. האל מלווה את בני ישראל, מלמד אותם, מברך אותם, מנהיג אותם ומגן עליהם.⁷⁰

פרופ עוסק במסרים האידיאולוגיים העולים ממסורת יצ"מ. למסורת זו שלושה גיבורים: משה, ישראל ואלוהים. הוא מונה מספר מסרים שונים שמיושמים בתחומי החיים השונים.⁷¹ מסרים אלו מתייחסים לאל וייחודו, לשליטת האל בטבע ובמהלכי האנושות, לקשר בין האל לעם ישראל ולמשמעויות המועדים והחגים השונים לאורך השנה שמטרתם חינוכית ומוסרית.

נות מתייחס ליצ"מ בהשוואה לספר בראשית. ספר בראשית עוסק באנשים כבודדים, ואילו ספר שמות מתייחס לישראל כיחידה אחת, כעם. יצ"מ לפי נות נועדה להראות לעם ישראל שה' פועל בהיסטוריה וכן שהאל בחר בעם ישראל כעם שלו.⁷²

אסמן סבור שיצ"מ עניינה הולדתה של מהפכה שנוצרה בבחירת עם ודת. משמעותה מעבר ושחרור של עם ישראל ממצרים לחיים כמשרתי האל, תוך מחויבות אליו, לחוקיו ולמצוותיו.⁷³ לזיכרון תפקיד מרכזי במסורת יצ"מ, בכך "שלוזכור את יצ"מ", משמעותו לזכור לעד את הבטחת האל לעם ישראל.

⁶⁷ נאמן, היסטוריוגרפיה, עיצוב הזיכרון הקיבוצי, עמ' 469-470 הערה 30.

⁶⁸ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 14.

⁶⁹ דורהם, ספר שמות, עמ' xxiv-xxvi.

⁷⁰ דורהם, ספר שמות, עמ' 501.

⁷¹ פרופ, שמות, עמ' 32-34 803-804. באותו אופן גם מסכם סרנה, שמות, עמ' 2-4.

⁷² נות, ספר שמות, עמ' 9-12.

⁷³ אסמן, יציאת מצרים וזיכרון, עמ' 3.

הופמן גם טוען שאת הבחינה למשמעות התיאולוגית של יצ"מ ניתן לגבש בעיקר בספר דברים. ההעדפה למשל של השינוי בנוסח הפתיחה של עשרת הדברות בספר דברים לעומת ספר שמות בלשון "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֶבְדִים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי" מראה לפי ספר דברים שיצ"מ הוא האירוע החשוב ביותר במערכת היחסים בין ה' ועמו, אשר ממנו נובעת מחויבותו של העם לציית לדיברות.⁷⁴

טיגאי סבור שהברית בין ה' לבין ישראל בספר דברים הייתה מיוסדת על יציאת מצרים ולא על מתן הארץ. הברית נכרתה במדבר, וציוויה העיקריים – כגון עבודת ה' לבדו, השבת והפסח – קיבלו באותה עת את תוקפם. משהשלים משה את הוראת ציווי הברית וירד מן הבמה (בספר דברים), בני ישראל ידעו את כל מה שהיה נחוץ לנהל את חייהם על פי רצון ה'. אף שהארץ היא גורם חשוב במסגרת החיים לפי הברית, לא בה תלוי תוקפה של הברית. להיפך: התנחלות בני ישראל בארץ היא שכר התלוי בנאמנות לברית.⁷⁵

ליונשטם מציע שני טעמים ליתרונה של מסורת יצ"מ: ראשית, יצ"מ היא מסורת לאומית הקרובה יותר ללב העם. שנית, איש לא ראה את מעשה הבריאה ולמסורת האבות נחשפו פרטים ולא עם שלם, לעומת ניסי מצרים שאותם ראה, לכל הפחות לפי התיאור המקראי, העם כולו. ליונשטם מדגיש שסיפור יציאת מצרים מהווה מפנה מהפכני ביחס ה' לעמו. רק החל מיציאת מצרים היה ה' לאלוהי העם בפועל – מאלוהי ההשגחה היה לאלוהים הפועל בהיסטוריה פעולה ישירה, נלחם לעמו, מגלה את שלטונו בטבע ביחד עם עליונותו על אלוהי מצרים האדירה. הוא אף טוען שפסוקי הציווי לזיכרון יצ"מ בתנ"ך ובמיוחד בספר דברים מציגים את האירוע כמשמעותי ביותר מכל אירוע מכונן אחר שעברו בני ישראל, כולל מתן תורה, כיבוש הארץ או בניית המקדש ואפילו בריאת העולם.⁷⁶

זקס טוען שיש שני מעגלים שונים המשקפים את יחסו של אלוהים אל העולם: בורא – וגואל. את פעולתו כבורא אנו רואים בטבע ובהיבט הזה אלוהים הוא אוניברסלי ומתייחס לאנושות כולה. את פעולתו כגואל אנו רואים בעדשת ההיסטוריה ובהיבט הזה אלוהים הוא פרטיקולרי וההתייחסות היא ספציפית לעם ישראל דרך מעשי ההצלה שעשה לאבותיו ביצ"מ. דהיינו רק התהליך בספר דברים, שמפרט את כל שלבי ההיסטוריה של עם ישראל החל מיצ"מ ועד לכניסה לארץ, יכול להיות מאופיין כפעולת גאולה מלאה.⁷⁷

בעוד שספר שמות משתמש בלשון "עלה" או "יצא" בהקשר למסורת יצ"מ, ספר דברים משתמש כולו (למעט כ 1) אך ורק בלשון "יצא". דובובסקי טוען שספר דברים מעדיף לשון קשה יותר "יצא" מאשר "עלה" כדי לתאר את מסורת יצ"מ, כיוון שתכלית הספר באמצעות השוואה, הנגדה והפקת לקחים מול מסורת יצ"מ בעבר היא ללמוד כלפי ההווה והעתיד ולפעול בשונה לחלוטין מסוג החיים שהיה במצרים.⁷⁸

1.2.3 זיכרון יציאת מצרים

⁷⁴ הופמן, יציאת מצרים, עמ' 116-118.

⁷⁵ טיגאי, דברים, עמ' 66.

⁷⁶ ליונשטם, מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה, עמ' 9.

⁷⁷ זקס, מועדים לשיחה, עמ' 92.

⁷⁸ דובובסקי, זיכרון יציאת מצרים, עמ' 150-175.

מרבית החוקרים רואים בזיכרון יצ"מ כלי עיצוב והשפעה מרכזי על עם ישראל. חוקרים כגון אסמן, הנדל וברמש סבורים שהשימוש במילה זיכרון בהקשר של יציאת מצרים בתורה לא בא לשם הצגת סקירה היסטורית של העבר אלא כדי ליצור תהליך דידקטי-תיאולוגי של משמעויות אירועי ההיסטוריה בהווה וכיצד יש לזכור אותם. במובן זה, הזיכרון אינו עומד בפני עצמו אלא בהקשר של הנעה לפעולה.⁷⁹

קופואד סבור שכאשר מדובר בזיכרון קולקטיבי הכוונה היא איך מתווכים את העבר, דהיינו איך העבר ממשיך להיבנות במונחים של עובדות היסטוריות במשולב עם דמיון של הקבוצה הזוכרת, ובכך מוגדר התיאור והזהות של אותו זיכרון.⁸⁰

ירושלמי מגדיר את הזיכרון בתורה כמחויבות דתית של כלל הציבור של ישראל.⁸¹ כלומר לפי ירושלמי הצייווי לזכור נתפס כמצווה דתית לעם כולו, וכוונת הזיכרון אינה הסכנה שמאורעות העבר יישכחו אלא שיישכח האופן שבו אירעו ומשמעותם.⁸² במובן זה, ספר דברים מסיט את ההכרה באל מאדון הטבע להכרה כאדון ההיסטוריה.⁸³

נורה מבחין גם הוא בין זיכרון להיסטוריה. "זיכרון והיסטוריה: בהיותם רחוקים מלהיות מושגים זהים, מודעים אנו לכך שהם מנוגדים תכלית הניגוד. הזיכרון הוא החיים, הוא הנישא תמיד על ידי קבוצות חיות, לפיכך הוא מתפתח תמיד. ההיסטוריה היא השחזור הבעייתי והלא שלם תמיד של מה שכבר איננו. הזיכרון הוא תופעה אקטואלית תמיד, קשר שנחוה בהווה נצחי. ההיסטוריה היא ייצוג של העבר. בהיותו רגיש ומאגי, הזיכרון מסגל לעצמו רק את הפרטים הנוחים לו. הוא ניזון מזיכרונות מטושטשים, מחוברים זה לזה, מקיפים או מרחפים, פרטיים או סמליים. מגיב לכל יחסי העברה, לכל המסכים, לצנזורה או להשלכות ההיסטוריה".⁸⁴

אלמן טוענת שהזיכרון בספר דברים מופיע תמיד במשולב עם הנעה ודרישה לפעולה. המודל והטרמינולוגיה שספר דברים מעצב את הזיכרון הוא בתהליכים פדגוגיים של לימוד ושינון. לימוד זה נעשה בהעברה בין-דורית של אב לבן כאשר באותם מונחים סמנטיים של אב ובן מתייחס ספר דברים לתהליך יצ"מ שבו האל הושיע, שמר וטיפל בבני ישראל מרגע היציאה ממצרים דרך המעבר במדבר עד כניסתם לארץ ישראל (למשל, ח 5 "וַיִּדְעַתָּה עִם לְבָבְךָ כִּי כָאֲשֶׁר יִסֵּר אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִיִּסְרָךְךָ").⁸⁵ הטקסים בספר דברים בנויים כך שייחרטו בתודעה הקוגניטיבית של בני ישראל באמצעות המדיום של הזיכרון. הפולחן והמילים שבשימוש בפולחן גורמים באמצעות הזיכרון לשמירת החוקים ולמוטיבציה מתמשכת לנאמנות ולשמירת המצוות.⁸⁶ הזיכרון לפיכך הוא הגורם להמשך שמירת הברית בין האל לישראל על ידי כך שהוא נמצא בכל לשון ובכל אופן של כל אחד מבני ישראל באופן קבוע ולאורך זמן.⁸⁷ כדי לקיים את אורח החיים הנ"ל נדרש לזכור את מסורת

⁷⁹ אסמן, יציאת מצרים וזיכרון, עמ' 1-2; הנדל, יציאת מצרים וזיכרון תרבות, עמ' 65-66; ברמש, מחוץ לערפל ההיסטוריה, עמ' 1-22.

⁸⁰ קופואד, והגדת לבנד ובן בנד, עמ' 178.

⁸¹ ירושלמי, זכור, עמ' 9-10.

⁸² ירושלמי, זכור, עמ' 25-35.

⁸³ ירושלמי, זכור, עמ' 30.

⁸⁴ נורה, בין זיכרון להיסטוריה, עמ' 8-9.

⁸⁵ אלמן, היישום של הזיכרון והדת, עמ' 93-94.

⁸⁶ אלמן, היישום של הזיכרון והדת, עמ' 292-293.

⁸⁷ אלמן, היישום של הזיכרון והדת, עמ' 292.

יצ"מ גם ממי שלא היו נוכחים בפועל באותה תקופה. כדי לזכור, ספר דברים מאפיין כמה תהליכים בהווה שאותם אחראי לבצע ולקיים כל אחד מישראל באופן אישי.

בלייר טוען שזיכרון יצ"מ גורם לתחושת שייכות. למשל, דרך חג הפסח שבו משפחה ישראלית ממחישה ומזכירה את אירועי יצ"מ, גם בהווה היא גורמת להרגשת שותפות לתהליך יצ"מ, להצלה של האל ולבחירת ישראל כעם ה'. עם הרגשת השותפות באה גם הרגשת המחויבות לאל ולתנאי הברית שכרת עם ישראל.⁸⁸

כהן חושב שהנושא המרכזי של זיכרון מסורת יצ"מ הוא תיאולוגי, שמשמעותו נאמנות לאל אחד. לטענתו הזיכרון בספר דברים הוא המפתח להישרדות של עם ישראל. זיכרון העבר נועד בעיקר לעודד נאמנות לאל ושמירת מצוותיו. לכן הזיכרון נבנה בספר דברים כך שיגרום למוטיבציות נאמנות. משה חוזר ושואל את בני ישראל איך הם יכולים לשכוח ולעבוד אלוהים אחרים בעוד הם זוכרים את העבר במצרים.⁸⁹ כל הזהות של ישראל בנויה על זיכרון העבר שמחוץ לארץ ישראל – במצרים.⁹⁰

טיגאי סבור שמלבד הנאמנות לאל, ישנה משמעות מרכזית בצורת הטקסים והפולחן בעבודת ה' הנובעת מספר דברים בכלל וממסורת יצ"מ בפרט.⁹¹ וינפלד מתייחס בעיקר לצד הזהותי והאתי של עם ישראל עקב היותו עם בחירה ועם קדוש. לכן נגזר מכך אופי התנהגותי ושמירת מצוות הנוגעות לאפיון עם ישראל כעם בחירה.⁹²

אידל רואה בפעילות בנושא הזיכרון שתי משמעויות כלליות: האחת, לשמור משהו באופן קבוע בתודעה; והשנייה, לשחזר משהו שנשכח. המשמעות המעשית מכך היא מעטפת זיכרונות שעוטפת את חיי כל אדם מישראל לאורך כל השנה. הזיכרונות אמורים לוודא שהאל לא יישכח ושאר החיים ישחזרו את אירועי מסורת מצרים ואת משמעותם.⁹³ מעטפת זו כוללת סימנים על הגוף בצורת אות על היד וטוטפות בין העיניים (ו' 8),⁹⁴ מזוזה בשער הבית (ו' 9), כתיבה על מזוזות (ו' 9), עלייה לרגל שלוש פעמים בשנה (טז 17), פולחני פסח – זבח, אכילת מצות, לא לאכול חמץ, לאכול את זבח הפסח בעיתוי היציאה ממצרים (טז 1-8) – שמחה וחג בשבועות וסוכות (טז 9-15) והשאר לקט, שכחה ופאה בשדה עבור החלשים (כד 19-22).

לדעת אלמן, גישות החוקרים הבוחנים את מטרת זיכרון יצ"מ בספר דברים מתחלקים בעיקר לשני כיוונים: הראשון, שמטרת הזיכרון הוא ליצור אקטואליזציה של חווית השחרור ממצרים; והשני, שהזיכרון מספק את המוטיבציה לשמירת המצוות.⁹⁵ להערכתני ניתן לשלב את שני הכיוונים הללו כך שכולם נמצאים בזיכרון מסורת יצ"מ כפי שאפרט בהמשך.

⁸⁸ בלייר, הפנייה לזיכרון, עמ' 44.

⁸⁹ כהן, חזרתו של משה, עמ' 64.

⁹⁰ כהן, חזרתו של משה, עמ' 65.

⁹¹ טיגאי, דברים, עמ' 66-68.

⁹² בתוך וינפלד וכהן-צמח, דברים, עמ' 23-24.

⁹³ אידל, הערות על הזיכרון ביהדות, עמ' 149-157.

⁹⁴ לפי אידל (הערות על הזיכרון ביהדות, עמ' 153-154), האות על היד שקרובה ללב והטוטפות שקרובות למוח ולשכל מקבילים גם ליד החזקה והזרוע הנטויה שבהן הוציא האל את בני ישראל ממצרים (ז' 19). אלו הם סימנים חיצוניים בולטים שמייצרים את הזיכרון והקשר בין האדם לבין האל ובכך גם מגדירים את הזהות של ישראל.

⁹⁵ אלמן, היישום של הזיכרון והדת, עמ' 32-37. לדעתה, חוקר מרכזי לדוגמה המצדד במטרה של אקטואליזציה הוא ציילדס (ציילדס, זיכרון ומסורת בישראל, עמ' 52-53), והחוקר לדוגמה המצדד במטרה של מוטיבציה הוא טיגאי (טיגאי, דברים, עמ' 244).

אסמן טוען שישנן שמונה פעולות שספר דברים מפרט שתפקידן לממש את הזיכרון ולשמר אותו לאורך זמן:⁹⁶

1. ללמוד את הטקסט של הברית עם האל בעל פה – "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך" (ו 6).
2. ללמד ולהסביר לילדים באופן קבוע, בכל מקום ובכל זמן – "ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובילכתך בדרךך ובשכבך ובקומך" (ו 7).
3. ליצור סימן גלוי על הגוף, ביד ובראש – "ויקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך" (ו 8).
4. לכתוב ולקבוע את הטקסט על מפתן הדלת – "ויכתבתם על מזוזת ביתך ובשעריך" (ו 9).
5. מייד עם מעבר הירדן אל ארץ ישראל, יש להקים בצורה בולטת גל אבנים גדול ובו ייכתבו כל דברי התורה – (2) "והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך והקמת לך אבנים גדולות ושידת אתם בשיד. (3) וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך למען אשר תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך ארץ זבת חלב ודבש כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך" (כז 2-3).
6. לחגוג את שלושת הרגלים – פסח, שבועות וסוכות – במסגרת הקשורה למסורת יצ"מ. בפסח, לחגוג באותו הזמן שיצאו ממצרים וליצור אקטואליזציה של היציאה ממצרים על ידי למשל אכילת מצות וזבח פסח – "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני פי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (טז 3). לחגוג בשיתוף החלשים בחברה כזיכרון העבדות במצרים – (11) "ושמחת לפני ה' אלהיך אתה ובנך ובתך ועבדך ונאמנתך וחלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך במקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכון שמו שם. (12) וזכרת כי עבד היית במצרים ושמרת ועשית את החקים האלה" (טז 11-12). בסוכות, גם לחגוג עם החלשים בחברה – "ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ונאמנתך וחלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך" (טז 14) – וגם לאסוף את כל ישראל ולקרוא את התורה בקול על מנת שישמעו, ילמדו ויראו את ה' – (10) "ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמיטה בחג הסוכות. (11) בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. (12) תקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרף אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (לא 10-12).
7. משה מלמד את ישראל שירה המתייחסת ליצ"מ – "וינדבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם" (לב 30).
8. קאנוניזציה של המצוות של אלוהי ישראל – "לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם" (ד 2), "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תספו עליו ולא תגרע ממנו" (יג 1).

מאן סבור שעל מנת לא להיכנס לשלושה מצבים שליליים שבני ישראל עלולים להיקלע אליהם, זיכרון מסורת יצ"מ הוא הדרך של ספר דברים למנוע אותם ולא להיענש עליהם. הראשון, שישאל

⁹⁶ אסמן, יציאת מצרים וזיכרון, עמ' 121-125.

ישכחו שהם העם הנבחר והקדוש של ה' והם עלולים להיות מושפעים מהגויים היושבים בארץ ישראל (ז' 1-7). ישראל צריכים לזכור את כוחו של האל וניצחונו על העם הגדול והחזק במצרים. השני הוא הסיכון שישראל יחשבו שכל הטוב שזכו בו בארץ ישראל הוא תוצאה אנושית בלבד ולא ישמרו אמונים לה' (פרק ח). ישראל צריכים לזכור את המסע שלהם במדבר ובמיוחד את המן שהוריד האל עבורם ובכך לזכור את תלותם באל שפעל מתוך אהבה בזמן שהיו מוחלשים ועבדים. השלישי הוא הסיכון שישראל יחשבו שארץ הטובה וניצחונם על הגויים בארץ נובע מצדקתם (ט' 4). ישראל נקראים לזכור את חטאיהם בעבר כגון עגל הזהב וכל המקרים שבהם מרדו והתריסו כלפי האל בכל התקופה של יציאת מצרים.⁹⁷

קאלף טוען שמשם בספר דברים מכין את ישראל לחיים בלעדיו בארץ המובטחת. שוב ושוב משה קורא לישראל לזכור מה עשה האל במצרים ובמדבר כדי שיוכלו לחיות ברווחה בארץ ישראל. במובן זה הזיכרון ממלא תפקיד מהותי בספר דברים, ובו תלויים החיים בארץ ישראל. אם ישראל יזכרו, הם ייהנו מחיים טובים בארץ, תחת השגחת האל. אבל אם ישכחו, האל יעניש אותם והם יוגלו. ספר דברים מקדיש גם מקום נרחב למכניזם של הזיכרון כדי שיושרש לכל הדורות הבאים.⁹⁸ לדעת קאלף, זיכרון יצ"מ מקובע בספר דברים כאירוע מקור המבסס את הדני"א של ישראל כעם, וזאת באמצעות מוטיב "הראיה". ראיה זו אמורה ליצור שתי תמונות זיכרון: הסבל של מצרים וכוחו של האל בשחרור בני ישראל. שתי תמונות אלו יפתחו אצל בני ישראל זהות של עם חופשי ותחושה של אהבה והכרת תודה לאל ששחרר אותם.⁹⁹ כדי לזכור את העבר ואת מסורת יצ"מ יש לקיים בהווה פעילות שתחקה את מודל העבר באמצעות שלוש פריזמות כפי שטוען קאלף: סיפור (דברים ו'), טקס (דברים טז) ושיר (דברים לב).¹⁰⁰ במובן זה, הזיכרון בספר דברים הוא התשתית לתיאולוגיה, לאתיקה ולפולחן של ישראל.¹⁰¹

קאלף מעלה כמה שאלות מפתח הקשורות לזיכרון בספר דברים, שאליהן אף התייחסתי בעבודה זו:¹⁰²

1. מדוע יש דרישת זיכרון ולא המלצה בלבד?
2. מהו הזיכרון הנדרש על מנת להשיג את מטרותיו?
3. איך לפי ספר דברים מפתחים את הזיכרון הזה בעם ישראל?

בעבודה זו הלכתי צעד נוסף, ובהמשך לשאלותיו של קאלף לעיל, טענתי שספר דברים בונה תוכנית סדורה שתאפשר את הזיכרון של אירועי יצ"מ בכל דור, ובעקבות כך תוגדר המחויבות של כל אחד בישראל לאל ולתורתו. טענתי שספר דברים, בהקשר של זיכרון יצ"מ המשמש כבסיס של ברית מואב (דברים כט 1-7), בונה תוכנית שמטרותיה העיקריות הן:

1. הגדרת כלים להבטחת יכולת הזיכרון הקולקטיבי האחד של עם ישראל לאירועי יצ"מ.
2. התוויית דרכי פעולה להבניה והטמעת המהפכות והמסרים של יצ"מ בחיי עם ישראל בכל דור.

⁹⁷ מאן, ספר התורה, עמ' 151-152.
⁹⁸ קאלף, זיכרון משה, עמ' 2.
⁹⁹ קאלף, זיכרון משה, עמ' 195.
¹⁰⁰ קאלף, זיכרונות משה, עמ' 136.
¹⁰¹ קאלף, זיכרונות משה, עמ' 34.
¹⁰² קאלף, זיכרון משה, עמ' 2-6.

3. בניית לוח השנה הישראלי סביב מסורת יצ"מ כדי ליצור מעגל חיים כולל לעם ישראל להבטחת רווחה ואורח חיים משופר בארץ ישראל.

1.3 שיטת המחקר

בעבודתי השתמשתי בכלי המחקר של השיטה הספרותית המכונה New Criticism. בתוך המרחב הספרותי, כשאדון ביחידות בודדות אשתמש בכליה של הקריאה הצמודה Close Reading.¹⁰³ לצד זאת, אציג מחקר סינכרוני של היחידות ושל התכנים שהן מייצרות מתוך הזיקה ביניהן.

סימון מציג את הקריאה הצמודה של הטקסט כעונה על השאלות הבאות: מה אומר הכתוב? איך הוא מבטא זאת? ומה הוא מביע בזאת? התשובה על שאלות אלה תינתן באמצעות בירורים לשוניים, סגנוניים והבעתיים.¹⁰⁴ בחינה זאת תיעשה באמצעות ירידה לפרטים של צורה ותוכן ותוך הבהרה של כלל הסיפור ביחס לחלקיו ואת חלקיו ביחס לשלמותו, כפי שדוגל וייס.¹⁰⁵

בסיפור המקראי אפשר להבחין בשלושה מישורים: (א) מישור הלשון – המילים והמשפטים שהסיפור מורכב מהם; (ב) מישור הדברים, המיוצגים על-ידי אותן המילים, דהיינו "העולם" המתואר בסיפור: הדמויות, המאורעות, הרקע; (ג) מישור המשמעויות, כלומר התפיסות, ההשקפות והערכים הגלומים בסיפור, אשר באים לידי ביטוי באמצעות דברי הדמויות, מעשיהן, גורלן ומהלך המאורעות בכלל. כל אחד משלושת המישורים הללו מושתת על זה שקודם לו, ונבנה על ידיו. המישור הראשון הוא הבסיסי: המילים הן חומר הגלם שהסיפור עשוי ממנו. מתוך המישור הראשון עולה המישור השני, שהוא-הוא אשר מושך את תשומת לב הקורא בעיקר: העלילה של הסיפור והדמויות על תכונותיהן וקורותיהן. ומתוך המישור השני עולה המישור השלישי, המישור של הרעיונות והמשמעויות, שלרוב אינם מובעים בדרך ישירה ומפורשת כי אם בדרך מובלעת ומשתמעת.¹⁰⁶ בהרחבה: הנקודה שבה משתלבים מרכיבים במישור (א) ומישור (ב), כולם או חלקם, היא היוצרת את משמעות הסיפור או את משמעויותיו. עם זאת, בחינה של הדרך שבה משתלב הסיפור בהקשריו השונים בספר שהוא מופיע בו ובהקשרים רחבים יותר תסייע בהגדרת משמעויות נוספות המוקנות לסיפור הבודד.¹⁰⁷

גרוסמן מדגיש במישור השלישי את מגמת הסיפור כמרכיב המרכזי בניתוח הסיפור המקראי. לטענתו, כדי להגיע למסרים האידאולוגיים שהסיפור מבקש ללמד את קוראיו יש לפענח במשולב גם את "החומר" וגם את "הצורה", דהיינו לנתח גם את התוכן המובא בפסוקים ובמשולב את הצורה והמבנה של הכתיבה הספרותית של הסיפור.¹⁰⁸ להערכתי צודק גרוסמן במרכזיותו של שילוב הניתוח הספרותי יחד עם המסרים התוכניים כדי לפענח את מגמת הסיפור. במובן זה, סיפור יצ"מ הוא דוגמה טובה של שילוב מסרים ומשמעויות שחלקם נאמרים במפורש, חלקם משולבים בצורת הצגת הסיפור, וחלקם משולבים במצוות, בחוקים ובמועדים שמתקשרים עם יצ"מ. שילוב זה,

¹⁰³ ראו הרחבה במאמרו של לנדאו, דרכי חשיבה מודרניים כעקרונות פרשניים (אתר דעת תשס"ד).

¹⁰⁴ סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי הנביאים, עמ' יא.

¹⁰⁵ וייס, המקרא כדמותו, עמ' 46.

¹⁰⁶ בר-אפרת, העיצוב האומנותי של הסיפור במקרא, עמ' 11.

¹⁰⁷ אמית, לקרוא סיפור מקראי, עמ' 149.

¹⁰⁸ גרוסמן, גלוי ומוצפן על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי, עמ' 9-43.

שאציג אותו לפרטיו, הוא זה שיגרום לזיכרון סיפור יצ"מ על מסריו ומגמתו גם לאלה שלא חוו את יצ"מ על בשרם ולכל הדורות.

פולק מדגיש בסיפור המקראי את התפקיד ואת המסגרת. לטענתו, לסיפור המקראי יש מטרה, ומסגרתו הסיפורית משמשת לשיבוץ חוקים ומצוות, רשימות יחס, נתונים היסטוריים עובדתיים וחזונית נבואה.¹⁰⁹ פולק טוען שההבחנה בעיצוב, במשמע וברעיון המרכזי תלויה כולה במעורבותו הרגשית והשכלית של הקורא של הסיפור המקראי. עם זאת, פולק ער לקושי בכך שהפרט הקורא את היצירה הספרותית אינו כלי קיבול אובייקטיבי, אלא אדם יחיד במינו, בעל נטיות לב והלכי רוח משלו, וכיצד ניתן אפוא להפקיד בידי את התפקיד לחשוף את התכנים של היצירה?¹¹⁰ פולק מתווה כמה כיוונים לפתרון הקושי הנ"ל. לדעתו, הסיפור מספק לקורא תכנים להפעלת דמיונו בכך הם ישולבו בהכרתו וישליכו על תחושותיו ורגשותיו וגם על ההיבט האינטלקטואלי. ההיבט הרגשי וההיבט האינטלקטואלי הם אלה שיאפשרו את קליטת הרעיונות העולים מהסיפור המקראי.

בדרך זו הולכת גם אמית, שטוענת שחשוב לשאול את השאלה מדוע שולב הסיפור דווקא במקומו זה, מה הוא תורם לסביבתו וכיצד הוא נקשר למעגלי ההקשר.¹¹¹

לפיכך, בבואנו להבין את מסורת יצ"מ במקומה בספר דברים, אשתמש בכלים אלו לחקירת מסורת זו. דהיינו בכלים אלו נבחן את שלושת המישורים מהם מורכבת מסורת יצ"מ בספר דברים, מה ההקשרים ביניהם, מהי מגמת ומטרת המסורת של יצ"מ ומה המשמעויות והמסרים הנובעים ממנה.

את המישור השלישי של המשמעויות אבחן גם על צדדיו המעשיים כפי שהם משתקפים בספר דברים, וכן מדוע נושא הזיכרון הוא חלק דומיננטי ומרכזי בהבנת ההשלכות והרעיונות המובעים במסורת יצ"מ.

1.4 מבנה העבודה

לצורך יישום מטרות המחקר, נבחרו רק היחידות מספר דברים שבהן מופיע במפורש הציווי לזכור את מסורת יצ"מ או לא לשכוח אותה. העבודה נעשתה בנייתוח עולה של יחידות הזיכרון שבהן זיכרון יצ"מ מפורט ברמת מרכיבי מסורת יצ"מ, היישומים הנגזרים ממרכיבי המסורת, הענפים שמאפיינים את היישומים ומעגלי החיים שאותם ענפים מגדירים בעם ישראל בפרספקטיבה של זמן, מקום, אתיקה, תיאולוגיה וזהות.

העבודה כוללת את הפרקים הבאים:

מבוא, המציג את נושא המחקר ומטרותיו, סקירת המחקר, פירוט מסורת יצ"מ בספר דברים, פירוט נושא הזיכרון בספר דברים, שיטת המחקר ומבנה העבודה המוצע.

לאחר מכן ארבעה פרקים המחולקים ל'ענפים', ובהם מיפוי יחידות הזיכרון בספר דברים ודיון בדרך עיצובן ומשמעותן. כל ענף מרכז תחתיו קבוצת יחידות זיכרון המתייחסות לאותו נושא מרכזי. בפרקים אלו פורטו ונותחו כל יחידות הזיכרון בספר דברים על פי הענפים שהם משויכים אליו.

¹⁰⁹ פולק, הסיפור במקרא, עמ' 2-3.

¹¹⁰ פולק, הסיפור במקרא, עמ' 396-397.

¹¹¹ אמית, לקרוא סיפור מקראי, עמ' 88-92.

הניתוח כולל את גבולות היחידה, המבנה הפנימי שלה, משמעויות מסורת יצ"מ המוזכרות בה ומשמעויות נושא זיכרון יצ"מ המפורט בה. חלוקה זו לענפים מאפשרת מצד אחד לראות את תמונת העל של מסגרת כל הענפים האלה על פי ספר דברים ומצד שני להשוות בתוך כל ענף את היחידות המרכיבות אותו והמסרים הנגזרים מהשוואה זו. מיפוי זה בונה למעשה את הזהות הכוללת של עם ישראל, בכך שענפים אלה מקיפים את כל אורח החיים הישראלי, ומהווים את השלד המרכזי של העבודה (המתווסף להקדמה, מבוא, סיכום ונספחים). בכל אחד מהענפים ניתחתי יחידה אחת בהרחבה והאחרות בהשוואה אליה.

פרקים אלה של ענפי הזיכרון כוללים :

1. ענף יחסי ישראל והאל : ענף זה כולל את היחידות העוסקות בדרישה לנאמנות ולשמירת המצוות (ו 25-1 ; ח 20-1 ; ט 7-1). ענף זה כולל שלוש יחידות, המפרטות את הדרישה לנאמנות לאל ולשמירת מצוותיו כתוצאה מתחייבת ממרכיבים שונים של זיכרון מסורת יצ"מ. כל יחידה משלבת מרכיבים שונים של המסורת המותאמים לנושא היחידה, אבל כולם מובילים לאותה מסקנה המגדירה את היחס התיאולוגי בין ישראל לאל. בחנתי בכל יחידה מהם אותם מרכיבים, איזה יחסים בין האל לישראל הם מגדירים, וכיצד זיכרון עבר של מרכיבים אלה צריך להשפיע על ההווה ועל העתיד.

2. ענף היחסים בתוך עם ישראל : ענף זה כולל את היחידות העוסקות ביחס לעבד עברי (טו 12-18) וביחס לחלשים בחברה (כד 9-8, 17-22). ענף זה כולל שלוש יחידות המגדירות את הקשר של מסורת יצ"מ ליחסים הנדרשים בין אדם לחברו בתוך עם ישראל. כל יחידה מתמקדת בקבוצת אוכלוסייה אחרת שאליה יש להתייחס לפי המודל שנלמד מהזיכרון של מסורת יצ"מ בעבר. בחנתי בכל יחידה את ההקשרים בין העבר באותה קבוצה מוגדרת לבין הפעילות הנדרשת בהווה הנגזרת מזיכרון מסורת יצ"מ. הקשרים אלו יגדירו את מבנה היחסים האתיים והמוסריים של החברה בעם ישראל ויבדילו אותה מצורת החיים המקובלת אצל העמים האחרים.

3. ענף היחס לגויים : דהיינו היחס לזרים, ובעיקר לגויים שבתוך ארץ ישראל (ז 26-1) וליחס לעמלק (17-19). ענף זה כולל שתי יחידות המגדירות את היחס כלפי הגויים הנגזר מהצורך לשמור על עם ישראל לא רק מחשש פיסיו של רצונם של הגויים לפגוע בישראל, אלא גם מהחשש הרוחני של השפעת הגויים על ישראל לעבוד אלוהים אחרים. בחנתי בכל יחידה את משמעויות אירועי העבר של ישראל מול הגויים, ומהו היחס הנדרש בעבר ומהו היחס הנדרש בהווה בעקבות זיכרון אירועים אלו בעבר.

4. ענף לוח השנה : דהיינו היחס לשבת (ה 11-14) ולמועדים (שלושת הרגלים) (טז 1-17). ענף זה כולל שתי יחידות המתאייכות לאירועים שונים לאורך לוח השנה הישראלי. באירועים אלה, הטקסים, הפולחן, זמניהם, מיקומם, השותפים בהם ואופיים מסייעים להגדרת הזהות הישראלית ולזיכרון של מסורת יצ"מ בעבר. ענף זה משולב עם שלושת הענפים האחרים בכך שהוא מגדיר פעילות שנדרשת בשאר הענפים. כך, לדוגמה, הדרישה בשלושת הרגלים לראות את פני ה' במקום שייבחר על ידיו (טז 16) מקדמת את הדרישה לנאמנות לאל. כך גם, לדוגמה, בשבת (ה 14) יש לשבות ממלאכה, לא רק המשפחה הגרעינית, אלא גם המעמד המוחלש של העבד, האמה והגר. וכך, לדוגמה, הדרישה בפסח (טז 3) לא לאכול חמץ ורק לאכול מצות מבדילה את עם ישראל בצורה מובלטת וברורה למול הגויים.

לאחר מכן מופיעים סיכום, ביבליוגרפיה וארבעה נספחים המכילים פירוט של אזכורי שורש זכ"ר, ושורש שכ"ח בספר דברים, וכן אזכורים של מסורת יצ"מ ומסורות אחרות בספר דברים.

2. ענף יחסי ישראל והאל

ענף זה כולל שלוש יחידות זיכרון, שמטרתן השרשת האמונה באל אחד ושמירת כל המצוות בעם ישראל. יחסי האל וישראל הם דו-כיווניים, שבהם האל דאג ושמר על עם ישראל ורווחתו בעבר וימשיך לעשות זאת גם בעתיד, וישראל מצידם יתחייבו בעקבות הזיכרון של פעילות האל בעבר לשמור לו אמונים בצורה בלעדית ולקיים את כל מצוותיו בהווה ובעתיד.

2.1 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים (ו 1-25)

- (1) וזאת המצוה החקיים והמשפטים אשר צוה ה' אלהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה.
- (2) למען תירא את ה' אלהיך לשמר את כל חקתי ומצותיו אשר אנכי מצוה אתה ובן ובתך כל ימי חיידך ולמען יארכו ימייך.
- (3) ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבונו מאד כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש.
- (4) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.
- (5) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך.
- (6) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך.
- (7) ושננתם לבניך ודברתם בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך.
- (8) וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך.
- (9) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך.
- (10) והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך ערים גדלות וטבת אשר לא בנית.
- (11) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וברת חצובים אשר לא חצבת פרמים וזיתים אשר לא נטעת ואכלת ושבעת.
- (12) השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים.
- (13) את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע.
- (14) לא תלכון אחרי אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיכם.
- (15) כי אל קנא ה' אלהיך בקרבך פן יחרה אף ה' אלהיך בך והשמידך מעל פני האדמה.
- (16) לא תנסו את ה' אלהיכם כאשר נסיתם במסה.
- (17) שמור תשמרון את מצות ה' אלהיכם ועדתיו וחקיו אשר צוה.
- (18) ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך ובאת ורשת את הארץ הטובה אשר נשבע ה' לאבותיך.
- (19) להדוף את כל איביך מפניך כאשר דבר ה'.
- (20) כי ישאלך בןך מחר לאמר מה העדות והחקיים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם.
- (21) ואמרת לבןך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו ה' ממצרים ביד חזקה.
- (22) ויתן ה' אותות ומפתים גדלים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו.
- (23) ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.
- (24) ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה.
- (25) וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו.

2.1.1 מבוא

יחידה זאת מציגה לפני העם את המחויבות לקיים את המצוות, החוקים והמשפטים על מנת שיזכו להיכנס לארץ, להאריך בה ימים ולהנות מרווחה ושפע בארץ. החוויות ההיסטוריות של מסורת יצ"מ מעניקות תוקף למצוות ולחוקים ומנמקות את הדרישה לציית להם ואת החובה להיות נאמנים רק לה' לבדו. יחידה זו מביעה את החשש שישראל ישכחו את האל ויפנו לאלוהים אחרים. חשש זה בהקשרו למסורת יצ"מ מופיע במרכז היחידה בפסוק 12 עם הביטוי (שורש שכ"ח) "פן תִּשְׁכַּח", המקשר ישירות את המחויבות והנאמנות של ישראל לאל עם ההצלה והגאולה ממצרים וממעמד עבדים, שנעשו על ידי האל בעבר.

החשש לחוסר נאמנות מובע בפסוקים 10-19 ביחס לתקופה שעם ישראל יחיה בארץ ישראל ברווחה ובשפע שעלולים להביא אותו ללכת בעקבות אלוהים אחרים. פסוק 12 מזהיר את בני ישראל לא לשכוח את ה' אשר הוא האחראי לכך שעם ישראל יצא ממצרים. משה מודע לכך (אולי אפילו בצורה אירונית) שדווקא הטובה והשפע שמרעיף האל על ישראל בארץ ישראל ללא צורך בעבודה מצדם, יכולים להביא את העם לשכחה של האל ונטייה לעבוד אלוהים אחרים. הביטויים "לשמור" ו-"לשמוע" חוזרים לאורך כל היחידה (פסוקים 2, 3, 4, 12, 17, 25) במטרה להדגיש ולחזק את הדרישה לא לשכוח את האל ולקיים מצוותיו. אירועי העבר במצרים הם ההוכחה וההנמקה לדרישה לשמירה מוחלטת לנאמנות לה'. כחלק מהקשר עם האל והמחויבות לזכור אותו ואת העבר במסורת יצ"מ, יש לשים אות על היד ועל העין (פסוק 8); את דברי האל יש גם לכתוב על מזוזות הבית (פסוק 9) ובעיקר להעביר אותם לבנים (פסוקים 2, 7, 21).

כמו בכל היחידות המתרכזות בנושא הנאמנות לאל, ישנם שני צדדי גמול למחויבות הזאת: נאמנות מביאה לחיים טובים (למשל פסוק 18: "וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה' לְמַעַן יִיטֵב לְךָ וּבָאֵת וְנִרְשָׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם") ומצד שני חוסר נאמנות מביאה לאבדון (למשל בפסוק 15: "כִּי אֵל קָנָא ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבְּךָ פֶּן יַחַרֶּה אֵף ה' אֱלֹהֶיךָ בְּךָ וְהִשְׁמִידֶךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה").

יחידה זאת מיוחדת בכך שהיא מדגישה את המחויבות לנאמנות לאל כעל-זמנית, המחייבת העברת המצוות והחוקים לאורך כל הדורות ומאב לבן (פסוק 2: "לְמַעַן תִּירָא אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר אֶת כָּל חֻקֹּתָיו וּמִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוֶּךָ אֹתָהּ וּבְנֶךָ וּבְנֶהְךָ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ וּלְמַעַן יֶאֱרָכוּ יְמֵיךָ", וגם פסוק 7: "וְשִׁנְנָתָם לְבָנֶיךָ וְדַבַּרְתָּ בָם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ"). את המחויבות לנאמנות לאל והעברתה לבנים יש גם לתקף ולהסביר לבנים, בכך שבסיסה הוא מסורת יצ"מ הכוללת דאגה ופעילות של האל לטובת ישראל החל ממצרים כשישראל היו עבדים, עד הגיעם לארץ ישראל עם חיי רווחה ושפע (פסוקים 20-24).

2.1.2 גבולות היחידה

היחידה בפרק ו נבדלת מהפרק הקודם היות והיא מתייחסת לעתיד (כאשר ישראל יגיעו לארץ) ולא לעבר (מעמד הר חורב). משה מתחיל במסירת חוקים נוספים לעם. את פירוט החוקים משה פותח במבוא הקורא למחויבות כוללת, להיות נאמנים לאל ולקיים את כל מצוותיו.

ביחידה הבאה בפרק ז יידרשו בני ישראל לא לקיים יחסים עם הגויים שיושבים בארץ ישראל על מנת למנוע כל פיתוי ללכת אחר אלוהים אחרים ולעבוד עבודה זרה. הזיכרון בפרק ז מופיע עם הביטוי "זָכַר תִּזְכָּר", כאשר המאורע לזיכרון הוא פעילות האל בפרעה ובמצרים, "אֲשֶׁר עָשָׂה ה'".

אֱלֹהֵיךָ לְפָרְעָה וּלְכָל מִצְרָיִם" (18). לעומת זאת בפרק ו מופיע הזיכרון עם הביטוי "פֶּן תִּשְׁכַּח", בפסוק 12 והמאורע לזיכרון מתמקד ב-"אֲשֶׁר הוֹצִיאָךָ מִצְרָיִם מִבְּיַת עֶבְדִים" ללא אזכור של פרעה ושל המצרים ועם אזכור סטטוס העבדות של ישראל. יש אמנם דמיון בין היחידות, אולם כל אחת מהן מבססת דרישה שונה – היחס לגויים מול היחס לאלוהיהם – ובהתאמה מוזכרים בה רכיבים שונים ממסורת יצ"מ, כפי שאפרט להלן.

היחידה נפתחת בלשון רבים בפסוק הראשון ("...לְלַמֵּד אֶתְכֶם...") ומסתיימת בלשון רבים בפסוק 25 ("וַיִּצְדָּקָה תְהִיָּה לָנוּ כִּי נִשְׁמַר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לְפָנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כְּאֲשֶׁר צִוֵּינוּ"), כאשר לאורך היחידה יש לחילופין לשון רבים ולשון יחיד.¹

הפועל "צוה" מופיע 7 פעמים (1, 2, 6, 17, 20, 24, 25) והפועל "שמר" מופיע 6 פעמים ביחידה (2, 3, 12, 17 [פעמיים], 25). ביטויים אלו מדגישים את תוכן היחידה ואחידותה המתרכזת בנאמנות לה' ובקיום מצוותיו. שם העצם "ארץ" מופיע שש פעמים ביחידה ומדגיש את מרכזיותו של המיקום, שבו ההנגדה והשוני העצום בין תנאי המחיה של ישראל בארצם לעומת מצרים יכולים להוביל את החשש לשכחת האל, ולכן האזהרה לא לשכוח את האל ביחידה זו.

להערכת, למרות הקשר בין פרק ו לפרק ז מבחינת העיסוק ביחסים בין ישראל והגויים, פרק ז מוליד את עיצוב היחסים עם הגויים ופרק ו מוליד עיסוק ביחסים עם אלוהיהם או עם אלוהי ישראל.²

2.1.3 מבנה פנימי

כהן-צמח מחלק את היחידה בצורה הבאה:³

נימוק: הגמול הארצי על קיום המצוות בארץ 1-3

קריאת שמע 4-9

אזהרה מפני שכחת ה' מרוב טובה 10-15

לא לנסות את ה' 16-19

נימוק: ואמרת לבנך 20-25

היחידה בנויה כך שבתחילתה ובסופה הפסוקים מנמקים את הסיבה מדוע יש לשמור אמונים לה' ולקיים מצוותיו, ובאמצע מתוארים החששות מפני שכחת האל ומצוותיו שנובעים מחיי הרווחה והשפע בארץ והדיפת הגויים שישבו בארץ. הדרך לזכור ולא לשכוח את האל ואת מצוותיו בנויה על בסיס הניגוד של המצב בארץ לעומת המצב במצרים ועל הוכחת יכולתו של האל מול ממלכת מצרים

¹ רש"י הירש על אתר (דברים, עמ' פ"ו) טוען שצורות לשון אלו קושרות את האומה בכללותה לפרטים שבה. אין משמעות להכרזה של האומה לשמור נאמנות לאל אם הפרטים שבה כופרים בו. ומצד שני הטובה התלויה בקיום התורה מובטחת במלואה רק לאומה בכללותה, ויחידה של האומה יוכלו לזכות בה רק אם גם כל שאר בני האומה יקיימו את התורה בדקדקנות. כך ניתן לראות שהפניה בפסוק 12 לא לשכוח את ה' שהוציא את ישראל ממצרים היא פניה אישית ביחיד, כאשר יש פניה ברבים מייד בפסוק 14 לא ללכת אחרי אלוהים אחרים ובפסוק 23-24 גם הטובה שנתן ה' לישראל מוסברת לבנים בלשון רבים כאומה כוללת אחת.

² כפי שהזכרתי לעיל, ביטוי הזיכרון בצורה לשונית בפרק ו 12 מתמקד במאורע של פעולת ההוצאה ממצרים, שהיא פעילות בין האל לישראל, ואילו הלשון בביטוי הזיכרון בפרק ז 18 מתמקדת במעשי האל בפרעה ובמצרים, ואין בה אזכור של ישראל.

³ כהן-צמח, דברים, עמ' 82-85. גרין (דברים, עמ' 6) מקבל גם הוא את החלוקה הזאת, אבל הוא מחבר את הפסוקים 19-10, שכולם בנושא "אזהרה נגד חוסר נאמנות". קראגי (דברים, עמ' 167-175), מכליל עוד יותר ומחלק רק לשני חלקים את היחידה כולה: 1-9 המחויבות העיקרית, לאהוב את ה'; 10-25 הוראות הנוגעות לארץ המובטחת.

הגדולה. את המסר הזה היחידה מבקשת להעביר לדורות הבאים, כפי שנכתב בתחילת היחידה "למען תירא את ה' אלהיך לשמר את כל חקתיו ומצותיו אשר אנכי מצוה אתה ובן בןך כל ימי חיך ולמען יארכו ימך" (2), "ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלקחתך בדרך ובשכבך ובקומך" (7), ובסוף היחידה "ואמרת לבןך עבדים היינו לפניהם במצרים ויציאנו ה' ממצרים ביד חזקה" (21).⁴

טיגאי טוען שתתי-היחידות בפסוקים 1-25 מסודרות במבנה מצולב, המחזק את גבולות היחידה: פרשיה (א) פסוקים 4-9 ופרשיה (ד) פסוקים 20-25 מדברות על שינון דברי ה' ומצוותיו לבנים. פרשיה (ב) פסוקים 10-15 ופרשיה (ג) פסוקים 16-19 מזהירות שלא לשכוח את ה' ואת השגחתו ולא להעמיד בניסיון את יכולתו לספק את צרכי העם. פרשיות (ג) ו-(ד) מדגישות את השכר שיינתן על ציות לחוקים ואת חשיבות החוקים. פרשיות אלו מנוסחות במונחים המזכירים את פסוקים 1-3, וכך, עם שלושת הפסוקים ההם, הן יוצרות מסגרת לפרק כולו.⁵

האזהרה לא לשכוח את האל ולשמור את כל מצוותיו מופיעה ביחידה זו במרכזה. הדרישה לזכור את מסורת יצ"מ אמורה כאמור להוביל לשמירה כוללת של מצוות האל ולא לחלקן. לאורך כל היחידה יש הדגשה על שמירה כוללת של החוקים והמצוות באמצעות תוספת המילה "כל". היא מופיעה ביחידה בפסוקים 2, 24, 25 המדגישים את החיוב הכולל של שמירת המצוות והחוקים. לשמירה הכוללת של המצוות, מציין טיגאי, יש תפקיד כפול: להבטיח מצד אחד את שמירתם, ומצד שני שמירתם מחדירה לעם את יראת ה' כפי שמפורש בפסוקים 2 ו-24.⁶

יחידה זאת גם מחזקת את דברי ה' כפי שנאמרו בהר חורב (ה 1-5) ואת עשרת הדיברות (ה 6-21) ומקשרת ישירות את החיים הטובים שיהיו לעם ישראל בארץ ישראל, כל עוד ישמרו ויקיימו את המצוות וחוקי ה'.

2.1.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

היחידה בפרק ו דורשת להגיע לנאמנות לאל ולשמירת מצוותיו על בסיס זיכרון יצ"מ. במסגרת זאת, נכללים המרכיבים הבאים ממסורת יצ"מ השזורים לאורך כל היחידה:

סטטוס: אזכור העבדות במצרים (12, 21).

זהות המשחרר: מופיע לכל אורך היחידה כאל אחד של עם ישראל הפועל לטובת עם ישראל ובניסוח של קירבה (1, 2, 10, 13, 15, 16, 17, 20, 24, 25).⁷

פעילות המשחרר: הוצאה ממצרים, הבאה לארץ ישראל, הענקת שפע וחיים טובים, הדיפת האויבים, אותות ומופתים במצרים (10-11, 12, 21-23).

מיקום: לצורך הנגדה והשוואה מוזכרת מצרים מול ארץ ישראל (1, 3, 10, 12, 18, 21, 23).

⁴ טיגאי, דברים, עמ' 265, רואה במבנה זה מבנה מצולב (עיינו לעיל בפרק גבולות היחידה).

⁵ טיגאי, דברים, עמ' 265.

⁶ טיגאי, דברים, עמ' 261.

⁷ הביטוי אלהיך/אלהיכם, המבטא סיומת של קירבה, מופיע בספר דברים 281 פעמים (בספר בראשית 3 פעמים, בשמות 19 פעמים, בויקרא 34 פעמים ובבמדבר 4 פעמים).

זמן: אזכור המתייחס לזמן של השבועה לאבות, אזכור התקופה במצרים, אזכור התקופה בארץ ישראל, אזכור הדורות הבאים (2, 10, 20, 21, 24).

היחידה ו 1-25 נותנת לכל אדם מישראל כלים שנועדו לזכור את ה', את מה שעשה עבור ישראל במצרים ומכאן את המחויבות לשמור את מצוותיו. פסוקים 7-9 מרכזים את הכלים האלה: שינון לבנים, חזרה על דברי האל יומם וליל, בבית ובדרך, לשים אותם לאות על היד ובין העיניים ולכתוב אותם על מזוזות הבית. השינון לבנים לפי פסוקים 20-25 מפרט שיש להעביר לבנים את כל סיפור מסורת יצ"מ בתור הבסיס והסיבה לקיום ושמירת המצוות. הרמב"ן על אתר מפרש ש"העדות" בפסוק 20 הן מצוות הנקראות "עדות", בעבור שהם זכר לנפלאותיו ועדות בהן, כגון המצה והסוכה והפסח והשבת והתפילין והמזוזה.

2.1.5 סיכום

היחידה ו 1-25 מתמקדת בציווי לזכור (12) את מסורת יצ"מ כאשר ישראל יגיעו לארץ, אז הם צריכים לזכור את האל שהוציא אותם ממצרים ואת הסטטוס שהיו בו במצרים, סטטוס של עבדים. החשש כאן הוא שכאשר ישראל יגיעו ויתנחלו בארץ המלאה כל טוב, ומרוב שובע, לא יכירו בכך שהכול מגיע מה', ולכן לא ישמרו נאמנות לאל ולא ישמרו את מצוותיו. יחידה זו מתייחסת לתקופה שבה ישראל יגיעו לארץ ישראל. נקודת המבט ביחידה היא על ישראל, ללא אזכור של תקופת המדבר אלא בהתמקדות על ארץ ישראל. היחידה ייחודית בכך שהקשר הנדרש בו בין ישראל לאל צריך לבוא לידי ביטוי מלבד בזיכרון גם בציווי לאהוב את האל, לירא אותו, לשנן ולהעביר לבנים את מסורת יצ"מ ולא לנסות את האל. היחידה משלבת מלבד הזיכרון של יציאת מצרים ובית עבדים גם קשרים נוספים המסייעים לזיכרון לאורך זמן: לשנן אותם לבנים, להזכיר אותם בכל מקום ובכל זמן, לקשר אותם לאות על הגוף, לכתוב על מזוזות הבית ולהסביר לבנים במפורט את פרטי היציאה ממצרים ואת כל מרכיבי מסורת יצ"מ. לא קיימת אפשרות של חיי ישראל בארץ ישראל מלבד בנאמנות מוחלטת לאל ולמצוותיו, כאשר מרכיב הזיכרון של מסורת יצ"מ הוא המפתח לדרישה זו גם לעתיד.

2.2 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים (ח 1-20)

- (1) כָּל הַמְצַנֵּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַנֵּה הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיִין וְרַבִּיתֶם וּבְאַתֶּם וּירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם.
- (2) וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְּרָךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתָּךְ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו אִם לֹא.
- (3) וַיַּעֲנֵךְ וַיִּרְעַבְךָ וַיִּנְאָכְלֶךָ אֶת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא כִּי ה' יִחְיֶה הָאָדָם.
- (4) שְׁמַלְתָּךְ לֹא בָלַתָּה מֵעֲלִיךָ וְרַגְלֶךָ לֹא בָצַקָה זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה.
- (5) וַיְדַעְתָּ עִם לְבָבְךָ כִּי כֹאֲשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָךְ.
- (6) וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלֶכֶת בְּדַרְכֵי וּלְיִרְאָה אֹתוֹ.
- (7) כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֶךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֲרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֲלִינֹת וּתְהִמֹּת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר.
- (8) אֲרֶץ חֹטֵה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֲרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ.
- (9) אֲרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכַּנְתָּ תֹאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תַחְסֹר כֹּל בָּהּ אֲרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בְּרֹזַל וּמְהַרְרֶיהָ תַחְצַב נַחֲשֹׁת.

- (10) וְאֶכְלֶתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ.
- (11) הַשָּׁמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שָׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם.
- (12) פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעְתָּ וּבֵתִים טֹבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּתָּ.
- (13) וּבָקָרְךָ וּצְאֲנֶךָ יִרְבְּנוּ וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה.
- (14) וְרָם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים.
- (15) הַמּוֹלִיכְךָ בְּמִדְבַר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נְחֹשׁ שָׁרָף וְעַקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אִין מַיִם הַמוֹצִיא לָּךְ מֵיַם מִצְרַיִם הַחֲלָמִישׁ.
- (16) הַמֵּאֲכִלְךָ מִן בְּמִדְבַר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנֹתְךָ וּלְמַעַן נִסִּיתְךָ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרֵיֶיךָ.
- (17) וְאָמַרְתָּ בְּלִבְבְּךָ פָּחִי וְעֵצָם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחִיל הַזֶּה.
- (18) וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הֵנִיחָ לָּךְ כַּח לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן תִּקַּח אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיּוֹם הַזֶּה.
- (19) וְהָיָה אִם שָׁכַחְתָּ תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הַעֲדֹתִי בְּכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן.
- (20) כִּי תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הַעֲדֹתִי בְּכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן עַקְבִּי לֹא תִשְׁמַעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם.

2.2.1 מבוא

יחידה זו מתמקדת בנאמנות לה' ובשמירת מצוותיו וחוקיו. טיגאי מגדיר יחידה זו "קריאה לבני ישראל לזכור את תלותם בה' ולשמור את מצוותיו"⁸. השפע שקיים בארץ ישראל עלול להעמיד בסכנה את נאמנותם של ישראל בכך שישכחו את תלותם בה'. החוויות שעברו בני ישראל במדבר אמורות להוכיח לישראל שפרנסתו של האדם תלויה בה' ולא בכוחות אחרים. במידה ולא יזכרו את המסר הזה שמחייב נאמנות לאל ושמירה על מצוותיו, גורל ישראל יהיה כגורל העמים שאת ארצם הם הורישו על ידי ה' וגם הם יאבדו.

ביחידה זו, הפועל "זכר" מופיע פעמיים (2, 18), והפועל "שכח" ההופכי מופיע ארבע פעמים (11, 14, 18 [פעמיים]). ריבוי הפעלים מהשדה הסמנטי של הזיכרון מדגיש את הנושא המרכזי של היחידה: לא לשכוח את האל לאור זיכרונות העבר. בניגוד ליחידות האחרות שבהם השורש זכ"ר מופיע בצמידות למסורת יצ"מ, כאן יצ"מ מופיעה בפסוק 14 בצירוף עם השורש שכ"ח. מסורת יצ"מ מוזכרת כאן כבסיס לשמירת הנאמנות לאל מתוך ידיעה שהוא זה שדאג לרווחתם של בני ישראל ולא שום כוח אחר, עצמי או אלוהים אחרים. ביחידה זו אין יישום ספציפי בחוק: אין פריט מסוים בחוק שמשמר רכיב מסוים במסורת, אלא מדובר על תשתית היחסים בין האל והעם שמעוגן באי-שכחת האל המושיע והקפדה על שמירת מצוותיו. דרישות הזיכרון ביחידה זו כוללות את: הדרך במדבר (2), האל המושיע ממצרים (14) והמסייע בארץ ישראל (18), וכן אזהרות מפני שכחת האל לאי-שמירת מצוותיו (11) והליכה לאלים אחרים ולעבודה זרה (19). כל דרישות הזיכרון האלו הם חלק ממסורת יצ"מ ומהמסרים שלה.

2.2.2 גבולות היחידה

יחידה זו באה אחרי היחידה בפרק 1-26 המתייחסת להורשת הגויים, כך שבני ישראל יוכלו לחיות בארץ ישראל ללא חשש ופחד מהם. התנאי לכך הוא שכאשר בני ישראל ינחלו את הארץ הם ישמידו

⁸ טיגאי, דברים, עמ' 308.

כל זכר מעבודת האלילים של הגויים. היחידה הנידונה כאן, ח 1-20, באה מיד לאחר מכן ומציבה את הדרישה לשמירת החוקים ומצוות ה' כתנאי הכרחי לכך שבני ישראל יישארו בארץ לאורך זמן וייהנו מהשפע והברכה המצויים בארץ ישראל. בני ישראל אם כן נדרשים עם הגעתם לארץ ישראל להקפיד: (א) על שמירת מצוות האל, (ב) השמדת כל זכר של הגויים בארץ כולל מכשירי העבודה הזרה שלהם.

היחידה הבאה בפרק ט עוסקת בנושא אחר: הבנה שהורשת הגויים וההתנחלות בארץ לא מגיעה מצדקתם ומנאמנותם של ישראל, אלא מרשעת הגויים וההבטחה לאבות. ישראל לאורך הדרך בתקופת יצ"מ לא שמרו אמונים לאל והקציפו אותו, עד כדי חטא חמור שביצעו, חטא העגל. זהו חטא משמעותי המוכיח את חוסר נאמנותם של ישראל ואת ההנמקה לטיעון שהורשת הארץ לא נעשתה בגלל צדקתם של בני ישראל, אלא בגלל רשעותם של הגויים והבטחת האל לאבות.

את גבולות היחידה שלנו ואת אחדותה ניתן לאפיין במבנה המצולב של פסוקי המסגרת, כפי שטוען טיגאי: "...אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם בְּפָסוּק 1 מוֹל... אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּפָסוּק 18. כמו כן 'וְיִזְכְּרֶתָּ' בְּפָסוּק 2 מוֹל 'וְיִזְכְּרֶתָּ' בְּפָסוּק 18.⁹

היחידה ח 1-20 נפתחת ונסגרת בלשון של התניה: במידה ותשמרו את מצוות ה', התגמול יהיה הורשת הארץ (ח 1); במידה ותשכחו את האל ותלכו אחרי אלוהים אחרים, יבוא העונש – אבד תאבדון (ח 20). בתחילת היחידה ובסופה, הכתוב מרבה להשתמש בלשון של סיומת ארכאית הנפוצה בשירה המקראית, "ו-י", המאריכה את המילה ומדגישה אותה. לדוגמה, בתחילת היחידה בפסוק 1: "תִּשְׁמְרוּן", "תִּחְיוּן"; ובסוף היחידה בפסוק 20: "תִּאבְדוּן", "תִּשְׁמְעוּן".¹⁰

אחדות היחידה מתבטאת גם בלשונה. ניתן לראות שישנה חזרה על מילים מנחות שונות לאורך היחידה. מילים אלה משקפות את המסרים המרכזיים של היחידה: 'ארץ' 9 פעמים (1, 7 [פעמיים]), 8 [פעמיים], 9 [פעמיים], 10, 14), 'יד' 6 פעמים (2, 3 [שלוש פעמים], 5, 16), 'אכ"ל' 5 פעמים (3, 9, 10, 12, 16), 'שמ"ר' 5 פעמים (1, 2, 6, 11 [פעמיים]), 'אב"ד' 4 פעמים (19 [פעמיים], 20 [פעמיים]), 'מצווה' 4 פעמים (1, 3, 6, 11), 'רבה' 4 פעמים (1, 13, 13 [שלוש פעמים]), 'שכ"ח' 4 פעמים (11, 14, 19 [פעמיים]), 'מדבר' 3 פעמים (2, 15, 16), 'מים' 3 פעמים (7, 15 [פעמיים]). בנוסף, המילה 'אלהים' מופיעה תשע פעמים לאורך היחידה בנטייתה כאלוהים שלך (אלהיך או אלהיכם) בפסוקים: 2, 6, 7, 10, 11, 14, 18, 19, 20, ופעם אחת בפסוק 19 בלי נטייה כאשר ההתייחסות היא לאלוהים אחרים.

קריסטנסן מתייחס למיקומה של המילה "היום". מילה זו מופיעה בתחילת היחידה בפסוק 1, באמצע היחידה בפסוק 11 ובסוף היחידה בפסוק 19, ובכך היא תורמת לאחדותה של היחידה. מיקומים אלו משלבים יפה את העבר ואת ההווה המודגשים ביחידה: המדבר בעבר מול ארץ ישראל בהווה, התנאים הקשים בעבר מול הפריחה והשובע בהווה. שילוב זה מקשר את העבר להווה, כאשר השוואה זו מחייבת נאמנות לאל גם בעבר וגם בהווה.¹¹

⁹ טיגאי, דברים, עמ' 315.

¹⁰ במרכז היחידה השורש שמ"ר מופיע ללא הארכה (פסוקים 2, 6, 11), לעומת השורש יד"ע המודגש ומוארך במרכז היחידה בפסוקים 3, 16. צורת שימוש בלשון ארכאית הזאת מופיעה בדרך כלל בשירה המקראית, למשל בשמות טו 14 (שירת הים) "ירגזון" במקום "ירגזו" או בישעיהו נא 11 "ישגון" במקום "ישגו".

¹¹ קריסטנסן, דברים, עמ' 171-172.

יחידה זאת, באמצעות התוכן שלה, הניגודים שהיא מפרטת והמילים המנחות, מציבה שתי חלופות ברורות לצורת החיים המומלצת לעם ישראל. נאמנות לאל ושמירת מצוותיו, שתוצאותיהן חיים ברווחה ושפע בארץ ישראל, או עבודת אלוהים אחרים, שתוצאותיהן אבדון.

2.2.3 מבנה פנימי

חוקרים מחלקים את היחידה בכמה דרכים, כאשר כל מבנה תורם להדגשה של נושאים מרכזיים שונים ביחידה:

טיגאי מחלק את היחידה בצורה הבאה, כאשר המסר המרכזי והמסכם מופיע בפתחה ובסגירה של היחידה:

א. שמרו את המצוות וייטב לכם (פסוק 1)

ב. המדבר והמן (פסוקים 2-5)

ג. שמרו את המצוות בתנאי עושר (פסוקים 6-10)

ג' אל תשכחו את ה' מרוב עושר (פסוקים 11-14)

ב' המדבר והמן (פסוקים 15-16)

א' זכרו ואל תשכחו את ה', פן תאבדו (פסוקים 17-20)

כהן-צמח מחלק את היחידה בצורה מעט שונה, במבנה כיאסטי, כאשר בפסוק 11 נמצא המסר המרכזי של היחידה: על העם להיזהר מפני מצב שיוביל אותו לשכחת ה'.¹²

פתיחה (1)

הנדודים במדבר (2-6)

עושרה של הארץ (7-10)

השמר לך פן תשכח את ה' (11)

עושרה של הארץ (12-13)

הנדודים במדבר (14-18)

חתימה (19-20)

קראגי רואה ביחידה מבנה סימטרי הבנוי במבנה פואטי. הוא מחלק את היחידה בצורה המדגישה את שני המוקדים של היחידה: לזכור/לשכוח (פסוקים 17-18 מול פסוק 19) והמדבר/הארץ המובטחת (פסוקים 11-13 מול פסוקים 14-16) במבנה מתחלף. מוקדים אלו מוצגים בפסוקים בצורה השוואתית במרכז היחידה ובכך מדגישים את נושאה העיקרי של היחידה, נאמנות לאל המבוססת על אירועי העבר – המעבר מהמדבר לארץ המובטחת:¹³

¹² כהן-צמח, דברים, עמ' 90. בחלוקה זו תומך גם וינפלד (דברים, עמ' 397).

¹³ קראגי, דברים, עמ' 184.

פתיחה (1)

זכור את המדבר ואת נוכחות האל שם (2-6)

האל יביא את עמו לארץ המובטחת (7-10)

הזהר מלשכוח את האל בארץ המובטחת (11-13)

הזהר מלשכוח את האל שהיה איתך במדבר (14-16)

הזהר מביטחון עצמי, זכור שהאל הוא מקור הכוח (17-18)

אל תשכח את האל ואל תעבוד לאלוהים אחרים (19)

שכחה מובילה לאסון (לאבדון) (20)

גרברנדט טוען שהיחידה בפרק ח בנויה בצורה של פעולה מול משמעות/תוצאות שלה.¹⁴ דהיינו הדגש מבחינתו הוא על ההתניה של ההתנהגות – לא נושא ספציפי אלא העיקרון שמעשה מביא לגמול.

פעולה	משמעות/תוצאה
ח a1, שמור את המצוות	ח b1, חיים ופריון
ח 2-5 זכור את ה' שדאג לך במדבר	ח 6, שמור את המצוות
ח 7-9 זכור את ה' בארץ ישראל	ח 10 ברכת ה'
ח 11-13 שכחת ה' בארץ ישראל	ח 14 גאווה עצמית
ח 15-16 שכחת ה' שדאג לך במדבר	ח 17 ראיית ההצלחה כהצלחה עצמית
ח 18-19 שכחת ה'	ח 20 אבדון

כל הצעות החלוקה שהצגתי לעיל מדגישות את מוקדי ההשוואה החוזרים ביחידה: המדבר מול ארץ ישראל ושמירת נאמנות לאל ומצוותיו למול שכחת האל ופנייה לעבודה זרה. אצל טיגאי וגרברנדט, המסר המרכזי ביחידה נמצא במסגרת – בתחילת היחידה ובסופה – כאשר המרכז מפרט את הסכנות האורבות לישראל בארץ ישראל וממה עליהם להישמר מתוך מבט לעבר המדבר המשמש כהוכחה לכוחו ודאגתו של האל, וממנו ניתן ללמוד להווה. אצל כהן-צמח וקראגי, המסר המרכזי של היחידה נמצא דווקא במרכזה, כאשר המדבר והמן בעבר מהווים מעטפת זיכרון לדרישה לשמור אמונים לאל. להערכתו, מטרתו של זיכרון יצ"מ בספר דברים היא להגדיר את נורמות ההתנהגות ואורח החיים של בני ישראל בהווה בצורה מעשית על פי לקחי העבר, ולכן המבנה של טיגאי וגרברנדט נראה לי נכון יותר. מבנה של מיקוד המסר בתחילת היחידה ובסופה מדגיש יותר את המסקנות המעשיות מתיאורי מאורעות העבר המפורטות במרכז היחידה.

בנוסף לחלוקה המבנית של היחידה, היחידה חוזרת שלוש פעמים על מוטיב המדבר (2, 15, 16) ומציבה אותו מול מוטיב ארץ ישראל, שחוזר חמש פעמים (1, 7, 8, 9, 10), כדי להדגיש את הנאמנות הנדרשת גם במדבר וגם בארץ. במדבר התלות בה' הייתה יותר ברורה בעקבות ניסים גלויים שנעשו לבני ישראל, ולכן היא צריכה להבהיר לישראל שגם החיים בארץ ישראל תלויים בה'. ההנגדה בין

¹⁴ גרברנדט, דברים, עמ' 187.

המדבר לארץ ישראל מודגשת מבחינה לשונית מכמה בחינות, כפי שמציין טיגאי: לעומת התיאור הקשה והקודר של הדרך במדבר, לשון התיאור של השפע בארץ הוא פיוטי, מליצי וציורי (7-10).¹⁵ התיאור בנוי משישה חלקים, הפותחים כל אחד במילה "ארץ" ומפרטים את שבחי ארץ כנען. כך מזכיר הכתוב בכל פעם מעט משבחי ארץ ישראל, משל כאילו רצה הדובר להתעכב עליהם מרוב חיבה קודם שיעבור לקבוצה הבאה. שיא השבחים בא בפס' 10, שם נזכרת המלה "ארץ" בפעם השביעית בביטוי "הָאֶרֶץ הַטְּבֵּה".¹⁶

שוב מתייחס לפסוק 3 שבו יש התייחסות למן שאכלו ישראל במדבר. לדעתו, הבחירה ביחידה זו לזכור את המן שאכלו במדבר ולהבין שהאדם חי רק ממוצא פי האל מתאימה לדרישה ביחידה זו לשמור את מצוות האל. לשון הפסוק "...לִמְעַן הוֹדִיעַךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יְחִיֶּה הָאֱלֹהִים כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יְחִיֶּה הָאֱלֹהִים" (3) מלמדת את בני ישראל שכמו שהלחם החיוני לחיים מגיע מכוחו ומדברתו של האל, כך חיוניות לחיים המצוות שגם הן יוצאות מפי האל.¹⁷

2.2.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

הפסוק המרכזי הקושר את היחידה לזיכרון מסורת יצ"מ מופיע במרכז היחידה בפסוק 14: "וְנָם לְבַבְךָ וְשִׁכְחֶתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים". הזיכרון מופיע כאן כאזהרה והוא מנוסח בלשון "שכח". אזהרת השכחה כאן מתמקדת בשלושה מרכיבים של המסורת: האל הדואג והמיטיב, שהוא האל שלך (2, 14, 18); היציאה ממצרים כולל המסע במדבר (2, 4); והמעמד, המעבר מסטטוס עבדות לחרות ושפע (14). זהו זיכרון תיאולוגי בעיקרו המגדיר את אורח החיים הדתי בארץ ישראל המנומק ומתחייב מהעבר במצרים. הפניה לא לשכוח את האל בפסוק מנוסחת כפניה אישית כיוון שהיא מתייחסת לסיכון של גאווה עצמית ברמה האישית, זאת תוך שימוש בסימולט מילים עם הטיית שייכות בגוף שני יחיד (לְבַבְךָ, אֱלֹהֶיךָ, הַמּוֹצִיאֶךָ).

גרברנדט מחלק את היחידה בהקשר של מסורת יצ"מ למקטעי "זיכרון" ולמקטעי "לא לשכוח" המפוצלים בצורה הבאה:¹⁸

פתיחה-הגדרה (1)

זיכרון (10-2)

לא לשכוח (17-11)

סיום- אזהרה: לזכור! לא לשכוח! (18-20)

כאמור, ביחידה כולה מופיעים גם הפועל "זכר" וגם הפועל "שכח" (פסוקים 2, 11, 14, 18, 19), ובכך מודגש הקשר בין האל לישראל בעבר וההתניה לקשר העתידי המשתמע מכך. הפניה לדרישת הזיכרון היא אישית בגוף שני, בצורת ציווי ובאחריות אישית לכל אחד מישראל ולא כקולקטיב.

¹⁵ כך למשל ההנגדה מתוארת כאשר המדבר מתואר כמקום צימאון ללא מים (15), לעומת ארץ ישראל השופעת מים ונחלים (7). במדבר אין אוכל, ולכן ה' הביא לישראל מן באופן ניסי (16), לעומת ארץ ישראל שהאוכל בה גדל בטבעיות ובקלות (8-9).

¹⁶ טיגאי, דברים, עמ' 311-313.

¹⁷ שווב, אמונה וביטחון קיומי, עמ' 541-542.

¹⁸ גרברנדט, דברים, עמ' 186.

השורשים מוזכרים בהקשרים שונים ומשקפים מעשים שונים שעשה האל עבור ישראל. בכך הם מייצרים את מארג הניגודים שעומד ביסוד היחידה:

פסוק	הביטוי	מושא הזכירה	מטרת הזיכרון
2	"וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר..."	תקופת המדבר לאחר יציאת מצרים	לזכור את הדאגה של האל לישראל בעבר בכל התקופה במדבר
11	"הִשְׁמַר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ..."	אלוהי ישראל	נאמנות לה'
14	"וְיָרִים לְבָבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים"	האל שהוציא ממצרים	נאמנות לה'
18	"וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתָּךְ לָךְ כַּח לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַזֶּה"	האל שנותן את השפע בארץ	לזכור את דאגת האל לישראל בהווה
19	"וְהָיָה אִם שָׁכַח תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ..."	אלוהי ישראל	לא ללכת אחרי אלוהים אחרים

ביחידה זו יש תיאור רחב של התקופה העוקבת אחר היציאה ממצרים, ואין בה התמקדות ביציאה ממצרים עצמה בלבד. הדרישה לזיכרון/אי-שכחה מוצגת בניגוד ליחידות האחרות כתקופה רחבה המתחילה ממצרים כשישראל עבדים, דרך תהליך היציאה, המעבר במדבר וההתנחלות בארץ.

חמש פעמים מופיעה ביחידה זו הדרישה לזכור או לא לשכוח. הדרישה הראשונה בפסוק 2 היא דרישה לזכור מאורעות פיסיים שאירעו במהלך היציאה ממצרים בדרך במדבר. כל האירועים האלו שאירעו בעבר כוללים מעטפת הגנה ומחיה שלמה שהעניק האל לבני ישראל במהלך שהותם במדבר. זיכרון פיסי זה אמור להביא את ישראל לזיכרון אמוני, דהיינו להאמין באל גם בהווה. זיכרון העבר במדבר מהווה גם הכנה לדרישות הזיכרון בהווה גם במונחים של זמן, מקום וחינוך. פסוק 2 בתחילת היחידה משלב מונחים של זמן (ארבעים שנה), מקום (המדבר), וחינוך ("...לְמַעַן עֲנִתָּךְ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלָבָבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו אִם לֹא"). פסוק 15 שוב חוזר על מוטיב המדבר המסכם שוב את נושא החינוכי ("...לְמַעַן עֲנִתָּךְ וְלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבָּךְ בְּאַחֲרֵיתֶךָ"), המהווה תשתית בהווה להכרה באל ותלותו של האדם בו.

אוונס רואה במחויבות לזיכרון מסורת יצ"מ ביחידה התמודדות עם תכונה אנושית אוניברסלית, שבה ישיבה לאורך זמן בארץ בביטחון ובשפע כלכלי מורגשת כדבר שהיה מאז ומעולם וככה יהיה לתמיד. לכן היחידה מחייבת כל אחד מישראל לזכור את העבר שבו: 1. אבותינו היו בעבר במצרים בתנאים קשים וללא ביטחון (בניגוד גמור למצבם כעת של ישראל בארץ ישראל). 2. האל דאג ליציאה ולשחרור ממצרים וכן לכל מחסורם של ישראל במדבר עד הגיעם לארץ ישראל. 3. הדאגה לכל מחסורם על ידי האל נעשתה בכוחות על-טבעיים (המן, המים והביגוד). לכן המסקנה להווה: 4. גם החיים הטובים והשופעים בארץ ישראל נובעים מכוחו של האל (למרות מראיתם הטבעית).

זיכרון של כל הנקודות דלעיל מחייב את ישראל בנאמנות לאל כדי שהחיים הטובים יימשכו בעתיד.¹⁹

הדרישה לזכור בצד הדרישה שלא לשכוח מופנות ברמה האישית לכל אחד מבני ישראל; האחריות מוטלת על כל אחד מישראל באופן אישי, ובכך כאשר כל אחד מישראל נאמן לה' ושומר את מצוותיו הוא תורם לרווחת החברה כולה. התגמול הוא כלל חברתי בלשון רבים, במחצית השנייה של פסוק 1: "למען תחיון וירביתם ויבאתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם". בהתאמה, בפסוק האחרון ביחידה, במחצית הראשונה של פסוק 19, הפניה היא אישית, בלשון ביחיד: "והיה אם שפכת תשפך את ה' אלהיך והלכת אחרים אחרים ונעבדתם והשתחית להם..."²⁰, אבל העונש הוא על כלל החברה ובלשון רבים בפסוקים 19-20: "...העדתי בכם היום כי אבד תאבדון, (20) כגוים אשר ה' מאבד מפניכם כן תאבדון עקב לא תשמעו בקול ה' אלהיכם".

דמותו של האל המופיעה ביחידה מוצגת בצורה מאד קרובה ואינטימית כמו אב לבן (ח 5), שדואג לחינוכם (ח 2-6), שרוצה בטובתם ורווחתם של ישראל (ח 7-11) ונאמן לברית האבות (ח 18). הביטוי "ה' אלהיך" המופיע ביחידה תשע פעמים מגדיר את האל כאל קרוב וישיר של בני ישראל.²⁰

מבנה היחידה כאמור משלב כמה סוגי ניגודים המשמשים להשוואה בין העבר להווה והעתיד: 1. ניגוד של מקום: המדבר כמקום מחייה קשה מול ארץ ישראל השופעת. 2. מעשי ניסים הנעשים ונדרשים במדבר מול תופעות טבעיות בארץ ישראל. 3. יכולת האל מול חוסר היכולת והתלות של האדם. 4. ישראל מול הגויים. בתוך מבנה זה משתלבת מסורת יצ"מ כאחד מהניגודים המשמעותיים המציגים את החיים במצרים לעומת החיים בארץ. ניגוד זה משמעותו מציאות חיים שונה לחלוטין שבה על ישראל לזכור את העבר ולהשליך ממנו על המתרחש בהווה. במובן זה, תרומתה של יצ"מ איננה בפן החברתי או הפולחני, אלא זוהי יצירת תשתית של הקשר עם האל ועיצוב הדמות שלו. זהו הנושא של כל היחידה, ובתוכו משתלבת יצ"מ באופן ספציפי.

ליבוביץ רואה את הניסיון וההקשר בין המן במדבר והזיכרון הנדרש ממנו (פסוקים 2-3) בכך שהמן היה מאכל זר ולא מוכר שלא ניתן בשפע ולא ניתן היה לאגירה, ולכן יום חרד הלב בישראל לקראת בואו ועם חשש שיפסק. ציפייה זו מבליטה את התלות המוחלטת של העם בה', והוא המסר שצריך לזכור. הביטוי בפסוק 2 "למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותו אם לא" מטרתו הייתה לחזק בישראל את הביטחון בה'.²¹

ביחידה זו יש מסר נוסף הנלמד ממסורת יצ"מ. לאל של ישראל יש כוח שהוא מעל כולם. שליטתו בטבע ובהיסטוריה, כפי שמוכח מאירועי יצ"מ, מגמדת את כל הכוחות האחרים, בין אם מדובר בכוחם של אלים אחרים או בכוחות של בני אדם. לכן, כפי שטוען הרב זקס: "המונופול של הכוח נמצא במקרא בידי האלוהים כדי להוציא את הכוח מהמשוואה. הוא איננו הנושא, לא סביבו מתרחשים החיים הדתיים. האמונה עניינה מערכת יחסים המתקיימת בלי שימוש בכוח".²² לכן, במידה ואדם מישראל מגיע להצלחה ושפע, מעבר להכרה שהצלחה איננה מכוחו אלא מרצונו

¹⁹ אוונס, דברים, עמ' 25.

²⁰ פסוקים 2, 5, 6, 7, 10, 11, 14, 18, 20. זקס, השותפות הגדולה, בעמ' 174 כותב שקשר ההורות מוזכר ביחידה בצורה הבאה: "בשנות ילדותו של העם הוא התערב כדי להצילו מעבדות, אך ככל שהעם הבשיל עבר גם אלוהים מעמדת האב כבעלים לעמדת האב כמחנך. אלוהים אינו עושה את העבודה שלנו במקומו. הוא מלמד אותנו כיצד לעשות אותה למענו, כי אלוהים עצמו מציית לחוקים שהוא נותן לנו".

²¹ ליבוביץ, עיונים בספר דברים, עמ' 90-91.

²² זקס, השותפות הגדולה, עמ' 163.

ומכוחו של האל, יש להשתמש בהצלחה זו לא כדי לצבור כוח אלא כפי שהאל פעל בעבר במצרים, לעזור לאלה שבמצוקה, לעזור לאלה שהם חסרי כוח, דהיינו לקבוצת הדלים, ולשתף אותם במנוחת השבת ובחגיגות המועדים.

2.2.5 סיכום

מסורת יצ"מ לפי יחידה זו היא מכניזם תיאולוגי המאפשר את המשך חיי עם ישראל בכל דור. מכניזם זה הוא שנמצא בבסיסו של הקשר המיוחד בין האל לעם ישראל. הוא זה שמאפשר חיים טובים בארץ ישראל על ידי ההבנה של משמעויות הקשר לאל ושמירה של מצוותיו וחוקותיו. דרישות הזיכרון ו/או אי-השכחה המופיעות ביחידה מייחסות את אירועי העבר החל מהעבדות במצרים דרך הנדודים במדבר עד להגעה לארץ ישראל כאמצעי להבנת ההתנהלות המתחייבת בהווה ובעתיד. הבנה זו בנויה בעיקר על ההנגדה הקיימת בין מצב בני ישראל הקשה בעבר לעומת הרווחה והשפע הקיימים בהווה בארץ ישראל. הנגדה זו מחייבת הבנה של הגורם לשינוי – האל, היקף יכולתו והדאגה המתמדת שלו לבני ישראל. זיכרון זה הוא בעיקרו תיאולוגי, אבל מתחייבת ממנו התנהלות מעשית של נאמנות לאל המתבטאת בשמירת מצוותיו ומנגד לא לעבוד עבודה זרה לאלוהים אחרים. יחידה זו משתלבת בספר דברים עם היחידות ו 1-25, ט 1-7 המתמקדות בנאמנות לאל ובשמירת מצוותיו וגם בהם קישור הזיכרון למסורת יצ"מ מופיע כאזהרה ובלשון שלא לשכוח את האל, לא למרוד בו ולא לחטוא בגאווה עצמית. היחסים בין ישראל לאלוהיו אינם רק מבוססי עבר, אלא הבנה ושמירה על מסקנות העבר טומנות בחובן גם בהווה ובעתיד תגמול של שפע ורווחה בארץ ישראל: (1) "כָּל הַמְצָנָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַנֵּף הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּן וּרְבִיתֶם...". ומנגד, אי-שמירתן מובילה את ישראל לאותו גורל של הגויים שלא עובדים את ה' ולכן למעשה לאבדון: (2) "פְּגוּיִם אֲשֶׁר ה' מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כִּן תֵּאבְדוּן עִקֵּב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם".

2.3 נאמנות לאל ושמירת המצוות והחוקים (ט 1-7)

- (1) שִׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל אֶתְּהוּ עֲבַר הַיּוֹם אֶת הַיְרֵדוֹן לְבֹא לְרִשְׁתָּהּ גוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצָרֹת בְּשָׂמִים.
- (2) עִם גְּדוֹל נֶרֶם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אֶתְּהוּ יְדַעְתָּ וְאֶתְּהוּ שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק.
- (3) וַיְדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ אֵשׁ אֲכָלָה הוּא יִשְׁמִידֶם וְהוּא יִכְנִיעֶם לְפָנֶיךָ וְהוֹרֵשְׁתֶם וְהֶאֱבַדְתֶם מֵהָרַף אֲשֶׁר דָּבַר ה' לְךָ.
- (4) אֵל תֹּאמַר בְּלִבְּךָ בְּהַדְּף ה' אֱלֹהֶיךָ אַתֶּם מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר בְּצַדִּיקִי הִבִּיאֲנִי ה' לְרִשְׁתָּהּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' מוֹרִישָׁם מִפְּנֵיךָ.
- (5) לֹא בְצַדִּיקֶתְךָ וּבְיִשְׁרָאֵל לִבְבְּךָ אֶתְּהוּ בָּא לְרִשְׁתָּהּ אֶת אֶרֶץ כִּי בְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפְּנֵיךָ וּלְמַעַן הָקִים אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב.
- (6) וַיְדַעְתָּ כִּי לֹא בְצַדִּיקֶתְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לָתֵן לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כִּי עִם קִשָּׁה עָרַף אֶתְּהוּ.
- (7) זָכֹר אֵל תִּשְׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמַדְבָּר לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצִאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶתְּךָ עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְּרִים הָיִיתֶם עִם ה'.

2.3.1 מבוא

ביחידה ט 1-7, משה מדבר על הסכנות המאיימות על אמונתם של בני ישראל כתוצאה מכיבוש הגויים.

זיכרון יצ"מ מופיע בפסוק 7, שמתמקד בתהליך השמדת הגויים בארץ במהלך ההתנחלות והורשת הארץ. החשש הוא שתיכנס בישראל, לאחר שינצחו את העמים שישבו בארץ, רוח גאווה ויחשבו שכל הניצחונות על הגויים נובעים מצדקתם ומנאמנותם. לפי המפורט בפסוק 5, ישראל הם עם לא נאמן, ולולא רשעות הגויים וההבטחה לאבות, לא היו נוחלים את הארץ.²³ ניתן אם כן לומר שהדגש ביחידה בפרק ט הוא על ישראל, ובכך מובלטת מצד אחד גדולת כוחו של האל ומצד שני העדר כוחו ותלותו של האדם. על כל אחד מישראל לזכור את הפער, להכיר תודה לאל ולא למרוד בו או לא לשמור לו אמונים. כל היחידות (בפרקים ו, ח, ו-ט) בסופן מגיעות לאותה מסקנה, והיא שיש להיות נאמן לה' ולשמור מצוותיו בשל מעשיו בעת היציאה ממצרים, בדרך במדבר ובהגיעם לארץ ישראל.²⁴

יחידה זאת נפתחת בביטוי "שמע ישראל" הדורש תשומת לב והקשבה של בני ישראל. עיתוי הדברים כפי שמתאר פסוק 1 הוא לפני מעבר הירדן וההגעה לארץ ישראל. עם ישראל מודע כפי שמפורט בפסוקים 1-2 שבארץ נמצאים עמים חזקים מאד השוכנים בערים גדולות ובצורות. הפסוקים מבליטים בכך כבר בתחילת היחידה את חולשתם של ישראל למול העמים שנמצאים בארץ, כך שרק בעזרת האל ניתן יהיה להביסם. גרין, על פי פסוק 3, מבחין בשלבים של הכיבוש: הראשון, האל חוצה את הירדן לפני ישראל; השני, האל ישמיד את הגויים בארץ; השלישי, האל יכניע את הגויים לפני ישראל; והרביעי, ישראל יצטרפו להוריש ולאבד את הגויים.²⁵ המהלך המשולב לעיל עלול להביא כאמור את ישראל למחשבה שכל התהליך נעשה בשל צדקתם. לכן, היחידה מציינת שלוש פעמים (פסוקים 4, 5, 6) שהדבר לא נעשה בשל צדקתם אלא בגלל רשעות הגויים וההבטחה לאבות. אדרבא, לפי פסוק 7 על ישראל לזכור שהם עם מורד ומקציף לאורך כל תקופת יצ"מ, ממצרים עצמה דרך המדבר ועד הגעת ישראל לארץ ישראל.

2.3.2 גבולות היחידה

היחידה בפרק ט מתחילה נושא חדש המתייחס להורשת הגויים בארץ ישראל והחשש שישראל יחשבו שזה נעשה בשל צדקתם, לעומת היחידה הקודמת בפרק ח המתמקדת בחשש שישראל ישכחו מהאל בשל השפע והשובע בארץ ישראל. הזיכרון ב-ח 2 מתייחס לדרך במדבר ביציאה ממצרים ואילו הזיכרון ב-ט 7 מתמקד בזיכרון אי-הנאמנות של ישראל לכל אורך תקופת יצ"מ. היחידה הבאה, מפסוק 8 בפרק ט, מביאה באופן פרטני את החטא המרכזי שמעיד על חוסר הנאמנות של ישראל כלפי האל: חטא העגל. ציווי הזיכרון ביחידה ט 1-7 הוא זיכרון כולל לחוסר נאמנות של ישראל במטרה שלא יחשיבו את עצמם כצדיקים, אלא שיבינו שכל הטובה שהגיעה אליהם מקורה

²³ מירסקי, דברים, עמ' קנד.

²⁴ המלבי"ם, רש"ר הירש, ורד"צ הופמן בפרושם על אתר בספר דברים טוענים (ולהערכת הצדק איתם) שמיקוד כל היחידות כאן הוא בנושא הנאמנות לאל ושמירת מצוותיו. יחד עם היחידה בפרק ח הדרישה לנאמנות לאל ושמירת מצוותיו מובאת בכל יחידה מתוך כיוון נושאי אחר. כך מסביר זאת רש"ר הירש בתחילת היחידה (דברים, עמ' קמה): פרק ח מתייחס לסכנה הטמונה באושר, כך שמתוך הטובה ישכחו את האל ויישענו על כוחם ועל כוחות הטבע. פרק ט הוא המשך לרעיונות אלה. תחילה (פסוקים א-ו) הוא מזכיר לישראל את מפלת הגויים, כדי ללמד לקח כפול: א. על אף כוחם העצום, יאבדו הגויים עקב השחתתם המוסרית כיוון שה' גזר שלתורתו המוסרית תהיה שליטה עליונה על עתיד האנושות. ב. כדרך שאומץ לבם של ישראל אינו גורם חשוב במפלת הגויים, כך זכותם המוסרית של ישראל אינה גורם חשוב בירושתם את ארצם. אפילו אם ישראל אינו רע כאותם עמים, עדיין איננו טוב במידה מספקת כדי לעמוד בתנאים לירושת הארץ. שכן ישראל עומד לרשת את הארץ לא בזכות עצמו אלא בזכות אבותיו ובזכות ההבטחה שהבטיח ה' לאבות. להערכתו צודק רש"ר הירש, וכך בפרק ו הזיכרון מתמקד בארץ ישראל, בפרק ח בדרך ביציאה ממצרים ובפרק ט בתהליך השמדת הגויים. כל היחידות האלו מובילות לאותה מסקנה, זיכרון מסורת יצ"מ בצורתה המורחבת, דהיינו מיציאת מצרים ועד ההגעה לארץ וההתנחלות מחייבות נאמנות לאל ושמירת מצוותיו מתוך כל הטובה והסיוע שהאל העניק לישראל.

²⁵ גרין, דברים, עמ' 115.

ברצון האל. לעומת זאת אין בהמשך פרק ט שום דרישה פרטנית לזכור חטא מסוים אחד כמו למשל את חטא העגל לאורך כל הדורות. לשון הפסוק ב-ט 27 "זָכַר לְעֶבְדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אֵל תִּפְּן אֵל קָשִׁי הָעַם הַזֶּה וְאֵל רְשָׁעוֹ וְאֵל חַטָּאתוֹ" מפנה את הזיכרון לאל, במטרה לסלוח לעם ישראל על החטא הזה ולא להמשיך להזכיר אותו בעתיד. משמעות הזיכרון ביחידה ט 1-7 היא שישראל יראו את עצמם כלא נאמנים ומורדים באופן כולל ולאורך זמן ויגיעו למסקנה שלולא רשעות הגויים וההבטחה לאבות, בזכות עצמם לא היו מגיעים לארץ ישראל.

קוק מציין שהחששות שמעלה משה בספר דברים בפרקים ז, ח ו-ט מוצגים כולם כדיבור פנימי באמצעות הצירוף "תֹּאמַר בְּלִבְבְּךָ", אולם בהתייחסות שונה. ב-ז 17 החשש הוא של ישראל מפני מספרם הגדול של הגויים. ב-ח 17 החשש הפוך, מפני המחשבה שישראל יאמרו שהכול נעשה בכוחם ולא בכוח האל. כאן, ב-ט 4, החשש נוגע להערכה מוטעית של ישראל בנוגע למעמדם הדתי והמוסרי. הערכה זו, כפי שאומר משה ביחידה זו, נוגדת את העובדות בשטח שבהן עם ישראל הוא עם מרדן ומקציף.²⁶ לכן ציווי הזיכרון ביחידה זו מתייחס להתנהגות המרדנית הזאת של ישראל לאורך כל שלבי היציאה ממצרים.

גרברנדט טוען שפסוק 7 שייך ליחידה הבאה המפרטת את כל אירועי ההקצפה והמרידה של ישראל באל בעבר.²⁷ לעומתו, כהן-צדק סבור שפסוק 7 מגשר בין דברי הפתיחה של הפרק בפסוקים 1-6 לבין הסיפור של עגל הזהב שבא בהמשך מפסוק 8 ואילך. חציו הראשון של פסוק 7 מנוסח בגוף שני יחיד ("זָכַר אֵל תִּשְׁפַח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ..."), כפי שמנוסחים הפסוקים הקודמים (1-6), ואילו החצי השני מנוסח בגוף שני רבים ("מִמְּרִים הֵייתֶם עִם ה'"), כשם שכל הקטע מפסוק 8 ואילך מנוסח בגוף שני רבים.²⁸ לדעתי, פסוק 7 שייך לפסוקים 1-6 וחותרם אותם, שכן הוא מסכם את הטיעון להצדקת מעשה האל בהורשת הארץ לישראל אבל לא מתוך צדקתם של ישראל אלא מרשעות הגויים וההבטחה לאבות. מפסוק 8 ואילך מפורטת כאמור סוגיית חטא העגל לפרטי פרטים בנושא אחר שמתקשר ליחידה 1-7 כדוגמה המייצגת את מרידת ישראל בה'. יפה גם סבור שפתיחת פסוק 7 במילה "זכור" מראה שההתייחסות היא כלפי כל הדורות ולא רק לדור המדבר העומד להיכנס לארץ. כהוכחה לכך הוא מביא את הפסוקים כד 9 המתייחס למרים ו-כה 17 המתייחס לעמלק, הכתובים בלשון "זכור" ומשמעותם ציווי לזכור לכל הדורות ולא רק לדור שנוכח באירוע.²⁹

הפועל "ירש" מופיע ביחידה ט 1-7 שבע פעמים, והוא מדגיש את נושא הורשת הארץ על ידי האל שלא בזכותם של ישראל. משה מנצל את סוגיית הכניסה לארץ, כפי שטוען כהן-צמח, לצרכים חינוכיים: דחיית תחושות של זחיחות דעת ושל שביעות רצון עצמית עד כדי פיתוח רגש של עליונות והתנשאות כלפי עמים אחרים.³⁰ ישראל צריכים להבין מתוך כך שזכותם על ארץ ישראל אינה בלתי מותנית ועליהם להאמין באל ולא למרוד בו כדי להמשיך לחיות בארץ ישראל.

²⁶ קוק, דברים, עמ' 93.

²⁷ גרברנדט, דברים, עמ' 194.

²⁸ כהן-צמח, דברים, עמ' 97.

²⁹ יפה, הסוגה והקהל של דברים ט 7, עמ' 173-178.

³⁰ כהן-צמח, דברים, עמ' 96.

2.3.3 מבנה פנימי

קריסטנסן מחלק את היחידה ט 7-1 בצורה הבאה:³¹

3-1 משה משכנע את בני ישראל לסמוך על ה' בכניסתם לארץ ישראל

5-4 ה' לא נתן לישראל את הארץ בגלל צדקתם

7-6 עם ישראל הוא עם קשה עורף הממרה את פי ה'

קריסטנסן מוצא מבנה כיאסטי בפסוקים 3-1, שבו יש מסגרת של "...עֲבַר הַיּוֹם..." בפסוק 1 ו-"... הַיּוֹם ... הָעֶבֶר..." בפסוק 3 הסוגר קטע זה. בפסוק 1 מדובר על ישראל שעומדים לעבור את הירדן היום, ובפסוק 3 האל הוא העובר היום לפני ישראל. בפסוק 7 יש סגירה נוספת של כל היחידה עם השימוש במילה "היום" כאינקלוזיו. בפסוק 3 יש שימוש בשורש דב"ר כפועל ואז בפסוק 5 כשם, הסוגר את המקטע השני בפסוקים 5-4. דהיינו, בפסוק 5 האל מקיים את הדבר אשר הבטיח ודיבר עליו לפי פסוק 3. במקטע 5-4 יש שימוש גם במילות המפתח "מוֹרִישֶׁם מִפְּנֵיךָ" בכל פסוק המחובר בין שני הפסוקים. גם השורש צד"ק מופיע וחוזר בפסוקים 4, 5, 6 המחובר את המקטעים.

בשלושת הפסוקים הראשונים משה מבטיח לישראל שהאל של ישראל יכניע את הגויים בארץ ישראל למרות היותם ענקים היושבים בערים בצורות. הכנעה זו של הגויים אמורה לשכנע את ישראל להאמין לחלוטין באל ובכוחו. אולם, כפי שמפרט משה בפסוקים 5-4, ישראל לא נוחלים את הארץ בשל זכותם ואמונתם באל שהייתה צריכה להיות מוכחת עם כיבוש הארץ. לא רק שלישאל אין זכות מצד עצמם, כפי שמפורט בפסוקים 7-6, אלא לאורך כל תקופת מסורת יצ"מ, המפורטת כאן החל מהיציאה ממצרים דרך המדבר ועד ההגעה לארץ, עם ישראל מורד באל ומקציף אותו. המסר של משה כאן, כפי שטוען גרין, הוא לא שישראל נכשלים בהכרה באל, אלא שהם שוכחים ולא זוכרים את הכישלונות שלהם עצמם, בהיותם מורדים וממרים את פי האל וחושבים שהם צדיקים. מיקוד הזיכרון כאן איננו ישיר למרכיבי מסורת יצ"מ אלא לנושא הכפירה שליווה את יציאת מצרים מתחילתה ועד הגיעם לארץ ישראל.³² עם ישראל מושווה כאן ביחידה למול הגויים, והוא מוצג כנחות ביותר. עם ישראל גם חלש יותר מהגויים (פסוק 1) אבל הגויים רשעים מאד. ישראל איננו עם מאמין וישר לבב (פסוק 5) ולכן מצד עצמו לא היה נוחל את הארץ. הזיכרון שבו היחידה מתמקדת הוא חולשת ישראל, גם פיסית וגם רוחנית. חולשה זאת עומדת מול הסיוע שבכל זאת ניתן על ידי האל הכל-יכול, שצריך להוביל בכל דור לאמונה באל ושמירת מצוותיו ולא למרידה בו.

2.3.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

היחידה בפרק ט מפרטת את המרכיבים הבאים של מסורת יצ"מ:

סטטוס: בשונה מיחידות אחרות, הסטטוס המוזכר כאן איננו מעמד העבדות של ישראל במצרים. אלא סטטוס של עם ישראל כעם לא נאמן ומורד. (7) "זָכַר אֶל תִּשְׁפַח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמִדְבַּר לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶמְסֶם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הֵייתָם עִם ה'".

³¹ קריסטנסן, דברים, עמ' 179-180.

³² גרין, דברים, עמ' 114.

זהות המשחרר: מופיע לכל אורך היחידה כאל אחד הפועל לטובת עם ישראל מול הגויים (3, 4, 5, 6, 7).

פעילות המשחרר: השמדת הגויים, הענקת ארץ טובה לישראל (3, 6).

מיקום: מעבר לירדן לקראת הכניסה לארץ ישראל (1).

זמן: תקופת הכניסה לארץ ישראל (4).

ניתן לומר שהיחידה לוקחת מרכיבים שונים ממסורת יצ"מ כדי להגיע למסקנה של נאמנות לאל ושמירת מצוותיו.

הזיכרון בפסוק ט 7 מועצם בכפל הביטוי "זָכַר אֶל תְּשֻׁבָּה" ובפניה אישית לכל אחד מישראל. זיכרון אי-נאמנותם של ישראל לה' לפי פסוק 7 היה לכל אורך התקופה החל מיציאתם בני ישראל ממצרים ועד בואם לארץ ישראל. בדרישה לזיכרון ביחידה זו, ישראל אינם נדרשים לפעילות מעשית פרטנית, אלא רק להכיר בכך שהם אינם נאמנים לאל ולכן הורשת הארץ נעשתה לא בזכותם אלא בזכות רשעות הגויים ושבועת ה' לאבות. את ההכרה הזאת ישראל אמורים להבין מתהליך הורשת הארץ שנעשה מול עמים חזקים וערים בצורות שרק ביכולתו של האל היא להילחם בהם ולא של עם ישראל (פסוקים 1-3).

היחידה ט 1-7 מזכירה לבני ישראל שבפועל, למרות כל ההוכחות בהיסטוריה במסורת יצ"מ, הם לא שמעו בקול ה' לשמור מצוותיו ולא לעבוד עבודה זרה. ניתן לומר שגם ביחידה זאת משה משווה בין ההתנהגות המחויבת של עם ישראל כלפי האל מכל אירועי מסורת יצ"מ למול התנהגותם בפועל של עם ישראל בכל אותה תקופה. עם ישראל אמור להבין שכל היכולת שלו להכניע את העמים החזקים שבארץ ישראל היא רק בעזרת האל ולכן עם ישראל צריך גם להבין שירושת הארץ אינה מתוך זכותו וצדקתו של העם אלא רק משבועת האל לאבות בעבר. את ההבנה הזאת היחידה מדגישה באמצעות השימוש בשורש יד"ע המופיע שלוש פעמים בפסוקים 2, 3, 6.³³ שיא חטאם יפורט בהמשך בחטא העגל (ט 8 – י 11), כשלאחריו יבוא שוב סיכום הדרישות מישראל בפסוקים י 13-12: "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שָׂאֵל מֵעַמָּךְ כִּי אִם לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַקֵּת בְּכָל דְרָכָיו וּלְאַהֲבָהוּ אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ. לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ".

2.3.5 סיכום

משה מזהיר את העם ביחידה זו מפני הגאווה שעלולה להגיע בעקבות ההצלחה. ההצלחה יכולה לנבוע מכל הטובה שיתן ה' לישראל ללא צורך במאמץ מצדם בהגיעם לארץ ישראל ומכיבוש הארץ והכנעת הגויים החזקים והגדולים שישבו בה. הסכנה בהתנשאות הזאת היא שבני ישראל יחשבו שכל הטובות שקרו להם נובעים מצדקתם, כוחם ויכולתם ולא מתוך כוחו של האל. היחידה כאן הולכת צעד נוסף ומבהירה שלא רק שהאדם תלוי לחלוטין בכוחו וברצונו של האל, והוא זה שמשפיע

³³ בפסוק 2, הידיעה היא שבארץ יש עמים גדולים וחזקים שקשה להכניעם. בפסוק 3, הידיעה היא שהאל הולך לפני ישראל ומכניע ומשמיד את הגויים שבארץ עבור ישראל. בפסוק 6, הידיעה נוגעת לעובדה שישראל אינם שומעים בקול האל וממרים את דבריו. הביטוי "ממרים" שבפסוק 7 מתייחס להתנהגותם של ישראל כלפי האל, כפי שמפרש רד"צ הופמן על אתר (הופמן, ספר דברים, עמ' קכב), כך שניתן להשוות את ההתנהגות הנדרשת והמתחייבת מכוחו וסיועו של האל למול ההתנהגות הפוכה של ישראל בפועל. ביטוי זה, "ממרים", מופיע רק בספר דברים ובשלושה אזכורים: ט 7, ט 24, לא 27.

את כל הטובות לעם ישראל, אלא שהטובה הזאת אפילו לא הגיעה בשל זכותם וצדקתם של בני ישראל. אדרבא, עם ישראל הוא כפוי טובה, מורד ומקציף כלפי האל לכל אורך תקופת יצ"מ, החל ממצרים עצמה, דרך המדבר ועד הגיעם לארץ ישראל. הנחלת הארץ נובעת מרשעות הגויים וההבטחה לאבות, ואת המסר הזה ישראל צריכים לזכור. על בסיס הרכיבים הספציפיים המוזכרים ביחידה, המתארים את הצלת ישראל והכניסה לארץ ישראל מוצגת דמותו של האל, ולכן יש לזכור שהאל הוא האחראי לכל הטובה והרווחה שהגיע לישראל ולכן אותו יש לעבוד ולשמור לו אמונים.

גם ההדגשה הלשונית הכפולה של נושא הזיכרון בפסוק 7 בלשון "זָכַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", יחד עם האזכור המפורש של תקופת יצ"מ "לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יִצְאָתָּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", מחברת יחידה זו למסורת יצ"מ ומחייבת בעקבות זיכרון זה למעשה של נאמנות לאל ושמירת מצוותיו.

2.4 סיכום ענף יחסי ישראל והאל

היחידות ו 25-1, ח 20-1, ט 7-1, עוסקות באותו נושא: נאמנות לאל ושמירת מצוותיו. אולם כל יחידה שמה דגש על פן אחר במחויבות לזכור את מסורת יצ"מ שמובילה למסקנה הנדרשת של הנאמנות לאל. ביחידה ח 20-1 פסוקי הזיכרון (2, 14-16) מתמקדים במאורעות בדרך במדבר ביציאה ממצרים, כאשר החשש הוא שישראל לא יכירו בעוצמתו של ה', בשליטתו של ה' בטבע וביכולתו לדאוג לצרכי מחייה (למזון, מים ובגד) אפילו במדבר.³⁴ היחידה ו 25-1 מתמקדת בציווי לזכור (12) את מסורת יצ"מ כאשר ישראל יגיעו לארץ, אז הם צריכים לזכור את האל שהוציא אותם ממצרים ואת הסטטוס שהיו בו במצרים, סטטוס של עבדים. החשש כאן הוא שכאשר ישראל יגיעו ויתנחלו בארץ המלאה כל טוב, ומרוב שובע, לא יכירו בכך שהכול מגיע מה'. דהיינו, ביחידה בפרק ח וביחידה בפרק ו הציווי זהה: לשמור נאמנות לאל ולשמור מצוותיו. אולם, המאורע הנזכר לצורך הזיכרון שונה: פרק ח מתמקד באירועי המדבר בדרך ביציאה ממצרים, ואילו פרק ו מתייחס לתקופה שבה ישראל יגיעו לארץ ישראל. משום כך, נקודת המבט שונה בשתי היחידות. בפרק ח הדגש הוא על האל: כוחו, דאגתו לישראל, הניסים שעשה לישראל ובמעבר מהמדבר הצחיח לארץ ישראל הפורייה והשופעת. בפרק ו הדגש הוא על ישראל, ללא אזכור של תקופת המדבר אלא בהתמקדות על ארץ ישראל. היחידה בפרק ו יחד עם היחידה בפרק ח מבססות את הדרישה לנאמנות לאל ושמירת מצוותיו לכל הדורות, תוך התבססות על רכיבי מסורת יצ"מ בעבר. היחידה בפרק ו משלבת מלבד הזיכרון של יציאת מצרים ובית עבדים גם דרישות נוספות המסייעות לשמר את הזיכרון לאורך זמן: לשנן אותם לבנים, להזכיר אותם בכל מקום ובכל זמן, לקשור אותם לאות על הגוף, לכתוב על מזוזות הבית ולהסביר לבנים במפורט את פרטי היציאה ממצרים וכל מרכיבי מסורת יצ"מ. הדרישה לנאמנות לאל ביחידה ט 7-1 מנומקת בהתייבבות האל למלחמה לטובת ישראל בעמי הארץ על מנת להנחיל אותה לבני ישראל. הכנעת הגויים בארץ שנחשבו לחזקים וגדולים על ידי האל הייתה צריכה להוביל את ישראל לנאמנות מוחלטת לאל, אבל בפועל ישראל מרדו והקציפו את האל. רק רשעות הגויים והשבועה לאבות היא שהביאה להנחלת הארץ לבני ישראל.

³⁴ גם מבחינה לשונית, הדגש בפרק ח הוא על הדרך וההולכה במדבר, זאת באמצעות שימוש בשלישיית המילים "הלך ה' אלהיך". ב-ח 2 האל מוליך את ישראל במדבר ("...הוֹלִיכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ..."). ב-ח 6 ישראל הם הנדרשים ללכת בדרכי האל ("...לִלְכֶת בְּדַרְכָיו וּלְיָרְאָה אֹתוֹ"). ב-ח 19 ישראל נדרשים לא ללכת אחרי אלוהים אחרים ("...וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים...").

ניתן לומר שתהליך הזיכרון ביחידות אלו יוצא מתיאור מאורעות ומרכיבים של מסורת יצ"מ שמחייבים להגיע להבנה תיאולוגית של נאמנות ושמירת מצוות האל. במובן זה, מסורת יצ"מ משמשת כאב טיפוס לעליונות האל בכך שהוא השולט היחיד בטבע הדומם והחי, מכתוב תהליכים ומשנה סדרים בעולם, והכל לטובת העם הנבחר, עם ישראל. לכן לא קיימת אפשרות של חיי ישראל בארץ ישראל מלבד בנאמנות מוחלטת לאל ומצוותיו, כאשר מרכיב הזיכרון בכל היחידות האלה הוא המפתח לכך לעתיד.

הדרישה לזכור את ה' המוציא את בני ישראל ממצרים מופיעה בכל היחידות הנוגעות לנושא נאמנות לאל עם הפועל "שכח" בעיקר ולא הפועל "זכר" (ו' 12, ח' 2, ח' 14, ט' 7). להערכתו, הדבר נובע מכך שבניגוד לכל היחידות בענפים האחרים, שאותן אציג להלן, האל אינו נראה ואיננו מוחשי, לעומת היחס לחלשים או לגויים שהם ישויות מוחשיות שניתן לראותם. גם נושא השבת ומועדים המתייחס ללוח השנה ועונות השנה (החקלאיות) הם מוחשיים וניתנים להבנה. האל במצרים הראה את כוחו במעשי ניסים, אותות ומופתים ובשליטה בחוקי הטבע, ולכן היה ברור ומובן לעם ישראל במחויבות לנאמנות אליו. אולם כשישראל הגיעו לארץ ישראל, נראה היה שכל מה שקורה בארץ הוא בצורה טבעית ללא ניסים ומופתים, ולכן קל יחסית לשכוח שכל השפע בארץ הוא גם מכוח האל. לפיכך, לדעתי, בא השימוש בלשון "שכח", כיוון שהסכנה לשכחת האל גוברת בארץ ישראל.

3. ענף היחסים בתוך עם ישראל

ענף זה כולל שלוש יחידות זיכרון, שמטרתן הסדרת היחסים הפנימיים בתוך עם ישראל ובמיוחד היחס כלפי החלשים בחברה. את היחסים הפנימיים האלה על עם ישראל לקיים בעקבות הזיכרון של פעילות האל בהצלת עם ישראל בעבר בתקופת מצרים, כאשר ישראל היו נטע זר במצרים, מוחלשים וחסרי כל.

3.1 עבד עברי (טו 12-18)

- (12) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך.
(13) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם.
(14) העניק תעניק לו מצאנך ומגנך ומיקבך אשר ברך ה' אלהיך ותתן לו.
(15) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על כן אנכי מצוה את הדבר הזה היום.
(16) והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך.
(17) ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה כן.
(18) לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שֶׁכָּר שְׁכִיר עֲבָדָךְ שֶׁשׁ שָׁנִים וַיִּבְרַךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.

3.1.1 מבוא

דברים טו 12-18 מתייחס לסוגיית עברי או עבריה שנמכרו לעבדות. ספר דברים עוסק במסגרת מספר יחידות בדיניו של העבד העברי. על פי יחידות אלה, עבד עברי נהנה מזכויות רבות:

- עבודתו מוגבלת בזמן: לאחר שש שנות עבודה הוא יוצא בשנה השביעית לחופשי (טו 12).
- הוא שותף מלא בשמירת השבת, הפסקת עבודה בשבת ומנוחה (ה 14).
- הוא שותף מלא בשמחת חגי שלושת הרגלים (טז 11, טז 14).
- הוא שותף מלא בשמחה של הבאת הקורבנות: עולות, זבחים, מעשרות, תרומות ונדרים (יב 12).
- בשנה השביעית יש לשלוח את העבד לחופשי עם מענק נדיב שכולל את כל מרכיבי המחייב החקלאיים בתקופה זו: מהצאן, מהגורן ומהיקב. מענק זה יבטיח לעבד אפשרות לחיות בצורה עצמאית וחופשית בעתיד (הביטוי "העניק תעניק" יחידאי במקרא) (טו 14).
- הכתוב מצפה מהאדון לשלוח את העבד בשנה השביעית לחופשי בסבר פנים יפות (טו 18).
- הסטטוס והכינוי לאדם שהוא עבד איננו אות קין, אלא הוא מוגדר כאח (טו 12) ולכן יש לכבדו כבן משפחה, ואפילו משה עצמו נקרא "עבד ה'" (לד 5).

ספר דברים דורש מישראל להבין את מצב העבד, להתייחס אליו בצורה הומנית ובכבוד, לשתף אותו בשמחות, במנוחת השבת ובחגים. טיגאי טוען שאמנם החוק המקראי מכיר בתופעת העבדות, אבל המקרא מתייחס לעבד העברי כבן אנוש ובמגבלות זמן וגם מחייב את אדונו בעת שחרורו להעניק לעבד אמצעים לשיקום חייו העצמאיים. כל זאת במטרה למנוע מצב שבו יצא העבד המשוחרר לחופשי חסר כל ויאלץ למכור את עצמו שוב לעבדות.¹

¹ טיגאי, דברים, עמ' 421-425.

כל הזכויות הנ"ל מבליטות את הניגוד ואת המהפכה שחולל ספר דברים ביחס הנדרש כלפי העבדים (כמו גם לגבי חלשים ונזקקים אחרים), שלא הייתה מוכרת בעולם העתיק ולא הייתה מקובלת מבחינת יחסי אדון ועבד.²

בתוך מכלול היחידות המזכירות את דיניו של העבד העברי נכללת גם היחידה טו 12-18, שבה ארחיב להלן. יחידה זאת דנה בנושא שחרורו לאחר שש שנות עבדות ובציווי לשלחו יחד עם מענק נדיב. החוק מתאר כאן שני סוגי עבדים: עבד המשועבד לבעליו לפרק זמן מוגבל של שש שנים (פסוקים 12-14, 18) ועבד המשועבד עד סוף חייו (פסוקים 16-17).

היחידה חוזרת שלוש פעמים על שני פרטים מרכזיים וייחודיים הנוגעים לעבד העברי: הראשון, החובה לשלח את העבד לחופשי לאחר שש שנות עבודה (פסוקים 12, 13, 18) והשני, עם שחרורו בשנה השביעית להעניק לו ביד רחבה מכל הטוב שברך האל את האדון (פסוקים 13, 14, 18).

יש לציין שיחידה זאת עוסקת רק בתקופת השחרור של העבד העברי. אין ביחידה הנחיות או ציווי כיצד להתנהג לעבד בתוך תקופת עבודתו, אלא הדגש כאן הוא על שחרורו בתום שש שנים ועל המענק הנדיב שיש לתת לו. התקנה כאן בעיקרה היא במישור של "לפנים משורת הדין" בכך שאין הגדרה מדויקת של גובה המענק אלא יש ציפייה מהאדון לפתוח את ליבו וידו ולהעניק לעבד ביד רחבה. בנוסף, משולבת כאן הבקשה בפסוק 18 להתייחסות ותחושה חיובית ביחס האדון לשחרור עבדו, תוך הבעת הערכה לעבודתו הקשה בהשוואה לעבודת שכיר.³ הצירוף "של"ח + חפשי מעמד", המופיע בפסוקים 12, 13 ו-18, מסייע בהגדרת הנושא המרכזי של היחידה: הסיוע לעבד העברי בעת שחרורו. קביעה זאת נתמכת גם בעובדה של הדגשת הנושא והחזרה עליו, גם מבחינת מספר הפסוקים העוסקים בכך (חמשה מתוך שבעה) וגם בחזרה בפסוק האחרון של היחידה שוב על הנושא המרכזי.

מספר מאפיינים של היחידה מבססים את הקביעה שהיחידה דורשת התייחסות הומנית כלפי העבד: ראשית, ההנמקה להתייחסות ההומנית לעבד העברי מופיעה במרכז היחידה (פסוק 15), והיא מבוססת על זיכרון העבדות במצרים ותהליך השחרור שנעשה על ידי האל. זיכרון זה בתחושת הקורא פונה גם ללב ולרגש (תחושות הזדהות, חמלה והבנה למצבו של העבד) וגם לשכל (השוואה לפעילות האל הכל-יכול המסייע לעם חלש ובמצוקה בדומה ליחס בין האדון לעבד, הכרה בשפע שהעניק האל לטובת בני ישראל, הכרת תודה לאל, הכרה בקשר המיוחד שנוצר בין האל לעם ישראל). זו משמעות הזיכרון שספר דברים חוזר עליו שוב ושוב לגבי מצוות וחוקים שונים. זהו זיכרון עבר שההבנה שלו בכל דור מתורגמת בהווה למעשים ולאורח חיים נאמן כלפי האל ומוסרי בתוך החברה. מבחינה זו, היחס לעבד העברי הוא המקבילה החזקה ביותר למסורת יצ"מ, בגלל סטטוס העבדות שבו היו כל בני ישראל במצרים. שנית, אף שהיחידה עוסקת בדיניו של העבד העברי, הרי שכל היחידה מתייחסת בהנחיותיה לאדון בלבד ולא לעבד. ביחידה זו מוזכרים אך ורק חובותיו של האדון, והם נועדו לדאוג לעבד כך שהוא יצא לחופשי בידיים מלאות ולחיים עצמאיים. בנוסף, היחידה כאן מעמידה את היחסים בין האדון לעבדו על המישור האינטימי: יימכר לך, אחיך, ועבדך, תשלחנו (טו 12) "כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וְעִבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תְּשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמְךָ".⁴ תוספת המילה "מעמדך" (המופיעה שלש פעמים ביחידה, בפסוקים 12, 16,

² טיגאי, דברים, עמ' 421.

³ לוי-פלדבלום, דין עבד עברי, עמ' 359.

⁴ לוי-פלדבלום, דין עבד עברי, עמ' 358; שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא, עמ' 62-66.

18), יחד עם כינוי העבד כאח, מורה לדעתי שגם במהלך תקופת עבדותו הוא עמך, דהיינו שותף כאדם, ואפילו כמו בן משפחה גם במצבו הנוכחי כעבד.⁵

חוק העבד העברי הוא אחד מהחוקים המרכזיים, להערכתך, שבו מובלט היחס השונה של ישראל לעבד לעומת שאר האומות מבחינה אתית ושוויונית. חוק זה הוא נגזרת של מסורת יצ"מ, כך שיחד עם חוקים אחרים בספר דברים הנשענים גם הם על אותה מסורת יצ"מ, מוגדרת זהותו הייחודית של עם ישראל.

3.1.2 גבולות היחידה

היחידה בדברים טו 12-18 היא החמישית בתוך קבוצה של שישה חוקים, מ-יד 22 ועד טו 23, העוסקים בחובות תקופתיים ובהגנת החלשים בחברה. חמשת החוקים הראשונים נכתבו בסדר עולה של חומרה הנוגע למידת החולשה של הקבוצה העומדת במרכז החוק, כך שהיחידה העוסקת בעבד דנה בקבוצה החלשה ביותר, כפי שכותב מירסקי: "דל שבדלים זה העבד שאינו אדון לעצמו אלא רשות אחרים עליו".⁶

קבוצת החוקים ההומניים באה אחרי קבוצת חוקי קדושה (יד 1-21) ולפני מצוות שלושת הרגלים (טו 17-1). יתכן שרצף החוקים הללו נועד להגדיר מאפיינים בחייו של עם ישראל: צורת חייו, אורחותיו, דרכי הפולחן והחגים. הייחוד של קבוצת חוקים זו מותאם למאפייני תפיסת העולם של ספר דברים, שבה ההומניות, האחריות, הערבות ההדדית ובמיוחד הטיפול בחלשים הוא מרכזי. הצורה שהאל התייחס לעם ישראל החלש והנזקק בתהליך יצ"מ הוא מקור ההשראה והצורה שבני ישראל אמורים לבנות את אורח חייהם ולהתייחס לחלשים ולנזקקים בתוכם.

מאייס מקשר את נושא שחרור העבדים, המאפיין את טו 12-18, ליחידות הקודמות בשני מובנים:⁷ ראשית, החוקים הם חוקי שחרור המתבצעים בדרך כלל במחזור של שבע שנים. שנית, הסיבה המרכזית למכירה לעבדות היא נושא החובות, וזה הנושא של יחידה זו וקודמתה.

גרברנדט טוען שספר דברים מביע בקבוצה זו של חוקים את תפיסת עולמו בנושא צדק ומוסר. החוקים נועדו לשבור את מעגלי העוני, על ידי שחרור החובות והעבדות בעיקר בשנה השביעית כדי שכל אחד מישראל יחיה בצורה כלכלית וחופשית נאותה.⁸

רופא מתייחס לקבוצת היחידות לעיל מתוך מבט רחב יותר של כל החוקים החברתיים בספר דברים. לפי רופא, בכל החוקים האלה מצויים יסודות משותפים בסגנון ובתוכן. כולם מנוסחים בלשון נוכח, רובם נוקטים בלשון "אחיך" לגבי הזולת, ובחלקם הגדול באה הבטחת שכר וברכת ה'.⁹ לכן סובר רופא שכנראה כל החוקים האלו נוצרו על ידי מחבר אחד והתפרדו במהלך יצירתו של קובץ החוקים של ספר דברים, ואחר כך סודרו בקובץ בסידור אסוציאטיבי. טעמים של החוקים האלו הוא להעמיד

⁵ הדבר יבוא לידי ביטוי מפורש ביחידות אחרות בספר דברים, כגון הדרישה למנוחה לעבדים בשבת (ה 14) והשתתפות העבד בשמחת העלאת הקורבנות ואכילתם (יב 12, 18), בשמחת חג השבועות (טו 11) ובשמחת סוכות (טו 14). שיתוף זה של העבד בכל האירועים האלה מדגיש את היחס הנדרש והמצופה כלפיו. במיוחד ניתן לציין שהפסוקים בנושא מצמידים את שיתוף העבד יחד עם המשפחה הגרעינית הכוללת את האדון, הבנים והבנות (למשל בשבת ב-ה 14: "...אתה ובנך ובתך...").

⁶ מירסקי, דברים, עמ' רלט.

⁷ מאייס, דברים, עמ' 250.

⁸ גרברנדט, דברים, עמ' 284.

⁹ המילה "אחיך" מופיעה שבע פעמים (טו 2, 3, 7 [פעמיים], 9, 11, 12); "ברכת ה'" מופיעה שש פעמים (יד 24, 29, טו 4, 10, 14, 18, כג 21, כד 13).

את החברה הישראלית על האחוה ועל תפיסת סולידריות הרואה בעם ישראל משפחה אחת גדולה.¹⁰

את קבוצת החוקים ניתן לחלק על פי כמה פרמטרים, המדגישים פנים שונות של החוקים הללו בכלל וחוק העבד העברי בפרט. בהכללה ניתן להציג את דעות החוקרים בנושא בצורה הבאה:

מאייס: מחויבויות ממסדיות תקופתיות. ¹⁴	פיליפס: חלוקה לפי הזמן. ¹³	טיגאי: חלוקה לפי הזמן. ¹²	רופא: חוקים חברתיים. ¹¹
חוק המעשר יד 29-22	מעשר, שמיטה, שחרור ונתינה יד 22 – טו 23	מעשר, כל שנה יד 27-22	השמיטה בנוגע לחובות טו 6-1
חוק השחרור טו 11-1	1. מעשר שנה בשנה יד 27-22	מעשר עני, כל שנה שלישית יד 29-28	חיוב ההלוואה טו 11-7
שחרור העבדים טו 18-12	2. מעשר כל שלוש שנים יד 29-28	שמיטת חובות, כל שנה שביעית טו 6-1	שחרור העבד העברי לאחר שש שנים טו 18-12
חוק הבכורים טו 23-19	3. שמיטה ושחרור כל שבע שנים טו 18-1	קריאה להלוות לעניים, סמוך לשנה השביעית טו 11-7	איסור הנשך כג 21-20
חגי השנה טו 17-1	3.1 שמיטת חובות טו 11-1	שחרור עבדים טו 18-12	חובת החזרת העבוט כד 13-12
	3.2 שחרור עבד עברי טו 18-12	בכורות, כל שנה טו 23-19	איסור עושק והלנת שכר כד 15-14
	4. הקדשת הבכור כל שנה טו 23-19		

¹⁰ רופא, השמיטה וחיוב ההלוואה, עמ' 85-86.

¹¹ רופא, השמיטה וחיוב ההלוואה, עמ' 85-86.

¹² טיגאי, דברים, עמ' 24.

¹³ פיליפס, דברים, עמ' XII.

¹⁴ מאייס, דברים, עמ' 109.

לדעתי, כל אחד מהחוקרים לעיל מסתכל על היחידות הנ"ל מכיוון שונה שמכתיב לו את צורת החלוקה: רופא מדגיש את הפן התרבותי וההתייחסות לכל אורחות החיים בישראל, טיגאי ופיליפס את הצד ההומני שמדגיש את מגבלות הזמן כגורם משחרר ומסייע לחלשים, ומאייס מדגיש את הצד התיאולוגי המחייב את פעילות כל ישראל כמהלך ממסדי מחייב.

למרות ההגדרות השונות של מבנה רצף היחידות בפרק טו ושל הקשר בין היחידות ברצף כפי שהוצגו לעיל, מוסכם על רוב החוקרים שהיחידה בפסוקים טו 12-18 עומדת בפני עצמה והיא דנה בנושא חדש והוא סוגיית שחרור העבד העברי.¹⁵

מספר בחנים מבדילים את היחידה מהרצף שבו היא נתונה:

1. פתיחת היחידה "כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִיךָ הָעֶבְרִי אוֹ הָעֶבְרִיָּה" מורה על סגנון חוק קזואיסטי (מותנה), המנוסח כפסוקית תנאי שלאחריה מגיע המשפט העיקרי ובו נקבע החוק. פתיחה בלשון "כִּי" המופיעה בפסוק 12 אופיינית לסוגה זו והיא מהווה פתיחה לחוק חדש.
2. בנוסף, היחידה פותחת ומסיימת בצירוף "של"ח + חפשי מעמד" (פסוק 12 "... תִּשְׁלַחְנוּ חֶפְשִׁי מֵעֶמְדָּה", ופסוק 18 "... בְּשִׁלְחָךָ אֶתוֹ חֶפְשִׁי מֵעֶמְדָּה..."). חזרה זאת יוצרת אינקלוזיו ליחידה ובכך מגדירה את מסגרתה. בנוסף, הצירוף של"ח + "חפשי מעמד" חוזר שלוש פעמים בפסקה בת שבעה פסוקים: בתחילתה (12, 13) ובסופה (18), וכך שוב יש מעין סגירה עצמאית של יחידה זו.¹⁶
3. גם המילה המנחה "עמד" המופיעה בצורה סימטרית בראשיתה (12), באמצעה (16) ובסופה (18), תורמת להגדרתה של היחידה כעצמאית.¹⁷
4. בכל סדרת החוקים יד 22 – טו 23, היחידה טו 12-18 העוסקת בעבד עברי היא היחידה שבה הנימוק לציווי הוא זכר העבדות במצרים ותהליך השחרור ממצרים (פסוק 15).
5. להערכתך, נראה שההנמקה ליישום שחרור העבד לפי פסוק 15 איננה רק מהפן החברתי כפי שמופיע בשאר היחידות, אלא גם מהפן התיאולוגי: עליך לחקות את פעילות האל בעבר למען ישראל, היום, בהווה בתהליך שחרור העבד.¹⁸

יחידה זו אם כן עומדת בפני עצמה, עצמאית ועם מסרים ייחודיים.

3.1.3 מבנה פנימי

גרברנדט מגדיר את המבנה הפנימי של היחידה בצורה הבאה:¹⁹

12 מצוות שחרור העבד.

13-14 צורת השחרור.

15 הסיבה: זיכרון.

¹⁵ תומכים בגבולות היחידה הזו: טיגאי, כהן-צדק, גרברנדט, פיליפס, דרייבר, קריסטנסן, גרין, אוונס ומאן. חלוקים על הגבולות האלה: ברוגמן-שטוען לחיבור של יחידה אחת טו 1-18 שנושאה רשת ביטחון סוציאלית, ונלסון-שקובע את גבולות היחידה כ-טו 1-23 ונושאה שחרור מחובות.

¹⁶ שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא, עמ' 63.

¹⁷ שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא, עמ' 62.

¹⁸ הפן התיאולוגי להערכתך גם בולט בנוסח פסוק 15 המדגיש מלבד זיכרון מסורת יצ"מ בחלקו השני: "... על כן אֲנֹכִי מְצַוְךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם". דהיינו הנמקה זו היא גם הסיבה לציווי האל והדרישה התיאולוגית לקיים את חוקותיו.

¹⁹ גרברנדט, דברים, עמ' 285.

נושא שחרור העבד מופיע ברוב הפסוקים (12, 13, 14, 18) ואף מופיע פעמיים בפסוק 18, כך שניתן לקבוע שזה הנושא המרכזי של היחידה.

מרכז היחידה בפסוק 15 הוא בזיכרון יצ"מ המהווה נימוק והצדקה לחוק העבד העברי. מיקומו של הנימוק במרכז היחידה מאפשר להשליך אותו גם כלפי הפסוקים שלפני הנימוק, לגבי העבד עברי המשוחרר אחרי שש שנים (פסוקים 12-14) וגם לפסוקים שלאחריו, לגבי עבד עולם (פסוקים 17-16). ממבנה זה עולה שבני ישראל, אשר יצאו ממצרים ממצב של עבדות, צריכים להיות באופן טבעי במצב של חופש וחרות. במצב שבו העבדות היא בלתי נמנעת, החוק קובע מגבלות: העבדות מוגבלת בזמן, ויש לתת לעבד את האמצעים על מנת שלא יחזור למצב של עבד. בפסוקים 12-14 מדגיש הכתוב שהחלטה להשתעבד לעולם נתונה באופן בלעדי לעבד עצמו ועל רקע של יחסי אהבה ויחס טוב שהיה לאותו עבד בבית אדונו. משמעות הדבר היא שגם אם ניתן להישאר במצב של עבד עולם, עדיין התנאי הוא שהבחירה בכך תיעשה מתוך בחירה חופשית של העבד ובתלות בלעדית בתחושותיו והרגשתו.

המבנה הפנימי של היחידה והדגשים העולים ממנו נועדו גם ליצור רושם של הערך העליון של החופש אצל הקורא. הקורא בקריאתו את הפסוקים מקבל את התחושה העליונה של ערך החרות והחופש, ההתייחסות בכבוד לכל אדם, ערבות הדדית, נדיבות, רוחב לב וצדק חברתי כלפי החלש. רושם זה מקבל חיזוק מפסוק 15 הטוען שזוהי גם דרכו של האל כלפי עם ישראל לנוכח ההיסטוריה של יצ"מ.

3.1.4 מקומה של מסורת יצ"מ

במרכזה של היחידה מוצב אזכור של מסורת יצ"מ: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֶנְכִּי מְצַנְּךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם" (פסוק 15). פסוק זה מנמק את הציווי של חוק העבד העברי במסורת יצ"מ ובמיוחד באזכור סטטוס העבדות במצרים ובתהליך השחרור ממצרים שבוצע על ידי ה'. פסוק זה קושר את חוק העבד למסורת יצ"מ בכמה אספקטים: התוכן, המבנה, המיקום, הרכיבים והלשון, כפי שאפרט להלן.

מבחינת התוכן, פסוק 15 ממצב את מסורת יצ"מ כבסיס וכהנמקה לחוק העבד. חוק העבד בהווה, בכל הנוגע ליחס כלפי העבד וביחס לתהליך שחרורו, מבוסס על הקבלה והשוואה להתייחסות של האל לבני ישראל בתקופת העבדות במצרים ולתהליך השחרור על ידיו.

מתוך אירועי מסורת יצ"מ מוזכרים ביחידה זו הרכיבים הבאים:

רכיב סטטוס העבדות מוזכר מתוך הדרישה לזכור את תקופת העבדות במצרים (15), "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד" (פסוק 15). מבחינה זו נושא חוק העבד מחובר ישירות ובצורה הדוקה למסורת יצ"מ, לעומת שאר המרכיבים שהמסורת מוזכרת בהם אבל ללא צירוף הדרישה לזיכרון. זיכרון זה מובא בדגש אישי, בפניה בגוף שני יחיד, "הִיִּיתָ" (15) ולא בהכללה, ובכך נושא העבדות אמור לחבר את האדון לתחושות של העבד אצלו.

רכיב המיקום מקושר למסורת יצ"מ באזכור המפורש של "ארץ מצרים" (15) כמקום המסמל את תקופת העבדות של בני ישראל בצורה החזקה ביותר. מצרים משמשת כאן טיפוס מנוגד ליחס הרצוי כלפי עבד ולהזדהות עם תחושת העבדות שהייתה במצרים.

רכיב ההצלה ממצרים מקושר למסורת יצ"מ בפסוק 15 באמצעות הביטוי "וַיִּפְדֶּךָ", שמופיע בספר דברים 5 פעמים (בנטיית השורש פד"ה) המתאייחות להצלה והשחרור ממצרים.²⁰

רכיב זהות המשחרר והגואל ממצרים מופיע בביטוי כפול ובהתייחסות קרובה של האל, "ה' אֱלֹהֶיךָ" (14, 15, 18).

רכיבי סטטוס העבדות וההצלה ורכיב זהות המשחרר מתחברים ומשתלבים בחוק העבד בתהליך שחרורו. האל ששחרר את ישראל ממצב העבדות במצרים הוא אל קרוב ואישי של ישראל שביצע את כל התהליך מתוך בחירה ותמיכה מלאה בעם ישראל. בהקבלה למסורת יצ"מ, האדון בתקופת היציאה והשחרור של העבד ממצב העבדות נדרש לבצעו מתוך קרבה, תמיכה והרגשה טובה. התמיכה אם כן, בדומה לכל מה שעשה האל בעבר בעת היציאה ממצרים, היא תמיכה מעשית, כלכלית ורגשית, כך שהעבד יוכל להשתלב בקלות בחזרה לחברה בישראל.

ישנם מאפיינים נוספים של חוק העבד העברי בדברים טו אשר קושרים בין החוק לבין מסורת יצ"מ, הגם שאין קשר ענייני-מהותי בין השניים. להלן אציג את הקשר הלשוני בין חוק העבד ומסורת יצ"מ: שחרור העבד מנוסח ארבע פעמים בשורש של"ח בבניין פיעל (פסוקים 12, 13 [פעמיים], 18), שהוא הפועל העיקרי שבו משתמשת התורה גם לתיאור שחרור בני ישראל ממצרים בספר שמות. לדוגמה: "וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעַם" (ח 28; ט 7); "וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעַם" (יג 17).²¹

אף השורש פד"ה, המופיע ביחידה בפסוק 15, מופיע בתיאור יצ"מ, לדוגמה בדברים ז 8: "כִּי מֵאֲהַבְתָּ ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה וַיִּפְדֶּךָ מִיַּד עֲבָדִים מִיַּד פְּרָעָה מִלֶּךְ מִצְרָיִם".

הדרך שבה משולבת מסורת יצ"מ ביחידה זאת מאפשרת להשליך מהעבר אל העתיד ולעצב אותו. עיצוב זה מאפשר למצב את יחסי האדון מול העבד בפרספקטיבה היסטורית ובמאפיינים שונים. הדבר לא נעשה רק על ידי מיקום פסוק 15 במרכז היחידה, אלא אף באמצעות ניסוח המאפיין פסוק זה ופסוקים אחרים המשווים בין העבר (המוגדר כיצ"מ) לבין ההווה. הדבר מאופיין ביחידה דרך הביטויים הבאים:

פסוק	ביטויי הווה/עתיד	ביטויי עבר	הערות
12	"כִּי יִמְכַר לְךָ"		פתיחה: הווה, שלב העבדות
12	"וּבְשִׁנָּה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ"		עתיד, שלב השחרור
14	"הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לֹו"		עתיד
15		"וַיִּזְכְּרֶתָּ כִּי עֶבֶד"	עבר: זכר למסורת יצ"מ, שלב העבדות

²⁰ דברים, ז 8; ט 26; יג 6; טו 15; כד 18.
²¹ שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא, עמ' 62.

15		"היית בארץ מצרים"	עבר
15		"ויפדך"	עבר : זכר למסורת יצ"מ, שלב השחרור
15	"אנכי מצנך את הדבר הזה היום"		הווה : ביטוי מקשר בין העבר לעתיד
18	"בשלחך אתו חפשי מעמך"		עתיד
18		"עבדך שש שנים"	עבר : סיכום פרק העבודה של העבד העברי
18	"ויברך ה' אלהיך בכל אשר תעשה"		סגירה : הווה/עתיד מתמשך

המעבר בין העבר להווה עשוי לאפשר לאדון לקבל את חוק העבד מתוך יחס הומני, הזדהות והכרת תודה לתהליך הדומה שאבותיו עברו בזמן שהותם במצרים.

מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ לפי יחידה זו נועדו לגרום למוטיבציה של אדון העבד להתנהג איתו בהוגנות ועם שחרורו להעניק לו אמצעים ביד נדיבה על מנת שיוכל לצאת לחיים עצמאיים. מוטיבציה זו בנויה משני מרכיבים : אחת כלפי העבר – זיכרון ההרגשה בתור עבד במצרים ; והשנייה בהווה – הרגשת השחרור והחופש שהגיעה בעקבות גאולת ישראל על ידי האל והדאגה המתמדת של האל לישראל בכל תקופת יצ"מ. מוטיבציה זו אמורה להניע את האדון בכל תקופת העבדות ובמיוחד בעת השחרור.²²

כאמור, היחס כלפי העבד ביחידה זאת נשען על יחס האל כלפי העם ביציאת מצרים. עמדה זאת מתבטאת גם מחוץ ליחידה בפרק טו, והיא נובעת מתפישת עולם רחבה יותר המתבטאת בספר דברים : האל הוציא את בני ישראל ממצרים מתוך תחושת אהבה ורצון טוב. דוגמה לכך ניתן לראות מתיאור פעילות האל בתהליך יצ"מ, כפי שמופיעה כמה פעמים לאורך ספר דברים, כגון ב-ז 8 "כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים", או ב-ד 37 "ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוצאך בפניו בלחץ הגדל ממצרים". הדרישה ליחס זה ביחידה מהאדון כלפי העבד באה לידי ביטוי גם במונחי הקרבה שבשימוש ביחידה ("אחיד", "מעמד") וגם בציון מפורש בפסוק 18 "לא יקשה בעינך...". קראגי טוען שהשוואה למצרים היא מעבר להזדהות ולהומניות : המטרה היא להשוות בזיכרון את האהבה של ה' לישראל כמו בנים בתהליך היציאה ממצרים, וכך גם ישראל צריכים להרגיש בתוכם כלפי אחיהם כולל לעבדים עבריים.²³

סטרלג סבור שבנוסף לאהבה יש כאן מאפיין של הקדשה, היות ובתיאור זיכרון מסורת יצ"מ ביחידה זו לגבי עבד עברי נוסח הלשון בפסוק 15 הוא "ויפדך" ולא "ויצאך" כמו למשל ביחידה על השבת ב-ה 15. סטרלג טוען שהביטוי "פדה" מתקשר לנושא ההקדשה והפדיון של הבן הבכור

²² צבת, עבד עברי לאור דברים טו 12-18, עמ' 587-595.
²³ קראגי, דברים, עמ' 239.

בשמות יג 11-16. קישור זה מתחבר אמוציונלית לכל אחד מעם ישראל עם תחושת הקדשה, בחירה ותחושה של אהבה של האל שבאה לידי ביטוי בצורה חזקה ביצ"מ. תחושות אלו מגדירות את הזהות הישראלית ואת נורמות ההתנהגות במיוחד לעבדים כפי שחוו בני ישראל בעצמם בתקופת מצרים ואחר כך עם שחרורם מעבדות על ידי האל.²⁴

גם במצב השני של העבדות המוזכר ביחידה, עבדות עולם, כפי שהזכרתי לעיל מהדהד נושא מסורת יצ"מ. כדי להיות עבד עולם צריך העבד להחליט על כך ומרצונו החופשי (באופן פרדוקסלי, החירות כוללת גם את האופציה לוותר על החירות). הכתוב מציין בפסוק 16 שהחלטה זו תבוא על בסיס של אהבה של העבד לאדונו ושל הרגשה שטוב לו בתנאי החיים שיש לו אצל אדונו. זיקה לשונית זו במונחים של אהבה ובחירה מלמדת שגם החוק של עבד עולם, שלכאורה לא יונק ממסורת יצ"מ, בפועל יונק ממנה. דהיינו, כדי שהסטטוס של כל אחד מבני ישראל ישתנה ממצב של אדם חופשי למצב של עבד עולם, התנאי הוא שהשינוי יבוצע מתוך בחירה ומתוך אהבה. גם במסורת יצ"מ, חלק ממסריה והסיבות לשחרור ממצרים על ידי האל, כפי שהראינו לעיל מפסוקים ז 8 ו-ד 37, הם הבחירה בעם ישראל כעם ה', בהסכמת העם (במעמד הר חורב) ובתחושה של אהבה.

מתוך המשמעויות שפרטתי לעיל, ניתן לסכם את השפעת מסורת יצ"מ המופיעה בפסוק 15 בצורות הבאות.

- השפעה מעשית: שחרור העבד לאחר שש שנים והענקת אמצעים למחייתו, כפי שקרה בעבר ביצ"מ לבני ישראל.
- השפעה מוסרית: צורת התנהגות טובה ונאותה כלפי העבד כמו בן משפחה ("אחיך"), כיוון שכולם נבחרו לעם ה' מתוך ערבות הדדית ושיתוף במצרים. יש לאפשר לעבד חיים חופשיים כבן חרות כערך מהותי בישראל.
- השפעה רגשית: להתנהג לעבד מתוך הרגשה חיובית ומתוך הזדהות עם מצבו ומעמדו, כפי שבמצרים האדון של היום היה עבד בעבר. להכיר תודה על תהליך השחרור ממצרים בחסדי האל ולחקות את התהליך הזה כלפי העבד העברי.
- השפעה בתחום הגמול: הברכה, השפע והנחלה בארץ ישראל, שקיבל האדון מאת ה' אחרי היציאה ממצרים, יש להעניק חלק ממנו גם לעבד עם שחרורו. הכרת הברכה הזו, המוזכרת גם בפסוק 14 וגם בפסוק 18, מבטיחה את המשך הברכה והשפע גם בעתיד.

3.1.5 מקומו של זיכרון יצ"מ

נושא העבד העברי מופיע בתורה בשלושה מקומות מרכזיים: שמות כא 2-11, ויקרא כה 39-55, וכאן בדברים טו 12-18.

ביחידה בספר שמות כלל לא מופיעה התייחסות ליצ"מ, לעומת ספר ויקרא ודברים. בספר ויקרא, האזכור של יצ"מ מתפקד כמתן הנמקה והסבר לחוק העבד. בני ישראל כפופים אך ורק לה' כיוון שהוא זה שהוציאם ממצרים (ויקרא כה 42, 55), ולכן ישראל אינם יכולים להיות עבדים למישהו אחר. לעומת זאת, בספר דברים, כאמור, אין שלילה של עצם העבדות, אלא ציווי להגביל אותה בזמן ועם השחרור לתת לעבד מענק כדי שיוכל לחזור לחיים עצמאיים וחופשיים. הבדל מרכזי נוסף

²⁴ סטרגל, בניית הזהות של יצ"מ, עמ' 103.

בין ויקרא לדברים הוא בתוספת הדרישה כאן בדברים לזכור את העבדות במצרים ("וזכרת"). כלומר, בספר ויקרא מסורת יצ"מ מוזכרת כטעם להתנגדות לעבדות באופן כולל, ואילו בספר דברים המסורת מוזכרת כתשתית לשחרור העבד וכהדגשה ששחרור העבד הוא יישום של זיכרון מסורת יצ"מ.

להערכת, השינויים הללו נובעים מהמוקדים השונים של שתי היחידות: בויקרא כה מודגשת העובדה שבגלל השחרור ממצרים על ידי ה' בני ישראל יכולים להיות רק עבדי ה' : (42) "כִּי עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּכְרֶת עֲבָדִי", (55) "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". לעומת זאת, בדברים טו מודגשת הדרישה לזכור את סטטוס העבדות במצרים בהיבט הרגשי והתחושתי: (18) "לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינָךְ בְּשִׁלְחֶךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעֵמֶךָ כִּי מִשְׁנֶה שְׂכָר שְׂכִיר עֲבָדְךָ שֶׁשְׁנִים וּבְרַכָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה". התיאולוגיה של ספר ויקרא מבוססת על גאולת ישראל הן ברמה הלאומית והן ברמה האישית. מכאן שאלוהי ישראל הוא הבעלים של עם ישראל משום שגאל אותם ממצרים, ולכן בני ישראל הם עבדיו של האל ולא של אף אחד אחר.²⁵ ספר ויקרא מדגיש את הפער המעמדי בין האדם ובין האל, ומשום כך ולשם הדגשת גדולתו של האל יש התנגדות לעבדות ועבדות עולם בפרט. הדגשה זו באה לידי ביטוי בנוסח מוגדר המבהיר מיהו האל ומיהו האדם ומהי ההיררכיה ביניהם. למשל בפסוק 42 "כִּי עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּכְרֶת עֲבָדִי" או ב-43 "לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בַּפֶּרֶךְ וְיִרְאֶת מֵאֱלֹהֶיךָ", או ב-55 "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". בפסוקים אלו מוגדר מיהו האל, מה כוחו ומה הוא עשה עבור ישראל בהוציאו אותם ממצרים; לכן יש דרישה ליחס מרוחק של יראה, והסטטוס המוגדר של בני ישראל הוא עבדים ישירים של האל.

בספר דברים, לעומת זאת, יש דגש על האדם, ועל כן יש אפשרות לעבדות, כל עוד היא משרתת את האדון והיא גם מיטיבה עם העבד. היחס בדברים הוא יותר רך, במונחים של אהבה ובקשה לנהוג בנדיבות, ללא אזכור של סטטוס האדם מול האל, יחסי יראה והגדרת האדם כעבד ה'. היחידה כאן בדברים נשענת על טוב ליבו של האדון במתן מענק לעבד ובתהליך השחרור, לכן אין פה הגדרה מדויקת של גודל המענק, אלא שהוא יהיה מכל הסוגים הנדרשים למחיה, כגון בפסוק 14 "הֲעֵנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגְרָנֶךָ וּמִקֶּכֶךָ אֲשֶׁר בְּרַכָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֶּן לוֹ", ויש גם דרישה לבצע את השחרור בתחושה טובה, כגון בפסוק 18 "לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינָךְ בְּשִׁלְחֶךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעֵמֶךָ כִּי מִשְׁנֶה שְׂכָר שְׂכִיר עֲבָדְךָ שֶׁשְׁנִים וּבְרַכָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה".

ביחידה בספר שמות לעומת ויקרא ודברים מושם דגש על יחסי עבד-אדון מבחינה משפטית. היחסים בין העבד והאדון מרגע כניסתו ועד יציאתו עומדים על שורת הדין. החוק מקנה לאדון זכות בעלות על עבדו למשך שש שנים, ובתום תקופה זו פוקע תוקף בעלותו והעבד זוכה בעצמאות. לוי-פלדבלום מציינת שדין העבד בדברים המופיע בצד חוקים בעלי אופי מוסרי-הומני אין עניינו בצד המשפטי הטהור של מוסד העבדות אלא הוא בעיקרו תקנה של 'לפנים משורת הדין', המתמקדת בשעת היציאה בלבד בתום תקופת העבדות. ישראל מצווים כאן "לזכור" את מעמדם וסבלם כשהיו עבדים במצרים, בהתאם לתפישה ההומנית והמוסרית שאנחנו מוצאים לאורך כל ספר דברים

²⁵ מילגרום, ויקרא: ספר הפולחן והמוסר, עמ' 293-303.

ותכליתה לעורר את האדון למלא את החוק מרצונו.²⁶ מעניין לציין שלמרות שהדגש בדברים הוא על האדם ועל האופי האנושי, יישום החוק נלמד ממעשי האל ומזיכרון ההצלה האלוהית ביצ"מ ובקשר שנוצר בין האל לבין האדם בישראל.

בקרב החוקרים חלוקות הדעות בהבנת משמעות הנימוק של זיכרון יצ"מ ביחידה זו. ניתן לאפיין שלושה כיוונים מרכזיים: נימוק הומני, תיאולוגי ותרבותי. לעומת הדעה שהנימוק ליישום שחרורו של העבד העברי הוא מוסרי והומני, סבור צ'ילדס, שהנימוק הוא תיאולוגי. האדון מישראל משחרר את עבדו כדי ליצור אקטואליה והשתתפות באירועי העבר במצרים, ובכך הוא מקיים "וזכרת כי עבד היית במצרים".²⁷ קאלפ מבקר את צ'ילדס וטוען שלא ברור איך לשיטת צ'ילדס זיכרון תיאולוגי מקשר בין ישראל לאירועי העבר. ספר דברים לדברי קאלפ משקף את זיכרון פעילות האל דרך שינון ולימוד ולא דרך דרמטיזציה לצורך אקטואליזציה. בנוסף, אירועי העבר של השחרור ממצרים אינם תחומים במסגרת הרמטית של זמן ותוכן, אלא הם ממשיכים להדהד ולהשתקף בכל דור מחדש. ספר דברים משתמש בזיכרון להשפעה פנימית בחיי היום-יום של בני ישראל. צ'ילדס לדבריו מסתכל על זיכרון יצ"מ מבחוץ ולא מאפשר הבנה פנימית של מהות הזיכרון.²⁸

3.1.6 סיכום

יחידה זו, העוסקת בנושא שחרור העבד העברי, ממשיכה אמנם את הקו ההומני של ספר דברים, אבל פסוקי היחידה מרחיבים את ההבנה של משמעות הנושא והשלכותיו על בני ישראל. ההנמקה שמופיעה במרכז היחידה בפסוק 15 מעמידה את מסורת יצ"מ כסיבה לדרישת הנדיבות בהתייחסות המעשית כלפי העבד העברי. את המסורת הזאת צריך כל אדון לזכור, כך שזיכרון העבר ישפיע על יישום משמעותו בהווה. הרכיבים ממסורת יצ"מ המובאים ביחידה מתייחסים לסטטוס עם ישראל במצרים (עבדים), לתהליך השחרור (היציאה ממצרים) ולזהות המשחרר (האל של ישראל). רכיבים אלה אמורים להביא את בני ישראל להתייחסות דומה כלפי העבד העברי. בעת שחרורו של העבד ויציאתו ממעמד עבד לחופשי, יש להתייחס אליו ביחס של קרבה וסיוע בדומה לפעילותו של האל בעבר כלפי ישראל. בהתאם לכך, חוקי העבד העברי יוצרים הנגדה ליחס של מצרים לעבדים, ובד בבד הם יוצרים השוואה והקבלה ליחס של האל לבני ישראל שהיו במעמד עבדים במצרים. ההנגדה למצרים וההשוואה לאל מחייבות פעילות מעשית שמטרתה סיוע המאפשר לעבד לחזור לחברה במעמד עצמאי ולאורך זמן.

3.2 היחס לחלשים בחברה (כד 17-22)

(17) לֹא תִטָּה מִשֹּׁפֵט גֵר יְתוֹם וְלֹא תִחַבֵּל בְּגֵד אֶלְמָנָה.

(18) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדָּבָר הַזֶּה.

(19) כִּי תִקְצַר קִצְרֶךָ בְּשִׂדֶּךָ וְשָׂכַחְתָּ עֹמֵר בְּשִׂדֶּה לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאֶלְמָנָה יְהִיָּה לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ.

(20) כִּי תִחַבֵּט יָתֶיךָ לֹא תִפְאַר אֶחָרֶיךָ לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאֶלְמָנָה יְהִיָּה.

(21) כִּי תִבְצַר בְּרִמְךָ לֹא תַעֲוִלֵּל אֶחָרֶיךָ לְגֵר לְיְתוֹם וְלְאֶלְמָנָה יְהִיָּה.

²⁶ לוי-פלדבלום, דין עבד עברי, עמ' 358-359.
²⁷ צ'ילדס, זיכרון ומסורת בישראל, עמ' 52-53.
²⁸ קאלפ, הזיכרון ממושה, עמ' 17-20.

(22) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַנֵּף לַעֲשׂוֹת אֶת הַדָּבָר הַזֶּה.²⁹

3.2.1 מבוא

כפי שניתן לראות מהיחידה לעיל, ספר דברים מתייחס לשתי קבוצות נוספות במעמד נמוך בחברה: הגר מזה, והיתום והאלמנה מזה. בדומה לחוק העבד העברי, ביחידה זו, הנוגעת לגר, ליתום ולאלמנה, מוצג קשר מהותי בין מצבם של ישראל במצרים והיחס הנדרש כלפי החלשים. קבוצת הדלים הזאת, הגר, היתום והאלמנה, חוזרת ומודגשת ביחידה בפסוקים 17, 19, 20 ו-21, כי בהם קל יותר לפגוע.³⁰ הנמקת החוק מופיעה בלשון קרובה, "כִּי גָרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", ובכך זיכרון יצ"מ מוצג כתשתית ליחסים הנדרשים כלפי חלשים. הפסוק דורש מבעל היכולת בישראל להשוות את מעמדו של החלש בהווה למעמד בני ישראל במצרים בעבר ובעקבות ההשוואה לסייע לחלשים ולנוזקים.

בדומה ליחידה העוסקת בעבד עברי, גם כאן ביחידה העוסקת בחלשים בחברה בספר דברים והמנומקת בזיכרון מסורת יצ"מ אין דרישה לשינוי מהותי של ההיררכיה החברתית ואין התנגדות לקיום מעמד החלש והנוזק. בכל זאת, זיכרון מסורת יצ"מ נועד להסדיר את מעמדם ולהשפיע על היחס של האדם מישראל כלפי הדלים שבחברה. הוא נדרש ליישם את הזיכרון ולהשליך ממעמדו בעבר על יחסו כלפי הדלים בהווה.

דרישות החוק ברובן הן דרישות סיוע מעשיות שיאפשרו לכל אחת מקבוצות הדלים לחיות בכבוד וללא תחושה של ניצול מעמדם הנמוך בחברה. החוקים המפורטים ביחידה לעיל לגבי כל הקבוצות החלשות מתייחסים לכמה סוגי תמיכה:

בפסוק 17 מתבטאת התמיכה כלפי הגר והיתום בסיוע משפטי וכלפי האלמנה בסיוע למשכון לצורך ההלוואה. דרישת הסיוע שלא להטות משפט לגבי הגר והיתום היא ייחודית, והיא איננה מופיעה באף קבוצה אחרת של הדלים.³¹ הדרישה לאי-הטיית משפט לגבי הגר והיתום מוצגת כתמיכה מוסדית, שאינה חלה בהכרח על האדם הפשוט אלא רק לנוגעים בדבר ובעלי יכולת השפעה בתחום מערכת המשפט. גם לגבי האלמנה ישנה דרישה ייחודית בכך שהחוק דואג לכבודה מבחינת הלבוש לפי פסוק 17 "וְלֹא תִחַבֵּל בְּגַד אֱלֵמָנָה".³²

פסוקים 19-22 מתייחסים בצורה כוללת גם הם לגר, ליתום ולאלמנה, ועיקרם סיוע כלכלי. הפסוקים מפרטים בהרחבה את הסיוע שמגיע מהתחום החקלאי, כאשר ישנה התייחסות בפסוקים נפרדים לקציר בשדה (כד 19), לחיבוט זיתים (כד 20) ובציר בכרם (כד 21). בפסוקים 19-22 מודגשת פעמיים המחויבות לקיום חוקי הדלים כציווי ישיר של האל: (22, 18) "עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַנֵּף לַעֲשׂוֹת אֶת

²⁹ לפי זליגמן, המונח 'גר' גזור משורש גו"ר ומשמעו במקרא ישב מחוץ לארץ המולדת. מעמדו שונה ממעמד כל בני ישראל מבחינה חברתית וכלכלית. אין לגר זכות ובעלות על קניין של קרקעות בארץ ישראל ולכן הוא זקוק לסיוע וחסות. יתום (טורים 952-953) הוא ילד שמתו עליו הוריו, שניהם או אחד מהם. היות ואין לו הורים שיפרנסוהו ויגנו עליו, הוא זקוק לחסות ותמיכה לשמירה על זכויותיו ולסיוע בפרנסתו. השם אלמנה מורה על מצב האישה שבעלה מת. נשים במקרא בדרך כלל לא קיבלו חלק בירושה המשפחתית של אביהן, ואף לא בירושת הבעל המת, ולכן גם היא זקוקה להגנה וסיוע כלכלי. קריסטנסון (דברים, עמ' 598) מציין שביחידה כד 17-22 האזכור של קבוצת הדלים, הגר היתום והאלמנה בצורה צמודה מופיע ארבע פעמים המדגישה אותם מאד (כד 17, 19, 20, 21).

³⁰ כהן-צמח, דברים, עמ' 187.

³¹ בספר דברים 22 פעמים מוזכר "גר", 11 פעמים "יתום" ו-11 פעמים "אלמנה" (יותר מכל ספר אחר בתורה).

³² הפירוש המקובל ללא תחבול הוא לא תיקח במשכון, עיינו למשל בתרגום אונקלוס ורלב"ג על אתר. בדומה: כהן-צמח, דברים, עמ' 187; מירסקי, דברים, עמ' שנה; שטיינברג, מלון התנ"ך, עמ' 217. לפי קדרי פירושו הדבר המעוקל (קדרי, "חבל", מילון העברית המקראית, עמ' 269).

הַדָּבָר הַזֶּה". בנוסף, פסוק 19 מדרבן את ביצוע החוקים על ידי תגמול וברכה: "לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ".

היחידה כד 17-22 מופיעה במסגרת חוקים רבים המתייחסים לקשר שבין אדם לחברו בעם ישראל, אולם מעניין לציין שהמחויבות לזכור מופיעה כאן בספר דברים לגבי הגר, היתום והאלמנה ולא לגבי קבוצות אחרות בתוך ישראל כולל העניים. גרנות טוען שספר דברים איננו מתעלם מבעייתם של העניים הרעבים,³³ אך הוא ממקד את תשומת הלב בבעיה אחרת: המצוקה הנפשית והחברתית של אנשים חסרי ביטחון ושייכות, החיים בזרות ובבדידות. מצוקתם היא גם כלכלית, אבל המצוות המתאייכות לגר, ליתום ולאלמנה נועדו בעיקר לגאול אותם ממצוקתם האנושית, לשתף אותם בחוויות המשפחתיות ולשלבם באופן אינטגרלי בחברה בישראל.³⁴

לסיכום, ניתן לאפיין את חוקי הדלים בדרישה לאפשר להם קיום פיסוי בכבוד בחברה ושמירה על זכויותיהם למרות מעמדם החלש. הסיוע ברובו (למעט הצד המשפטי) נדרש בפעילות ישירה בין בעל היכולת כאדם פרטי לקבוצת הדלים באמצעות סיוע כלכלי מהעיסוק החקלאי. הקשר למסורת יצ"מ נראה מובהק במיוחד לגבי הגר, שזהו הסטטוס שהיו בו בני ישראל במצרים בהיותם עבדים וזרים מעבר לצד הסיוע הכלכלי שהוא אחיד לגבי כל קבוצות הדלים.

3.2.2 רכיבי מסורת יצ"מ

היחידה כאן מתייחסת למסורת יצ"מ פעמיים, בפסוקים 18 ו-22. התייחסות זאת מהווה את ההנמקה לדרישה לביצוע חוקי הסיוע לחלשים בחברה. בשני הפסוקים, הרכיב המרכזי של מסורת יצ"מ המוזכר הוא סטטוס העבדות במצרים, כאשר בפסוק 18 מופיע גם רכיב היציאה וההצלה ממצרים. הזיכרון הנדרש לרכיבים אלו וגם הציווי הנגזר מהם מופיעים בפניה אישית בגוף שני (וְזָכַרְתָּ, מִצִּיפְךָ). תהליך השחרור ממצרים גם הוא מופיע בצורה אישית בפסוק 18 במילה "וַיִּפְדֶּךָ". רכיב נוסף המופיע ביחידה זו הוא זיהוי האל המשחרר, שגם הוא מופיע בצורה קרובה ואישית בפסוק 18 (ה' אֱלֹהֶיךָ). יתכן שפסוק 18, המתייחס לסיוע שאינו כלכלי בלבד, נזקק להוספת רכיב ההצלה וזהות המציל על מנת שהסיוע יינתן לא רק בצורה טכנית ומרוחקת (כיוון שהסיוע הכלכלי של פאה, לקט ושכחה איננו ניתן בצורה של פנים אל פנים) אלא גם בצורה של קירבה ואהדה (כפי שהאל בעל הכוח והיכולת תמך בישראל ביציאה ממצרים, כך בעלי היכולת בישראל מצווים לתמוך בדלים בחברה).³⁵

3.2.3 השוואה בין היחידות העוסקות בדלים

בהשוואה בין חוק העבד ושאר הקבוצות החלשות (הגר היתום והאלמנה) בספר דברים בהקשר של מסורת יצ"מ ניתן לציין צדדים דומים וצדדים שונים בהתאם להדגשה של הפסוקים.

בסיסם של כל החוקים זהה: דאגה לחלש כפי שהאל דאג לבני ישראל במצרים. כמו כן, בכל החוקים הפניה היא אישית, בגוף שני ובצורה ישירה לבעל היכולת. הוא נדרש לזכור שמעמדו של החלש בחברה בהווה מקביל למעמדם של אבותיו במצרים בעבר, ולכן יש חובה מוסרית ורגשית לקיים אותם. צורך טוען שמטרת זיכרון העבדות במצרים בעבר נועד לחבר את בני ישראל רגשית וזהותית

³³ ישנם חוקים רבים המתייחסים לעניים בספר דברים, כגון כד 10-16.

³⁴ גרנות, דברים, אמונה, אדם, עם, עמי 704-708.

³⁵ ראו גם תימוכין לכך אצל טיגאי, דברים, עמי 607-608.

לחלשים בחברה, ובמיוחד לגרים, בכל זמן. כל אחד מישראל צריך לזכור שהמעבר בהיסטוריה מסטטוס של חלש וזר בחברה לסטטוס חופשי ומכובד בחברה מחייב אותו בניגוד לנוגשים במצרים לא להישאר אדיש אלא לסייע, לחבק ולעזור אפילו לגר שאינו חלק אינטגרלי מהעם.³⁶

כפי שצינתי לעיל, הנחת יסוד של ספר דברים היא שההיררכיה של המעמדות קיימת בחברה,³⁷ ולכן החוקים נועדו לסייע ולהקל על כל הקבוצות החלשות, אבל אין דרישה לבטל אותן.

היחידה טו 12-18 נראית מקושרת למסורת יצ"מ בצורה ישירה, מבחינת הסטטוס של העבדות, נושא השחרור והצורך לתמיכה בחזרה לחיים חופשיים. אולם גם היחידה כד 17-22 מתחברת למסורת יצ"מ, בהקשר של קבוצות מוחלשות, חסרות משפחה ותמיכה, הנזקקות לתמיכה כלכלית בסיסית כדי להתקיים. גם לעבד וגם לגר, ליתום ולאמנה חשוב להרגיש שהחברה דואגת להם, לא משאירה אותם לבד, ומעניקים להם סיוע המיועד במיוחד עבורם (לעבד מענק שחרור; לגר, ליתום ולאמנה השארת לקט, שכחה ופאה בשדה).

עם זאת, יש הבדלים בין היחידות: בנוסף לפנייה למימוש חוקים אלה בכל הקבוצות בממד האישי שבין בעל היכולת לבין האוכלוסייה החלשה, בקבוצות החלשות האחרות (הגר והיתום) ישנה פניה גם לגורם מוסדי-משפטי שאינו מופיע בחוקי העבד. ייחודיות זאת, המתבטאת בהנחיה לאי-הטיית משפט, מופיעה למשל ב-כד 17 "לא תִּטֶּה מִשְׁפֵּט גֵר תוֹם...". הנחיה זו מבטאת מעבר לסיוע חומרי גם תמיכה קהילתית כך שיישמר מעמדם השווה והמכובד מול כל החברה בישראל.

אצל העבד מודגש נושא הבחירה החופשית בסיוע החומרי שאינו מופיע אצל הגר, היתום והאלמנה. דהיינו גודל המענק של האדון לעבד עם שחרורו איננו מפורט, וגודלו נתון כולו לבחירתו החופשית של האדון (טו 14 "הַעֲנִיִּק תַּעֲנִיִּק לוֹ מִצֵּאֲנֶה וּמִנְרֶנֶה וּמִיִּקְבֹּד אֲשֶׁר בְּרַכָּה ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן לוֹ"). בצורה דומה, הבחירה של העבד להישאר עבד עולם חייבת לבוא מבחירתו החופשית (טו 16 "וְהָיָה כִּי יֹאמֶר אֱלֹיִךְ לֹא אֲצִיא מֵעִמְךָ כִּי אֶהְיֶה וְאֵת בְּיָתֶךָ כִּי טוֹב לוֹ עִמְךָ"). לעומת זאת לגבי הגר, היתום והאלמנה צורת הסיוע הכלכלי איננה בנויה על בחירתו החופשית המוחלטת של בעל היכולת.

במחקר מוצעות כמה אפשרויות להגדרת מהות החוקים האלו והקשרם למסורת יצ"מ:

טיגאי טוען שהקשר למסורת יצ"מ יכול להתבטא בשני כיוונים: האחד, בכך שהניסיון ההיסטורי של עם ישראל כעם של עבדים צריך להוליד רגשי אהבה והבנה לא עם העבדים בלבד, החווים אותו ניסיון, אלא עם כל הנחשלים והמקופחים. השני, הגאולה שנעשתה בידי ה', שאמורה להזכיר לישראל את חסדו כבסיס לסמכותו לצוות עליהם את חוקיו או לעודד את בני ישראל לחקות את מעשיו.³⁸

האייר טוען שהיחס לחלשים נובע מכוונת האל שבני ישראל, כעם ה', יתנהלו ביחסים ביניהם באותה תבנית שהוא מתייחס לעם ישראל; דהיינו על בסיס עקרונות של צדקה, חסד ושוויון כפי שבא לידי ביטוי בשחרור ממצרים על ידי ה'.³⁹

³⁶ צורף, להכיר את לב הזר, עמ' 125-131.

³⁷ ראו לדוגמה טיגאי, דברים, עמ' 421; שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא, עמ' 56.

³⁸ טיגאי, דברים, עמ' 244.

³⁹ האייר, חקיקת רווחה וסוציאליות בתנ"ך, עמ' 94-95.

אדר טוען שעיקר הטעם של החוקים המתייחסים לחלשים הוא חינוכי. לטענתו, "ספר דברים עצמו מביא טעמים למצוות לא כדי להצדיקן אלא כדי לחנך דרכן את העם לנהוג בחסד ולשמור על כבודו של האחר ובמיוחד החלש והנזקק. טעם המצווה מגלה את עקרונה הכללי ויש לפעול מתוך אותו עיקרון גם במקרים רבים אחרים... טעמי המצוות הופכים את המצוות לחינוך – חינוך לצדק ולדת אמת... הוא בוחר לחנך דווקא דרך החוק, כלומר דרך העשייה – ואפשר לחנך דרך העשייה רק כשהיא מנומקת".⁴⁰ לפי תפישתו של אדר אין משמעות מיוחדת לכך שמדובר בעיצוב של זיכרון יצ"מ דווקא. הנימוק של מסורת יצ"מ לחוקים האלו בא על מנת לומר שה' הוציא את בני ישראל ממצרים כדי שיקיימו את חוקיו, ובמידה שלא יקיימו אותם ויפגעו בחלשים יוענשו כפי שנענשו המצרים שפגעו בישראל.

גלנוויל מגדיר את החוקים כחוקים סוציאליים, כאלה שדורשים מעם ה' לפעול כקרובי משפחה לכל אלה שאין להם את ההגנה והסיוע של קרבת דם משפחתית.⁴¹ במובן זה, היציאה ממצרים כנימוק לחוקים מתייחסת להפיכת עם ישראל לעם ולמשפחה אחת הנדרשת מבחינה תרבותית לחלק את ברכת ה' עם החלשים בחברה מתוך תחושת שותפות וקרבה.⁴²

גרין מתייחס לקשר לזיכרון מסורת יצ"מ בהיבט שונה. לטענתו, חוקי הדלים מבוססים על היבט תיאולוגי: האדמה שייכת לה', והברכה מהתוצרת החקלאית היא מתנת האל לבני ישראל. החיים הם המטרה של החברה והם נוצרים דרך המצב שבו יש אוכל לכולם. לכן יש לדאוג לכך שכולם, ובמיוחד החלשים והנזקקים, יהיו שותפים במתנת האל ליצירת חיים בחברה בישראל. לפיכך, זיכרון מסורת יצ"מ משמעותו השחרור של בני ישראל ממצרים והגעתם לנחלה בארץ ישראל המבטיחה להם ברכה כלכלית מתנובת האדמה בארץ ישראל.⁴³

בהתאם לטענות החוקרים לעיל, נראה שהקשר לעיצוב זיכרון יצ"מ אצל טיגאי והאייר הוא מהותי וקשור בקשר הדוק. דווקא זיכרון העבר של מסורת יצ"מ הוא זה שאמור להביא לתפישתם של בני ישראל למימוש מוקדם של חוקי הדלים. לעומת זאת הקשר אצל אדר, גלנוויל וגרין איננו כל כך הדוק, בכך שמסורת יצ"מ היא בעיקר רקע למטרות כלליות יותר, כגון חינוך אצל אדר, חוקים סוציאליים אצל גלנוויל והיבטים תיאולוגיים אצל גרין. מטרות אלו יכולות להערכתו לעמוד בפני עצמן ללא קשר למסורת יצ"מ דווקא.

3.2.4 סיכום

הקשר בין חוקי הדלים לזיכרון מסורת יצ"מ הוסבר בקרב החוקרים באמצעות פירושים שונים. אולם לדעתי, הצד השווה לכל הדעות ולכל החוקים של קבוצות הדלים הוא שהזיכרון של מסורת יצ"מ אמור לגרום לפעילות מעשית פיסית הנעשית בשילוב עם תמיכה רגשית. בדומה לחוק העבד בכל הקבוצות, עיקר הפעילות המעשית היא סיוע המתרחש בעיקר ביחסים בין-אישיים ולא

⁴⁰ אדר, הערכים החינוכיים של התנ"ך, עמ' 166.

⁴¹ גלנוויל, משפחה חוגגת, עמ' 152. ניתן לראות גם בפסוקים את הלשון המשמשת לציון קרבה משפחתית כגון: "אחיך" (טו 12), "ואהבת" (י 19).

⁴² גלנוויל, משפחה חוגגת, עמ' 147.

⁴³ גרין, דברים, עמ' 233.

ממסדיים. את הסיוע מעניק בעל היכולת מול החלש והנזקק (העבד, הגר, היתום והאלמנה) בצורה ישירה וללא מתווכים, בעיקר בצד הכלכלי ומתוך העיסוק החקלאי שלהם.⁴⁴

הקשר בין קבוצת הדלים לזיכרון מסורת יצ"מ בולט במיוחד לגבי העבד והגר המוזכרים בפסוקים במפורש גם מבחינה לשונית, אבל גם לגבי היתום והאלמנה שהקשר למסורת יצ"מ איננו מובהק והוא מתייחס לצורך בתמיכה פיסיית הנובעת ממעמדם הקשה ובכך שנותרו ללא תומך מרכזי (אין להם נחלה). מסורת יצ"מ ואירועי העבר אמורים לגרום למוטיבציה למימוש כל חוקי הדלים בהווה. כמו ביחס לעבד, בכל שאר קבוצות הדלים הדרישה לזיכרון מסורת יצ"מ מקוימת על ידי מעשים פיסיים תואמים המזכירים את פעולות האל בשחרור בני ישראל ממצרים. ביחידה כד 17-22, לפי פסוק 19 היחס הנאות והנדרש לחלשים בחברה יביא בתמורה גם גמול בצורה של ברכת ה' ("...לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ").

באופן כללי, הדאגה לחלש בספר דברים מושתתת על שלושה עקרונות משולבים: הפן ההומני, המתבטא בסיוע המוסרי והכלכלי לחלש ולנזקק; הפן התיאולוגי, המתבטא באקטואליזציה של אירועי הוצאת בני ישראל ממצרים כך שתיווצר הרגשת שותפות של העבר גם בדור ההווה מתוך הכרה באל ובכוחו; והפן התרבותי, המתבטא בדרישה לחיקוי מעשי האל כדי לבנות חברה ועם הגון ונאור המתייחס בכבוד אחד לשני, בערבות הדדית ובמיוחד ביחס לחלשים שבתוכו.

כל המאפיינים לעיל נמצאים במשולב ביחידה זו, כאשר המכנה המשותף שלהם הוא שזיכרון איננו דבר ערטילאי, אלא מוחשי ומעשי, ומי שמיישם אותו בהווה כלפי קבוצת הדלים מקיים "וזכרת כי עבד היית במצרים".

3.3 צרעת מרים (כד 8-9)

(8) הַשֹּׁמֵר בְּנֶגַע הַצֶּרַעַת לְשֹׁמֵר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יֹרֵוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתֶם תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת. (9) זְכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם.

3.3.1 מבוא

היחידה כד 8-9 משתלבת תחת תפישת העולם הרווחת בספר דברים העוסקת בהתייחסות בכבוד והוגנות לכל אחד מישראל במסגרת של יצירת חברה מוסרית ונקייה שבה המובילים בחברה יהיו מורי ההלכה והברית: הכהנים הלוויים ולא המלך (השלטון החילוני).⁴⁵

היחידה נפתחת בפסוק 8 שבו על פי התפיסה המתבטאת בספר דברים עם היציאה ממצרים, ההנהגה עברה מהאל ישירות לכוהנים הלוויים שהם שליחי ומוציאי דברו, והם מעבירים את תורתו לכל בני ישראל. הביטוי "הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם", הוא ייחודי לספר דברים ומופיע בו ארבע פעמים (זו 9; זו 18;

⁴⁴ האדונים, בעלי העבדים, השופטים והעובדים בחקלאות הם להערכתנו בעלי היכולת המשמעותיים והמשפיעים ביותר בזמן העתיק ולכן עיקר החוקים מופנה למימוש על ידיהם.
⁴⁵ קוק, דברים, עמ' 178-179. הרן מאפיין ארבעה סוגי תפקידים של הכהנים: תפקידים פולחניים, פענוח סתומות והכרעות עתידיות על ידי גילוי רצון האלוהים, טיפול בטומאות ונגעים, שיפוט והוראה לעם (הרן, "כהנה", טור 22). הביטוי "הכהנים הלוויים" ניתן לפרשו או כבני שבט לוי או הכוונה לכוהנים מזרע אהרון. הספק בולט לאור העובדה שיש בספר דברים התייחסות רק ללוויים כגון בדברים י 18 והתייחסות רק לכהן כגון ב-יח 3. גרוסמן (גיליונות פרשת השבוע: שופטים, הר עציון, 2018) וגם גרנות (גיליונות פרשת השבוע: שופטים, הר עציון, תשס"ו) סבורים שמדובר כאן במעמד חדש המצוין על ידי הצרוף "הכהנים הלוויים". ספר דברים לדבריהם משקף כאן תפיסה ייחודית על פיה כל בן לוי יכול להכריע האם הוא רוצה להיות 'כהן'. ספר דברים בהתאם למאפייניו האנושיים הופך את מעמד הכהונה למעמד וולונטארי ותוצאה של בחירה. משמעות הדבר היא שספר דברים נותן משקל לבחירה האנושית. לא די בבחירה האלוהית ויש צורך גם בשותפות ובחירה אנושית.

יח 1 ; כד 8), בקביעה שהכוהנים הלוויים יהיו מורי ההוראה, פרשני המצוות והמורשים לשרת לפני ה' ולטפל בנגעים.⁴⁶

קוק טוען שמשה מוצג כמי שרצה לוודא שמובילי החברה וממשיכיו יהיו הכהנים הלוויים ולא ההנהגה החילונית, כגון המלך, בכל נושאי פרשנות המצוות, שמירתם וארגון הפולחן בישראל. זאת כדי ליצור חברה ישראלית נקייה וללא מחלות.⁴⁷

יחידה זאת, ובעיקר פסוק 9, קושרת בין הציווי "זכור" ובין אירוע בעל תדמית היסטורית, המיוחס לפי סוף הפסוק ליציאה ממצרים. אין בפסוקים פירוט של המעשה שעשה האל למרים, ואין פירוט מה עשתה מרים עצמה. אלא המעשה מוצג כאירוע שיש להתייחס אליו, ללמוד ממנו ולזכור אותו לעתיד. הזיכרון בפסוק 9 איננו מוסב על אירועים פרטניים הנכללים בדרך כלל במסורת יצ"מ, אלא בהתייחסות כוללת. עם זאת, הניסוח המפורש "...בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם" קושר להערכת את המחויבות לזכור את האירוע עם מרים למסורת יצ"מ ובכך מרחיב אותה וכולל בה אירועים שאינם נכללים בדרך כלל במסורת.⁴⁸

הגם שהדבר אינו מובהק, ובהתאם לפרשנות המסורתית המקובלת, הקשר בין פסוק 9 לפסוק המקדים 8 מעלה את האפשרות כי יש ביחידה זאת אזכור של האירוע מבמדבר יב, שבו מפורטת צרעת מרים שנענשה על הוצאת לשון הרע.⁴⁹ הרלב"ג על אתר גם קושר את הזיכרון ללשון הרע בשל מיקומה של היחידה לאחר העניין הקודם של גונב נפש. בנוסף, גם מיקומה של היחידה לפני היחידה הדנה ביחס להלוואות ועניים מראה שמדובר בכל היחידות גם בנושאים הקשורים ליחס שבין אדם לחברו.

במידה וההקשר נכון, משמעות הזיכרון בפסוק 9 ביחידה אצלנו כפול:

א. יש להיזהר ביחס שבין אדם לחברו בבני ישראל שלא לדבר לשון הרע. טיגאי מציין שיתכן שהכתוב בא להזהיר שאיש אינו חסין כך שאצלו זה לא יקרה. אם הדבר קרה למרים, הוא יכול לקרות לכל אחד, ולכן יש להישמר במיוחד מכך.⁵⁰ את החשיבות וההתייחסות החמורה לנגע הצרעת ניתן לראות גם מהלשון בפסוק 8 שבו מופיע שלוש פעמים הפועל "שמר".

ב. את הטיפול בנגע הצרעת (על פי פסוק 8) יעשו הכהנים הלוויים בהווה ובעתיד, כשליחים של האל ועל פי הנחיותיו, ובכך מתבטא מעמדם והחשיבות של שמירתו.

⁴⁶ כהן-צמח, דברים, עמ' 138-139. כהן-צמח מגדיר את תפקיד הכהנים הלוויים כמשמרים את חוקי האל ומורים אותם לעם. הכהנים הם המפקחים על הגוף השלטוני-החילוני (כגון המלך) כדי שישמרו את התורה המנוסחת והכתובה. גם הנביאים משמשים בתפקיד של מבקר ומפקח כל הגוף השלטוני, אולם הם מתייחסים יותר להוראות הנדרשות מהנסיבות המיוחדות של אותה תקופה שבה הנביא פועל. לפי תפיסה זו יש הרחבה של תפקיד הכהונה כגוף ביקורת לעומת צמצום תפקיד הנביא לפעילות ביקורת בהוראת שעה וזמנית בלבד.

⁴⁷ קוק, דברים, עמ' 179-178.

⁴⁸ הביטוי "בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם" מופיע בספר דברים שלוש פעמים: כג 5, לגבי עמוני ומואבי; כה 17, לגבי עמלק; וכאן ב-כד 9. הדמיון לעמלק רחב יותר, כי גם תחילת הפסוק דומה: "זְכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה...".

⁴⁹ ראו למשל פירושים של הרמב"ן, הרשב"ם, רש"י הירש והנצי"ב על אתר, המשייכים את האירוע כאן לבמדבר יב. הרמב"ן מציין זאת במפורש בלשונו על אתר: "ולפי דעתי: שהוא מצות עשה ממש, כמו: זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ 7), זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שמות יג 3), זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה 17) והיא אזהרה מלדבר לשון הרע. יצווה במצות עשה שזכור העונש הגדול שעשה השם לצדקת הנביאה שלא דברה אלא באחיה ולא דברה בפניו שיבוש, ולא בפני רבים, רק בינה לבין אחיה הקדוש בצנעה, ובכל זאת נענשה".

⁵⁰ טיגאי, דברים, עמ' 603.

זקוביץ סבור שחטאה של מרים היה בערעור סמכותו של משה. לכן אין פה אירוע במסגרת היחסים בין אדם לחברו, אלא בתחום הקשר שבין האדם בישראל והסמכות האנושית הממונה בהחלטה אלוהית: הכוהנים הלויים ומשה.⁵¹

סרנה מרחיב את נושא הצרעת, שלטענתו כאשר היא מופיעה היא אזהרה מאת ה' לחטא של האדם.⁵² בכך גם מייחס סרנה את היחידה כאן לקשר בין האדם לאל ולא בין אדם לחברו. להערכתו, שתי הפרשנויות נמצאות בתוכן הפסוקים. פסוק 8 מתייחס בעיקרו לדרישה לשמוע בקול הכוהנים ובסמכותם, כאשר פסוק 9 ממקד את הזיכרון בפעילות האל, ובמה שעשה למרים שניתן ליחס אותו כאמור לפי במדבר יב ללשון הרע שדיברה מרים במשה.⁵³ הדברים לא מובהקים ויתכן שיש כאן שני מסרים גם בין אדם לחברו וגם בין האדם בישראל לסמכות בשל הנוסח החסר המחייב השלמת פערים מצד הקורא. המחויבות לזכור בפסוק 9 מתייחסת למה שעשה האל ולא נאמר לזכור את אשר עשתה מרים (כמו למשל בעמלק, שם הזיכרון נקשר למושא הנענש, עמלק). לכן יתכן, כפי שנלסון טוען, שהביטוי המעורפל לגבי הזיכרון מתייחס לחטאים באופן כללי, כאשר הסיומת של פסוק 9 "בַּדְרֹךְ בְּצִאֲתְכֶם מִמִּצְרַיִם" מתקשר בתודעה לשחרור ישראל ממצרים על ידי ה' ובכך הפסוק מחבר את הזיכרון למסורת יצ"מ ולמוטיבציה לשמוע בקול האל.⁵⁴

אין ביחידה זו הנחייה מעשית לפעולה מוגדרת תחת הדרישה לזיכרון, והיא כתובה רק כדרישה לזכור אירוע בעבר שכרוך במעשה בין האל ובין מרים, כאשר זיכרון זה מהווה תשתית לדרישה מעשית לפי פסוק 8 "להישמר" באופן כולל מנגע הצרעת.

3.3.2 גבולות היחידה

יחידה זאת נמצאת בתוך קובץ חוקים שונים הבא להסדיר את חיי היום-יום בישראל. להבדיל מכל היחידות האחרות בפרק כד, יחידה זאת אינה פותחת במילה "כי". דהיינו זה איננו חוק קאזואיסטי, אלא חוק אפודיקטי שאיננו משתמש בלשון של תנאי. סגנון הציווי הוא אפודיקטי שכן הוא מנוסח בצורה אבסולוטית, ללא התניה או סיבה מפורטת. השימוש בסגנון כזה מעיד על הקשר בין המחוקק לבין הכפופים לו, בכך שהמחוקק הוא העליון והוא יצר או פעל לטובת הכפוף ולכן יש באפשרותו לנסח חוקים מהסגנון הזה.⁵⁵

מאייס סבור שהיחידה כאן היא תוספת עריכה מאוחרת. הוא מנמק זאת בכך שליחידה זו אין שום קשר ליחידה לפניה ואחריה, בשימוש הפתאומי בלשון רבים (תשמרו, בצאתכם) אחר לשון יחיד (השמר, זכור) ובכך שנושא הסמכות של הכוהנים והלויים כבר נאמר בפרקים יז, יח.⁵⁶

להערכתו אין הצדק עם מאייס. אמנם נראה לכאורה שיחידה זו משולבת שלא בהקשרה מבחינת הנושא המפורט בה, אבל היא כן משתלבת בנושא הכולל של היחס בין אדם לחברו. גם חילופי הלשונות מקובלים בספר דברים כולל הציוויים לזכור, כגון במחויבות לזכור את עמלק ב-כה 17,

⁵¹ מתוך: א' שנאן (עורד), 'י זקוביץ ודי פרוינד, נהרדעה - דפי פרשת השבוע של האוניברסיטה העברית בירושלים, תזריע-מצורע, (תשס"א 2001); וכך סבורה גם מזור, (משה אהרון ומרים, גיליון פרשת השבוע בהעלותך). וכך סבור גם אברמס, (מצורע כשלג, עמ' 41-45). גרין, (דברים, עמ' 230), סבור שיתכן שהכוונה בפסוקים לשני הדברים.

⁵² סרנה, בחינת ספר דברים, עמ' 60.

⁵³ בכיוון זה הולכים רוב הפרשנים המסורתיים על אתר כגון: רש"י, אבן עזרא, הרמב"ן ועוד.

⁵⁴ נלסון, דברים, עמ' 290.

⁵⁵ כאן אמנם אין אזכור לעליונותו של האל, אבל ביחידות האחרות שבהן נדרש זיכרון, אירועי יצ"מ בהחלט מהווים הצדקה לעליונות האל ולדרישות לשמוע בקולו.

⁵⁶ מאייס, דברים, עמ' 324-325. גם נלסון, דברים, עמ' 289-290 סבור כך.

שבו יש מעבר מלשון יחיד לרבים. גם החזרה כאן על נושא הכוהנים הלויים איננו בא לפרט שוב את פעילותם אלא להדגיש את נושא סמכותם המגיעה ישירות מציווי האל.

לשון הפסוק משתמשת בפועל "עשה" פעמיים בפסוק 9 המתייחס לאל ופעמיים בפועל "עשה" בפסוק 8 המתייחס לכוהנים הלויים. בשימוש בפועל הזה בשני הפסוקים ניתן לראות את הקשר ביניהם ולמעשה את היחס בין האירוע בעבר לבין הזיכרון שלו בהווה ובעתיד ובכך לקשור את פסוק 8 עם פסוק 9 לכדי יחידה אחת.

3.3.3 מבנה פנימי

לפי קריסטנסון, היחידה בפסוקים 8-9 בנויה במבנה קונצנטרי: ⁵⁷

A "הִשְׁמֵר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת...".

B "...לְשֹׁמֵר מְאֹד...".

X "...וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יֹרֶוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם...".

B' "...כִּי אֲשֶׁר צִוִּיתֶם תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת...".

A' "זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמַרְיָם בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם...".

לפי מבנה זה, מרכז היחידה (X) הוא הציווי על השמיעה וקבלת ההנחיות מהכוהנים והלויים. מסגרת היחידה החיצונית (A-A') מטרתה להדגיש שהסמכות הכוהנית יונקת מהציווי האלוהי וכפופה לו. המסגרת הפנימית (B-B') מטרתה להדגיש לבני ישראל שנגע הצרעת הבא בשל חטאים שונים יכול לפגוע בכל אחד במידה ולא יישמר, כפי שקרה אפילו לדמות במעמד רם, מרים. לפיכך, הערכתי היא שיש ביחידה זו מסרים משולבים גם בין האדם כלפי האל או בעלי הסמכות שנקבעו על ידיו וגם מסרים כלפי חטאים שבין אדם לחברו.

קריסטנסון גם מציין שהפסוקים כאן מאופיינים במבנה פרוזודי, דהיינו מבנה משתנה ולא אחיד, המתבטא כאן בחילוף בין יחיד לרבים: שלוש פעמים בפסוק 8 ופעמיים בפסוק 9. מבנה זה כוונתו להוסיף מידע לגבי רגשותיו וכוונותיו של הדובר, כאשר כאן נראה שישנה הטעמה והדגשת החשיבות הרבה שניתנת לאירוע עם מרים. ⁵⁸

לפי גרברנדט, החולי כאן של נגע הצרעת קושר את החוליים בבני ישראל לתחום התיאולוגי, כיוון שמודגש כאן מה שהאל עשה, לכן על ישראל להבין שכל מעשי האל יש כוונה מאחוריהם ויש מטרה ומסר שהם מעבירים. ⁵⁹

את החיבור בין פסוק 8 לפסוק 9 ניתן לקשר לכמה מאפיינים: ראשית, הפועל "עשה" שמקשר בין הפסוקים. דהיינו פסוק 8 בתחילתו ובסופו משתמש בפועל "לעשות", המחייב את בני ישראל לשמוע לכוהנים הלויים, בהתאם לציווי האל, ובפסוק 9 שוב נעשה שימוש בפועל "עשה" המתייחס לאל. שנית, ניתן לראות בשני הפסוקים מעבר בין הנפשות המיוחסות בצורה מעגלית. תחילת פסוק 8 מדברת על ישראל (הִשְׁמֵר בְּנֶגַע הַצָּרַעַת לְשֹׁמֵר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יֹרֶוּ אֶתְכֶם), עוברת לכוהנים

⁵⁷ קריסטנסון, דברים, עמ' 575.

⁵⁸ קריסטנסון, דברים, עמ' 575.

⁵⁹ גרברנדט, דברים, עמ' 421.

(כַּאֲשֶׁר צִוִּיתֶם), שוב ישראל (תִּשְׁמְרוּ לְעִשׂוֹת, זְכוֹר), מעבר לאל (אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֶלְהֵיךָ), מעבר למרים (לְמִרְיָם) וסגירת מעגל שוב עם ישראל (בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם).

3.3.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

היחידה חסרה את רוב המרכיבים הרגילים ביחידות האחרות המתייחסות לזיכרון מסורת יצ"מ. דהיינו אין אזכור של סטטוס ישראל במצרים, אין פירוט של תהליך השחרור, אין פירוט של כוחו של האל ופעילותו או מהצד השני תלותו וחולשתו של האדם, ואין ציון של פעילות פולחנית או הוראת ביצוע ספציפית. המרכיבים שיכולים לקשר את היחידה המופיעה כאן למסורת יצ"מ הם הזמן והמיקום (בדרך ביציאה ממצרים) וכן צורת הביטוי הלשוני לדרישה לזכור שהיא דומה מאד לצורת הביטוי ביחידה על עמלק (כה 17).

המבנה של יחידה זו איננו זהה למבנה הרווח של היחידות המדברות על זיכרון מסורת יצ"מ, שבהן יש אירוע מפורט בעבר ממסורת יצ"מ, שאותו יש חובה לזכור ובעקבות זיכרון זה יש פירוט פעילות מעשית בהווה ובעתיד. כאן ביחידה, יש אירוע מהעבר עם מרים, אבל הוא לא מפורט. בפסוק 8 מופנה ציווי לישראל כלפי המנהיגים בדמות "הכהנים הלוויים", להכיר בסמכותם ולשמע לדבריהם. בפסוק 9 יש פניה לזכור את האירוע עם מרים בדרך ביציאה ממצרים ולהפיק ממנו מסקנות (למרות שאין פירוט מהן). סביר להניח שפסוק 8, המקדים לדרישת הזיכרון, קושר את הציווי לשמור ולעשות את מה שיורו הכהנים הלוויים לאירוע עם מרים, אבל הקשר הזה לא ברור ולא מפורש. יתכן שהאירוע עם מרים היה ידוע ומוכר לבני ישראל ולכן אין צורך לפרט אותו, אלא נועד לחייב להזכיר אותו לכל הדורות.⁶⁰ הקשר למסורת יצ"מ גם הוא לא ייחודי כיוון שהפסוק מציין את האירוע שהתקיים בעקבות יצ"מ, "...בְּיָדְךָ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם", ומייחס אותו ליצ"מ.

יתכן והלקח מהאירוע בעבר עם מרים הוא שלא יש יחסי גמול ועונש גם לאישיות בודדת בתוך עם ישראל ולא רק לכל העם כולו. להבדיל מיחידות אחרות שבהן מופיע נושא זיכרון יצ"מ, הפניה היא אישית בגוף יחיד אבל לא בצורה שמית כמו ביחידה כאן. יתכן שאזכורה של מרים בשמה נובע ממעמדה המכובד ובכך תהיה השפעה חזקה יותר לבני ישראל.

הדרישה לזיכרון המופיעה כאן בביטוי "זכור" מופיעה בספר דברים רק כאן וביחידה על עמלק (כה 17) בלשון הזו. מדובר בשתי היחידות באירוע שלא קשור למצרים במישרין אלא אלו אירועים שנעשו על ידי גורם אחר (עמלק, האל/מרים) ולא במישרין בתוך מצרים או על ידי המצרים. גם הביטוי "בְּיָדְךָ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם" מופיע כאן וביחידה על עמלק (כה 17) בסיום הפסוק המתייחס לדרישת זיכרון האירוע באותה הלשון ובכך יוצר חיבור למסורת יצ"מ גם אם האירוע היה מחוץ לגבולות מצרים.⁶¹

⁶⁰ קראגי, דברים, עמ' 308, סבור שהנושא המדובר ביחידה וכן כל נושא הצרעת היה ידוע לבני ישראל, וביחידה כאן רק מזהירים לשמור ולטפל בצרעת לפי הנחיות האל.

⁶¹ כהן-צדק, דברים, עמ' 224, מתייחס לכך שבספר דברים הביטוי "בצאתכם ממצרים" מציין את כל התקופה למן יציאת מצרים ועד הגעתם לארץ כנען. גם המילה "בדרך" מופיעה בקשר עם אזכור של מצרים בספר דברים ארבע פעמים נוספות (יז 16, כג 5, כה 17, כח 68).

3.3.5 סיכום

ביחידה זו, נושא מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ מופיע בצמצום ללא פירוט לא של הזיכרון ולא של האירוע המדובר עם מרים. זיכרון זה אין בו קריאה לפעילות אקטיבית מפורטת אלא באזכור כולל ולפעילות כוללת (השמר, לעשות). בהתייחס לפסוק 8 הממוקם לפני פסוק 9 שבו מופיע נושא הזיכרון, יתכן לפרש את המסר המובע דרך הזיכרון או כלפי יחסי אדם לחברו בישראל (לא לדבר לשון הרע על בסיס המתואר בבמדבר יב) או כמסר המחייב לשמוע לכוהנים הלוויים בכל דור כמייצגים את האל ובעלי הסמכות בנושאי המצוות ושמירתן. יתכן שהאירוע היה ידוע כיוון שמרים הייתה דמות מוכרת לכול ולכן אין צורך לפרט אותו. הזיכרון הנדרש לפי פסוק 9 הוא של מה עשה האל למרים ולא מה שעשתה מרים, ולכן יתכן גם שמטרת הזיכרון היא לזכור את התגובה של האל לאירוע כדי שבני ישראל יפיקו ממנו את המסקנות להתנהגותם בעתיד, הנובעת מהתגובה השלילית (כך נראה מרוח הכתוב) של האל לאירוע. ביטויי הלשון ביחידה זו בהקשר של החובה לזכור הם פעלים משורש שמ"ר, עש"ה, צו"ה, שהם אופייניים ליחידות של ציווי זיכרון מסורת יצ"מ. בנוסף, בסוף פסוק 9 הביטוי "בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם" מתברר במישרין את היחידה כאן עם היציאה ממצרים. גם הדמיון הכמעט מוחלט לפסוק המתייחס לזיכרון עמלק (כה 17) מראה להערכתנו שגם יחידה זו, באמצעות הציווי לזכור את האירוע עם מרים, מאירה פן נוסף של מסורת יצ"מ ומשמעותה.

4. ענף היחס לגויים

ענף היחס לגויים כולל שתי יחידות. ביחידות אלה, המתייחסות לגויים בארץ ישראל ולעמלק, היחס נוקשה ומחייב את ישראל להתרחקות מוחלטת מהגויים בארץ עד כדי השמדה טוטלית של עמלק – בניגוד לגר, אותו יש לקרב ולאהוב. זיכרון העבר מחייב יחס זה לגויים בשל היותם עוינים לעם ישראל, ובעיקר עקב החשש שהם יגרמו לעם ישראל לעבוד עבודה זרה ואלילים אחרים ולא לאל האחד שבחר בעם ישראל כעם שלו ודאג להוציא את ישראל ממצרים לחופשי ללא שעבוד ובארץ משלו.

4.1 היחס לגויים בארץ ישראל (ז 1-26)

- (1) כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והפריזי והחוי והיבוישי שבעה גוים רבים ועצומים ממך.
- (2) ונתנם ה' אלהיך לפניך והפיתם החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם.
- (3) ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבןך.
- (4) כי יסיר את בןך מאחרי ועבדו אלהים אחרים וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר.
- (5) כי אם פה תעשו להם מזבחתיהם תתצו ומצבתם תשברו ואשיריהם תגדעו ופסיליהם תשרפון באש.
- (6) כי עם קדוש אתה לה' אלהיך בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה.
- (7) לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים.
- (8) כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבתים הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים.
- (9) וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותו לאלף דור.
- (10) ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו.
- (11) ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם.
- (12) והיה עקב תשמעו את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבתים.
- (13) ואהבך וברכך והרבה וברך פרי בטןך ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצחקך שגר אלפיך ועשתרת צאנך על האדמה אשר נשבע לאבתים לתת לך.
- (14) ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ויבבה מתך.
- (15) והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל שנאך.
- (16) ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נתן לך לא תחוס עינך עליהם ולא תעבד את אלהיהם כי מוקש הוא לך.
- (17) כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם.
- (18) לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים.
- (19) המסות הגדלות אשר ראו עיניך והאתות והמפתים והיד החזקה והזרע הנטויה אשר הוצאך ה' אלהיך בן יעשה ה' אלהיך לכל העמים אשר אתה גרא מפניהם.
- (20) וגם את הצרעה ישלח ה' אלהיך בם עד אבד הנשארים והנסתרים מפניך.
- (21) לא תערץ מפניהם כי ה' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא.
- (22) ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך מעט מעט לא תוכל פלתם מהר פן תרבה עליך חית השדה.

(23) וַיִּתְּנֶם ה' אֱלֹהֵיךָ לְפָנֶיךָ וְהָמָס מֵהוֹמָה גְדֹלָה עַד הַשָּׁמַדִּים.

(24) וַנִּתְּנוּ מַלְכֵיהֶם בְּיַדְךָ וְהֶאֱבַדְתָּ אֶת שְׂמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא יִתְנַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הַשָּׁמַדִּים אֲתָם.

(25) פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ לֹא תִחַמְדוּ כֶסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלִקְחֹתָ לָךְ פֶּן תִּתְקַשׁ בּוֹ כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֵיךָ הוּא.

(26) וְלֹא תָבִיא תוֹעֵבָה אֶל בֵּיתְךָ וְהֵייתָ חָרָם כְּמֵהוּ שֶׁקָּץ תִּשְׁקָצוּנוּ וְתִעַב תִּתְעַבְנוּ כִּי חָרָם הוּא.

4.1.1 מבוא

יחידה זאת עוסקת במהלך החיים של בני ישראל עם בואם לארץ המובטחת. לפי מאייס, היחידה עוסקת בשני נושאים מרכזיים: א. על ישראל להשמיד את כל יושבי הארץ ולא לפנות לעבודת אלילים אחרים. ב. בארץ ישראל נדרשים בני ישראל להיפרדות מוחלטת מכל העמים הנמצאים בארץ ישראל. היפרדות זו תיעשה בכוח ותכלול השמדת הגויים, איסור להתערבב איתם והשמדת כל אביזרי הפולחן והאלילים שלהם.⁶²

החשש מול אותם גויים הוא כפול: ראשית, החשש שהם ילחמו פיסית מול בני ישראל במטרה לגרשם או להשמידם; ושנית, חשש תיאולוגי, לפיו הגויים ינסו לשכנע את בני ישראל לעבוד לאלוהים אחרים. מול איום כפול זה מוצגים ביחידה זו יחסי הגומלין שבין האל לבין בני ישראל.⁶³ מצד בני ישראל הדרישות הן: א. לשמור את המצוות וחוקי ה' (פסוקים 11-12). ב. לא להתערבב עם הגויים בשום צורה, לא בקשרי ברית או חתונה ולא לקחת מהם כסף או זהב (פסוקים 2-3, 26-25). ג. להשמיד את כל אביזרי דתם של הגויים ואת אליליהם (פסוקים 6, 25-26). מצד האל, מחויבותו תהיה: א. לסייע בהשמדת הגויים (פסוקים 2, 9, 20-24). ב. לספק לישראל חיי שפע, ברכה, פריון ובריאות (פסוקים 13-15). הסיבה ליחס הזה הוא הבחירה של עם ישראל על ידי האל כעם שלו וכעם קדוש, שעלול להיות מושפע מהגויים ולעבוד לאלוהים אחרים. האל מבטיח לעם ישראל שנאמנות וקיום מצוותיו יביאו לכך שה' ילחם את מלחמתם בגויים וגם ייתן שפע, רווחה וחיים טובים בארץ ישראל. ישראל צריכים גם ללמוד מההיסטוריה – ממסורת יצ"מ – להאמין בה', לבטוח בו ולא לפחד מהגויים. המשוואה ביחסים בין ישראל לאל ברורה: כל עוד הם נאמנים, בוטחים ונשמעים למצוותיו, האל מצידו יקיים את כל הבטחותיו לאבות, ישמיד את הגויים ויבטיח חיי רווחה ושפע בארץ ישראל. במחויבותו של האל להמשיך לסייע לישראל בעתיד, יכולים בני ישראל להאמין ולבטוח במימושו, לפי התקדים ההיסטורי של מאורעות יצ"מ: (18) "לא תִירָא מֵהֶם זָכַר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה וּלְכָל מִצְרָיִם. (19) הַמַּסֶּת הַגְּדֹלָת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֲתוֹת וְהַמִּפְתֵּיִם וְהַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזֶּרַע הַנִּטְוֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ ה' אֱלֹהֶיךָ פֶּן יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְכָל הָעַמִּים אֲשֶׁר אַתָּה יָרָא מִפְּנֵיהֶם". זיכרון יצ"מ בפסוק 18 (בביטוי כפול, "זָכַר תִּזְכֹּר") מתמקד בכוחו של האל מול פרעה ומול כל מצרים ובכל מעשי הניסים והאותות שנעשו על ידי האל במצרים. זהו הזיכרון שנותן תוקף לדרישות היחס מול הגויים בארץ ישראל. יתרה מכך, כוחו של האל לא בא לידי ביטוי רק במאורעות העבר; האל מבטיח לישראל שהוא ימשיך לסייע לישראל להשמיד את הגויים שנמצאים

⁶² מאייס, דברים, עמ' 181. ורסליוס (הדרישה להשמדת הכנענים, עמ' 386) סבור שהיחס הטוטלי לחרם והשמדה ביחידה זו היה רק לאותה שעה שבה ישראל היו בשלב הכניסה לארץ, ורק לאותם שבעת עמים המוזכרים בפסוק 1.
⁶³ יחסי הגומלין האלה באים לידי ביטוי גם בניסוח הלשוני שבו המילה "כִּי" משמשת כפתיח וכתנאי במידה ובני ישראל יקיימו את חלקם ובמקביל במידה והאל יקיים את חלקו. ראו פסוקים 1, 4, 5, 6, 8. גם המילה "עקב" בפסוק 12 משמעותה בתנאי.

הארץ. הדבר בא לידי ביטוי והדגשה לשונית בפועל "נתן" המתייחס לכך שהאל ייתן את הגויים לישראל כפרי בשל להשמדה.⁶⁴

4.1.2 גבולות היחידה

פרק ז תחום בין פרק ו לפרק ח, שעוסקים בנאמנות לאל ובשמירת מצוותיו. פרק ז עוסק בנושא אחר הנוגע לתקופה שבה ישראל יעמדו לפני הכניסה לארץ ישראל ולצורך להתייחס לגויים המתגוררים בארץ. דהיינו בפרקים ו, ח פעילות האל לטובת עם ישראל מתייחסת לשחרור ממצרים והדרך במדבר, בפרק ז פעילות האל מופנית לסיוע לעם ישראל בהתנחלות ובכיבוש הארץ. בפרק ז משה מגדיר את היחס כלפי העמים הכנעניים שנמצאים בארץ ישראל. חוקים אלו מלווים בדברי הסבר ושכנוע וכן בהצגת הסכנות האורבות לישראל מנוכחותם של הגויים בארץ. טיגאי טוען שמבחינה ספרותית יש קשר בין ארבעת הפרקים ז-י שבהם נדרש עם ישראל לשמור אמונים לה' ולשמור את מצוותיו.⁶⁵ כל פרק מתייחס לכך מתוך דגש אחר, באמצעות נימוקים אחרים ומתוך התייחסות לסכנות שונות שבני ישראל עלולים להיתפס בהם בארץ ישראל. לכן גם סוג היחס לגויים לפי יחידה זו נועד בסופו למנוע חוסר נאמנות של ישראל בדרך של השמדה וריחוק טוטלי מול הגויים.

בפרק הבא, פרק ח, יש התייחסות אחרת לדרישה לנאמנות לאל ולשמירת מצוותיו. אם היחידה כאן בפרק ז התייחסה לאיומים שיכולים להגיע מבחוץ, מהגויים שיושבים בארץ ישראל, הרי שפרק ח מתריע על סכנות מבפנים, סכנות שעלולות לקרות בתוך עם ישראל. סכנות אלו מקורן בהכחשה של אירועי העבר, בכך שבני ישראל לא יקשרו את כל ניסי יציאת מצרים לכוחו של האל בעבר ובכך שבהווה לא יקשרו את הצלחתם בארץ לאל אלא לכוחם העצמי.

הביטוי "ונשל" מופיע בהקשר להשמדת הגויים על ידי האל בפתיחת היחידה (ז 1) ולקראת סופה (ז 22). זוהי חזרה לשונית המהווה מעין מסגרת המציגה את פעילות האל עבור ישראל לפני הדרישה הסופית מישראל להשמיד את פסלי האלילים בצורה מוחלטת.

לאורך היחידה עצמה ישנו מעין רב-שיח של הפעלים "נתן", "שמר" ו-"עשה" המתייחס מצד אחד לבני ישראל ומצד שני לאלוהים ובכך מוצגת אחידות לאורך היחידה:⁶⁶

פסוק	האל	ישראל
2	"וַיִּתְּנֵם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ...."	
3		"וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בְּתֵדָה לֹא תִתֵּן לְבָנֹךָ וּבִתּוֹ לֹא תִקַּח לְבָנֶיךָ"
5		"כִּי אִם כֹּה תַעֲשׂוּ לָהֶם מִזְבְּחֹתֵיהֶם תִּתְּצוּ וּמִצִּבְתֵּיהֶם תִּשְׁבְּרוּ וְאֲשִׁירֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׁרְפוּן בְּאֵשׁ"

⁶⁴ הפועל "נתן" על נטיותיו בהקשר הזה מופיע בפסוקים 2, 16, 23, 24.

⁶⁵ טיגאי, דברים, עמ' 289.

⁶⁶ הפועל 'נתן' מופיע ביחידה זו 7 פעמים, הפועל 'שמר' מופיע 6 פעמים והפועל 'עשה' מופיע 5 פעמים.

	<p>”כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדד מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים”</p>	8
<p>”...ולשמרי מצותו לאלף דור”</p>	<p>”...האל הנאמן שמר הברית והחסד...”</p>	9
<p>”ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוה היום לעשותם”</p>		11
<p>”והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם...”</p>		12
	<p>”...אשר נשבע לאבותיך לתת לך...”</p>	13
	<p>”...ונתנם בכל שנאיך...”</p>	15
	<p>”...אשר ה' אלהיך נתן לך...”</p>	16
	<p>”לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים”</p>	18
	<p>”...כן יעשה ה' אלהיך לכל העמים...”</p>	19
	<p>”...ונתנם ה' אלהיך לפניך...”</p>	23
	<p>”...ונתן מלכיהם בידך...”</p>	24

4.1.3 מבנה פנימי

פרק ז מתחלק לפי טיגאי לארבעה חלקים, על פי תוכנם: ⁶⁷

(6-1) הציווי להשמיד את הכנענים ואביזרי דתם (כלי הפולחן)

(11-7) אזהרה לישראל כנגד אשליה של יתרון מספרי

(16-12) הבטחה לישראל שאם ישמרו את המצוות ה' יגדיל את מספרם

(26-17) קריאה לישראל לא לחשוש מיתרונם המספרי של הכנענים, כיוון שה' נלחם בעדם והוא ידביר תחתיהם את יושבי הארץ

⁶⁷ טיגאי דברים, עמ' 290.

מירסקי מחלק את היחידה בצורה מעט שונה:⁶⁸

(5-1) החרמת שבעת עממי כנען

(11-6) בחירת עם ישראל לעם סגולה

(16-12) שכר קיום המצוות

(26-17) אל תירא מגויי הארץ

גרין מחלק את היחידה במבנה קונצרטי:⁶⁹

ציווי להשמיד את יושבי הארץ ואת אביזרי הדת (5-1)

ה' בוחר בעם ישראל (15-6)

ה' ילחם עבור ישראל (24-16)

ציווי להשמיד את אלילי הגויים (26-25)

קריסטנסן סבור ששני פסוקים מהווים את המוקד של היחידה: הראשון ז' 6, לפיו ישראל הם עם קדוש שנבחר על ידי האל; והשני ז' 17-20, שעניינו אל תפחד, ה' ילחם עבורך כפי שנלחם בעבר.⁷⁰

כל צורות החלוקה משלבות ומגדירות את היחסים בין שלושת הגורמים: האל, ישראל והגויים. האל ביחידה זאת מבטיח לישראל להביא אותם לארץ ישראל, להילחם עבור ישראל בגויי הארץ ולהשמידם, לבחור בעם ישראל כעם סגולה ועם קדוש, לברך את ישראל בשפע חקלאי, בפרי בטן ומניעת מחלות. ישראל בתגובה לכך צריכים לשמור אמונים לה' ולקיים את כל מצוותיו וחוקיו, להחרים את הגויים, לאבד ולהשמיד את כל אביזרי הפולחן לעבודה זרה ולא לפחד מהגויים. הגויים מוצגים ביחידה כגורם שעלול למשוך את ישראל לעבודה זרה, דבר שיביא לעונש של השמדת ישראל במקום הגמול המובטח לישראל בתמורה לנאמנותם. לכן החשש מהגויים הוא כפול, גם מבחינה פיסית במלחמה עם ישראל וגם תיאולוגית בהסתת נאמנות עם ישראל מה' לאלילים אחרים. לכן מצב כזה מחייב את ישראל להסתייע באל על מנת להשמיד באופן מוחלט את הגויים על פסליהם ואביזרי פולחנם. ההוכחה שעל ישראל לבחור בה' מול אלילי הגויים מובאת ביחידה בפסוקים 18-19 בזיכרון של מסורת יצ"מ בדגש על כוחו ועליונותו של האל כפי שבא לידי ביטוי בכל תקופת יצ"מ.

4.1.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

מסורת יצ"מ מופיעה ביחידה זו ארבע פעמים ובכמה הקשרים. בפסוק 8, בהתייחסות לאהבת האל וההבטחה לאבות שהיא הסיבה שאלוהים הוציא את ישראל ממצרים. בפסוק 15, בהתייחסות להסרת חוליים מעם ישראל שהיו בעבר במצרים. בפסוקים 18-19, אזכור אירועי עבר שקרו לפרעה במצרים כדי לגרום לכך שבני ישראל לא יפחדו מהגויים. כל האזכורים הללו מתייחסים לתהליך ההוצאה ולא לתקופה שהיו בתוך מצרים בסטטוס העבדות; הדבר נובע ככל הנראה מכך שהמסר

⁶⁸ מירסקי, דברים, עמ' קכ-קל. גם קראגי מחלק באותה צורה את היחידה (קראגי, דברים, עמ' 175-183).

⁶⁹ גרין, דברים, עמ' 104.

⁷⁰ קריסטנסן, דברים, עמ' 152-166.

המרכזי מכוון כלפי השמדת הגויים בארץ ישראל לאחר היציאה ממצרים, ולכן מוזכרת כאן רק האנלוגיה הרלוונטית להשוואה.

מתוך כל האזכורים של יצ"מ ביחידה, ציווי זיכרון יצ"מ מופיע רק בפסוק 18, שתכליתו כאמור לגרום לישראל לא לפחד מהגויים. זיכרון זה מבסס את הדרישה להשמיד את הגויים, ובנוסף הוא אמור לפעול על רגש הפחד ולבטל אותו עקב האמונה המוחלטת בכוחו של האל בעבר מול המעצמה הגדולה ביותר.

זיכרון מסורת יצ"מ המופיע ביחידה הוא זיכרון של כוחו של האל. כוחו של האל מפורט בפסוק העוקב (19) בשני אופנים: הראשון, בתיאור אירועי העבר כתיאורים ניסיים ומיוחדים – אותות ומופתים; והשני, בתיאור כוחני של הפעילות של האל במצרים – יד חזקה וזרוע נטויה. זהו הזיכרון שעם ישראל צריך לקחת אתו וליישם בהווה עם הגיעו לארץ ישראל ביחסיו עם הגויים שנמצאים בארץ.

הקריאה לזכור בפסוק 18 ("לא תִירָא מֵהֶם זָכֹר תִזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה וְלְכָל מִצְרַיִם") מוכפלת להדגשה; וכפי שטוען כהן-צמח, זכירת העבר באה למנוע מחשבה מוטעית בהווה. הואיל והפחד מפני העימות עם הכנענים איננו בר שליטה, מוצע לעם להיזכר בנפלאות העבר בעת יציאת מצרים ולשאוב מהן כוח ואמונה.⁷¹

הקשר בין האל לבין ישראל, המתחיל בתקופה שבה היו במצרים, הוא קשר חזק שניתן להסתמך עליו כיוון שהאל גם אוהב את ישראל (8), גם בחר בו מכל העמים כעם סגולה (6), גם מחויב לשבועה לאבות האומה והוא גם אל נאמן, שומר ברית ומרבה חסד לנאמנים לו (9). מן הצד השני, כלפי הגויים היחס משתנה בהתאם ליחס של הגויים כלפי ישראל. פסוקים 9-10 מסכמים את היחס של האל מצד אחד לעם ישראל (האהוב) ומצד שני כלפי העמים האחרים (השנואים). גם כאן, הדרישה לזיכרון מחייבת פעילות מעשית, המתחייבת ממסורת יצ"מ. האל מילא את חלקו בדאגה לישראל בעבר במצרים והוא ממשיך בכך ביתר שאת בהווה בארץ ישראל. אך על עם ישראל, בתמורה ובהבנת כוחו ומסירותו של האל עבור ישראל, להתנתק לחלוטין מהגויים ולא להשאיר זכר מכל צורות עבודות האלילים שלהם. את אותו היחס הכוחני של האל כלפי פרעה ולכל מצרים, ישראל צריכים לנהוג כלפי הגויים הנמצאים בארץ ישראל. מתוך הכרות בחולשתו של העם בישראל, לא ניתן לחיות לצד הגויים העובדים לאלוהים ואלילים אחרים, כיוון שישראל עלולים להיסחף אחריהם (כפי שמפורט בפסוקים 4, 16, 25).

זיכרון יצ"מ ביחידה זו לכאורה מתייחס באופן חד-פעמי להשמדת העמים שהיו בארץ ישראל בעת הגעתם של בני ישראל לארץ. פסוק 1 מתייחס לזמן של "כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ הַחַתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שְׂבָעָה גוֹיִם רַבִּים וְעַצוּמִים מְאֹד", דהיינו לתקופה ספציפית עם פירוט ספציפי של העמים שישבו אז בארץ ישראל. יתכן שרוח הפסוקים מתאימה גם לתקופות אחרות שבהן יהיו גויים עובדי אלילים אחרים, אולם אין פה התייחסות של ציווי השמדת הגויים בתקופות אחרות.⁷² יחסי הגומלין השוואתיים באים לידי ביטוי לא רק בין ישראל לגויים, אלא גם בישראל עצמם בין מצב של שמירת המצוות לבין אי-שמירתן. גם בניסוח הלשוני שבו המילה "כי" משמשת כפתיח וכתנאי במידה ובני

⁷¹ כהן-צמח, דברים, עמ' 89.

⁷² הדבר בולט לאור ההתייחסות לעמלק לאורך זמן גם אחרי תקופת ההתנחלות (כח 17-19).

ישראל יקיימו את חלקם ובמקביל במידה והאל יקיים את חלקו. ראו פסוקים 1 (האל), 4 (ישראל), 5 (ישראל), 6 (האל), 8 (האל), 26 (ישראל). גם המילה "עקב" בפסוק 12 משמעותה תנאי לישראל במידה וישמרו את המצוות.

4.1.5 סיכום

היחידה ז 1-26 מתמקדת ביחס הנדרש מישראל כלפי גויים החיים בתוך ארץ ישראל, עם הגעתם של בני ישראל לארץ. האל מבטיח לבני ישראל חיי רווחה ושפע בארץ על ידי ברכתו הישירה וכן להילחם עבור בני ישראל מול הגויים הנמצאים בארץ. אלא שהברכה והמלחמה שייעשו על ידי האל אינן מובטחות באופן אוטומטי. התנאי הוא שבני ישראל יהיו נאמנים לאל וישמרו את כל מצוותיו. הבטחת האל לבני ישראל נסמכת על העבר, בתקופת היציאה ממצרים. יציאה זו שנעשתה על ידי האל בצורה כוחנית, מול הממלכה הגדולה ביותר ובאמצעות אותות ומופתים, אמורה להביא את בני ישראל למסקנה שניתן לבטוח באל ולשמור את מצוותיו. מסורת יצ"מ, אם כן, היא תשתית לאמון של העם באל המשליך על היחס של ישראל כלפי הגויים. המוטיבציה של בני ישראל לא לפחד מהגויים ולסמוך על האל מבוססת על מסורת יצ"מ בהיבט של כוחו של האל. זהו זיכרון שאיננו נשען על החוויה שעברו בני ישראל בעצמם, אלא במה שנעשה על ידי האל לפרעה ולמצרים ("לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים"). הבחירה אמורה להיות ברורה לבני ישראל: שפע ורווחה כאשר הם נאמנים לאל, לעומת אבדון למי שעובר לעבוד אלוהים אחרים. ישנו קשר ישיר בין אירועי העבר בזיכרון מסורת יצ"מ, דהיינו היד הקשה שהאל פעל בה מול מצרים בעבר (כעם החזק ביותר באותה תקופה), לבין הדרישה בהווה להתייחס בצורה קשה ומבדלת מול הגויים החיים בארץ ישראל. יחידה זו, אם כן, מראה פן נוסף במשמעות מסורת יצ"מ, וכמו בכל יחידה אחרת יש לפן הזה משמעות מעשית: כיצד על עם ישראל לחיות ולנהוג בחיי היום יום מול הגויים.

4.2 עמלק (כה 17-19)

- (17) זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמֶלֶק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם.
(18) אֲשֶׁר קָרַד בְּדַרְךָ וַיִּנָּבֵב בְּךָ כָּל הַיְחָשָׁלִים אֲחֵרֶיךָ וְאַתָּה עָנִף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים.
(19) וְהָיָה בְּהֵנִיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אֲיִבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זֶכֶר עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח.

4.2.1 מבוא

היחידה כה 17-19 מתייחסת למאורע בדרך ביציאה ממצרים שקרה בין ישראל לעם אחד מסוים, עמלק. בניגוד ליחידה ז 1-26 המתייחסת לשבעה עמים שנמצאים באותה תקופה בארץ ישראל בתקופת ההתנחלות, אשר בני ישראל נדרשים להחרימם בשל החשש להתחבר לעבודת האלילים שלהם, אצל עמלק הדרישה היא להשמדה טוטלית, לנצח, בשל המלחמה שעשו עם ישראל בדרך ביציאה ממצרים. גם ההתייחסות למסורת יצ"מ שונה בשתי היחידות. ביחידה ז 1-26 אזכור מסורת יצ"מ משמש כדי להסביר את ייחודו של עם ישראל כעם סגולה וכעם בחירה, וכדי למנוע פחד אצל ישראל בבואם להילחם עם הגויים. ביחידה הנוכחית, לעומת זאת, אזכור מסורת יצ"מ נוגע רק למלחמת עמלק בישראל, אירוע שגורר בעקבותיו את הדרישה להשמדת זכר עמלק, ללא התייחסות לייחודו של עם ישראל או להשלכות אחרות עליו.

למרות שאירוע זה עם עמלק איננו נראה כחלק אינטגרלי של מסורת יצ"מ, פסוק 17 קושר אותו ליציאת מצרים באזכור מפורש, "...בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם", שאיננו חלק הכרחי מתוכן הפסוק.⁷³ גם הסיטואציה נקשרת למסורת יצ"מ בשל הדגם המשותף שבו מוצגת ההתמודדות מול עם אחר, הנלחם בישראל במטרה למנוע מישראל להגיע לארץ ישראל כפי שהבטיח להם האל בדומה למצרים שמנעו מישראל לצאת ממצרים. גם ההדגשה בפסוק 19, "וְהָיָה בְּהֵיכָל ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אֲבִיךָ מִסְבִּיב בְּאַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ...", מצווה על מחיית עמלק רק אחרי שישראל מגיעים לארץ ישראל ויושבים בה לבטח, ובכך מתמלאת ההבטחה לישראל שניתנה בתקופת יצ"מ.

חומרתה המיוחדת של מלחמת עמלק מיוחסת במחקר לכמה היבטים מוסריים ותיאולוגיים. לפי היחידה הנוכחית, עמלק פעל בניגוד לנורמות המקובלות משלוש בחינות: (א) "אֲשֶׁר קָרַף בְּדֶרֶךְ..." – תקיפת ישראל, למרות שישראל לא איים עליהם בשום צורה. (ב) "...וַיִּזְגַּב בָּךְ כָּל הַנְּחָשִׁלִים אֲחֶרְיָךְ..." – תקיפה לא מהחזית אלא מאחור מתוך כוונה לפגוע במזדנבים מאחור כגון חולים, זקנים וילדים. (ג) "...וְאֵתָה עָנְף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים" – פגיעה בעם מותש שעשה דרכו במדבר הקשה והצחיח ובמצב רוחני נמוך ביותר.⁷⁴ טריס טוען שהיחס החמור לעמלק, בניגוד לעמים אחרים שאמנם גם הם לא הכירו באלוהים, נובע מכך שעמלק תקף בפועל את ישראל ביוזמתו במטרה לשלול את הסמכות של אלוהים.⁷⁵ שגיט טוען שהצגת הטיעונים הללו לעונשו החמור ביותר של עמלק מורה על עונש הנשען על נימוקים מוסריים ולא מטעמים של ציווי דתי. דהיינו עונשו של עמלק לא מגיע מציווי אלוהי המגדיר מהו המוסר הנדרש, אלא הוא מגיע מטעמים מוסריים מקובלים שאינם נדרשים להגדרה ייחודית תיאולוגית.⁷⁶ גרין רואה את חומרת מעשי עמלק בכך שפגעו בחלשים וחסרי הכוח. פגיעה בחלשים משקפת עוולה ואי-צדק המנוגדים לדרך החיים שאותם מנחה האל בספר דברים.⁷⁷ ישראל אמורים ללמוד את הלקח גם מאירוע זה עם עמלק ולא לפגוע בחלש.⁷⁸ גרין רואה גם נימוק תיאולוגי ליחס כלפי עמלק לפי פסוק 18 "וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים", שלדבריו מתייחס לעמלק ולא לישראל. עמלק, בניגוד לכל העמים האחרים, אמור היה להבין את כוחו של ה' לפי מאורעות מצרים ולא לנסות למרוד בו בפומבי. עם ישראל אמור להבין שהחיים, בניגוד לתקופת מצרים כפי שדורש האל צריכים להתקיים בכבוד אצל כולם. יחס מכבד יש לקיים במסחר (היחידה הקודמת), כלפי החלשים וגם במלחמה. החיים ניתנו לישראל במתנה עם צאתם ממצרים ולכן יש לשמור עליהם ולהתנהג בצורה מכובדת, צודקת וללא עוולות.⁷⁹

4.2.2 גבולות היחידה

מבחינת התוכן, היחידה העוסקת בעמלק נבדלת מהיחידה שלפניה ומזו שאחריה בכך שהיחידה שלפניה (כה 13-16) עוסקת באיסור רמאות, והיחידה שלאחריה (כו 1-11) עוסקת בנושא הביכורים. ישנו הבדל תוכני מהותי נוסף בין היחידות: היחידה המקדימה מתייחסת לחוקים במישור שבין

⁷³ הביטוי "בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם" מופיע בספר דברים שלוש פעמים: כאן (כה 17), בצרעת מרים (כד 9), וב-כג 5 ביחס לעמוני ולמואבי. להערכתך, כל אלא הם אבות טיפוס של התנהגות לא ראויה שצריך להרחיקה מהחברה של בני ישראל. גם צורת הביטוי "אשר עשה", שמופיע ב-כה 17 וב-כד 9, ו-"אשר לא קדמו אתכם" ו-"אשר שכר" המופיעים ב-כג 5, מקשרת את שלושת האירועים במילה "אשר". ביטוי זה "אשר עשה" גם אופייני בספר דברים לתיאור פעילותו של האל במצרים (א 30, ד 34, ז 21, יא 4, כט 1).

⁷⁴ רש"י ואבן עזרא על אתר מפרשים "ענין" כרעב וצמא ו-"יגע" מטורח הדרך.
⁷⁵ טריס, האם ה' הרשיע את שאר האומות כשבחר בישראל, עמ' 521-536. לטענתו האומות האחרות נשפטות לא לפי מעשיהם הפנימיים, אלא לפי היחס כלפי האל וכלפי ישראל.

⁷⁶ שגיט, עונשו של עמלק, עמ' 323-346.
⁷⁷ גרין, דברים, עמ' 239.

⁷⁸ סיוע לכך יתכן מהמילה "נחשלים" בפסוק 18 שהיא מילה יחידאית בתנ"ך ואבן עזרא על אתר מפרשה "נחלשים" בשל חילופי אותיות שקיימים במקרא כמו למשל ב"כבשה" ו"כשבה".
⁷⁹ גרין, דברים, עמ' 239-241.

אדם לחברו בתוך ישראל, בעוד שהיחידה הנוכחית עוסקת ביחסים שבין ישראל ובין עם חיצוני. מול היחידה שלאחריה ישנו הבדל כיוון שהיא מתייחסת לפולחן בתוך עם ישראל, לעומת פעילות ביחידה כאן שקשורה עם גוי חיצוני לעם ישראל. גם מבחינת הזמן, היחידה כו 1-11 נוגעת לתקופה שלאחר הכניסה לישראל, "וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וַיְרִשְׁתָּהּ וַיִּשְׁבְּתָּ בָּהּ" (1), לעומת האירוע עם עמלק, שפסוק 17 מייחס לזמן קדום יותר בדרך ביציאה ממצרים.

גם מבחינה לשונית, היחידה פותחת בלשון "זכור" (17) ומסיימת בלשון "לא תשכח" (19), המהווים מעטפת זיכרון לאירוע שהתרחש ביציאה ממצרים וליחס הנגזר מכך. בנוסף, המילה "כי", המאופיינת בכל החוקים הנזכרים לפני יחידת עמלק וגם בתחילת היחידה שאחריה, אינה מופיעה כלל ביחידת עמלק, שכן החוק אינו קזואיסטי כמו סביבתו.

4.2.3 מבנה פנימי:

את מבנה היחידה ניתן לתאר בצורה הבאה:

(17) הגורם: הציווי לזכור את האירוע עם עמלק בדרך ביציאה ממצרים

(18) ההסבר: תיאור האירוע

(19) נגזרת הפעילות: הציווי למחות את זכר עמלק

הגם שהפסוקים מכילים תכנים שונים ומהווים שלבים שונים של היחידה, יש קשר מהותי ביניהם והם תומכים זה בזה: תיאור האירוע בפסוק 18 מציג את חומרת מעשיו של עמלק שהוצגו בקצרה בפסוק 17 ומכאן ההצדקה המוסרית לעונשו של עמלק המוצג בפסוק 19 בצורה רחבה המשקפת את אופק הציווי – בעל אופי נצחי.

הקשר בין הטענות כלפי עמלק המושמעות בפסוקים מתבטא גם בהטיות הפעלים בפסוקים: פסוק 17 נוקט בלשון "זכור" בציווי המנוסח בהווה מתמשך בשילוב עם הפועל "עשה" בעבר: שילוב הפעלים והטיותיהם קושר בין המעשה בעבר והציווי המתמיד בהווה ובעתיד. פסוק 18, המצוי במרכז היחידה מעגן את הציווי באירוע ההיסטורי ונוקט בלשון עבר. פסוק 19, החותם בציווי המעשי לעתיד, עושה שימוש בלשון עתיד ("וְהָיָה בְּהֵיחֹדֶשׁ..."), "וְהָיָה בְּהֵיחֹדֶשׁ..." ושוב בהווה מתמשך ("...לֹא תִשְׁכַּח").

המבנה הפנימי של היחידה מתבטא גם בהקבלות בין הפסוקים. הקבלה ניגודית של מקום: בפסוקים 17 ו-18 "בדרך", לעומת "בארץ" בפסוק 19. הקבלה ניגודית של סטטוס: בפסוק 18 "... וְאִתָּה עִיף וְיָגַע...", לעומת "וְהָיָה בְּהֵיחֹדֶשׁ לְךָ..." בפסוק 19. ישנו גם הקשר של הקירבה לאל, בכך שבפסוק 17 אין שום אזכור לאל, בפסוק 18 הוא מוזכר באופן כולל "אלהים", ואילו בפסוק 19 האל מופיע פעמיים בקרבה גדולה לישראל, "ה' אלהיך".⁸⁰

4.2.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

ביחידה זאת אין ביטוי לחלק מהרכיבים של מסורת יצ"מ שמשולבות ביחידות אחרות, כגון ההצלה ממצרים, עוצמת השעבוד וסטטוס העבדות. הרכיבים שמופיעים כאן הם זהות המשחרר (האל),

⁸⁰ סמט, כי תצא: פרשת עמלק, עמ' 3-4.

העם הסובל והחלש (עם ישראל) ועם חיצוני המעוניין לפגוע בישראל (עמלק). ביחידה כאן מופיע זכר לאירוע שהתרחש מחוץ לגבולותיה של מצרים, אולם הוא מוצג בהקשר של יצ"מ: "זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עִמְלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם". משום כך, לדעתי זיכרון מחיית עמלק הוא חלק מעיצוב מסורת יצ"מ. אולם בניגוד למקרים אחרים שבהם יש דרישה לזכור את מסורת יצ"מ וליישם את משמעותה בתחום רחב או לחקות אותה, כאן לגבי עמלק זהו זיכרון גולמי, לא מעובד, של אירוע ספציפי המכתיב דרישה ליישום ספציפי לגבי עם אחד, עמלק.

ישראל מצווים ביחידה זאת לזכור את אכזריותו של עמלק במטרה להורות לדורות הבאים להשמיד את עמלק כך שלא יישאר שום זיכרון ממנו. כמו כן, הם מצווים שלא לשכוח את הציווי להשמיד את עמלק. כהן טוען שיש כאן פרדוקס מסוים, שכן שמירה על הציווי לא לשכוח להשמיד את זכר עמלק מביאה לשמירה על הזיכרון של עמלק. כלומר, הזיכרון כאן בעמלק אמור להוביל לשכוח אותו. באופן הפוך יש לשכוח את עבודת האלים האחרים (על ידי השמדתם) כדי לקבע זיכרון לעבוד את ה' לבדו.⁸¹

הציווי לזכור ביחידה זו מופיע פעמיים, בפסוק 17 ובפסוק 19. האזכור הראשון של הזיכרון בפסוק 17 מתייחס למסורת יצ"מ באמצעות אירוע מהעבר ("זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עִמְלֶק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם"). האזכור השני שבפסוק 19 מתייחס להווה ולעתיד, ונעשה באמצעות השורש שכ"ח ("יִתְמַחָה אֶת זֵכֶר עִמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשָּׁכַח"). משמעות הדברים היא שיש כאן זיכרון כפול: האחד של המעשה שהיה ביצ"מ בעבר; והשני, בעקבות הזיכרון בעבר, דרישה לזכור (לא לשכוח) למחות את זכר עמלק בעקבות אותו מעשה של עמלק להווה ולעתיד. בפסוק 19 נעשה שימוש נוסף בשורש זכ"ר, "זָכֶר עִמְלֶק", במסגרת צירוף שמני ולא כפועל. אירוע זה, המתייחס לפעילות עמלק לאחר יציאת ישראל ממצרים משקף את ההתייחסות החמורה ביותר כלפי הגויים והעמים האחרים.

מהות הזיכרון ביחידה זאת בספר דברים בולטת במיוחד כאשר היא עומדת להשוואה מול היחידה בשמות יז 8-16 המתייחסת למלחמת ישראל בעמלק ברפידים. הפסוקים בשמות המתייחסים לזכר עמלק הם יז 14-16: (14) "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנִי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זֵכֶר עִמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. (15) וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי. (16) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כַּסְּפֵי מְלַחְמָה לְה' בְּעִמְלֶק מִדֶּרֶךְ דֹּר". בהשוואה לפסוקים בשמות נראים כמה הבדלים בולטים: 1. בשמות אין ציווי לזכור, אלא משה נדרש לכתוב את האירוע בספר (השורש זכ"ר מופיע כשם עצם ולא כפועל). 2. אין ציווי אקטיבי על ישראל לזכור את האירוע באופן מתמיד. 3. מחיית עמלק נראית גם מפסוק 14 וגם 16 בשמות כתפקידו של ה' (אמחה) ולא של בני ישראל עצמם כפי שמודגש במפורט בדברים (תמחה).⁸² 4. המפגש עם עמלק בשמות לא מוצג כחלק ממסורת יצ"מ, ואילו בדברים פסוק 17 מחבר את האירוע עם עמלק ליציאת מצרים.⁸³ ליבוביץ טוענת שבספר שמות מדבר משה כהיסטוריון ואילו בספר דברים כמוכיח וכמחוקק, ומכאן השוני בין ספר שמות לספר דברים. ישראל מצווים על זכר ומחיית עמלק בספר דברים, ולכן כדי לקרב את המצווה כדי שתהיה מובנת

⁸¹ כהן, חזרתו של משה, עמ' 64-65.

⁸² ברור, לזכר עמלק במקרא, עמ' 490-493.

⁸³ לנגר, זכירה כפולה של עמלק, עמ' 251-253. לנגר טוען שיתכן שבשמות ובדברים מתייחסים לשני אירועים שונים. במידה ואכן מדובר בשני אירועים שונים זה יכול להסביר את ההבדלים בין ספר שמות לספר דברים. דהיינו עם הגעת בני ישראל לארץ ישראל חובת הזיכרון והשמדת עמלק עוברת לאחריהם כמו שאר החובות ההתנהגותיות שזיכרון מסורת יצ"מ מחייב- כגון היחס לחלשים.

בשלימותה יש צורך לתאר את אכזריותו של עמלק.⁸⁴ הביטוי "וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים" בפסוק 18, שמתייחס לטענתה לעמלק, מצדיק את עונשו החמור של עמלק שהוא אב טיפוס למתקיפים את החלש.⁸⁵

בהשוואה ליחס לגויים בארץ ישראל על פי יחידה ז 1-26, הרי שביחידה שם מודל הזיכרון ביחס למסורת יצ"מ הוא במיקוד של האירועים החיוביים של האל כלפי אויבי ישראל – פרעה והמצרים, ואילו כאן הזיכרון הוא במיקוד של מודל שלילי של התנהגות האויב – עמלק כלפי ישראל. עמלק הוא מקרה קיצון לעם שעקב מעשיו הפך ללא לגיטימי לכל הדורות, בעוד שמשאר הגויים מוחרמים רק אלו שהיו בארץ ישראל בתקופת ההתנחלות, מתוך חשש להשפעתם השלילית על ישראל. בנוסף, היחידה כאן בעמלק מתייחסת רק למעשה פיסי שעשה עמלק לישראל, בעוד שהיחידה פרק ז מרחיבה ומסבירה את הפער בין ישראל לגויים גם במישור התיאולוגי. ישראל הם עם קדוש ועם נבחר על ידי אל אחד העליון על כל שאר האלילים ולכן איננו יכול להיות במצב שבו הוא עלול להיות מושפע מעבודה זרה לאלילים אחרים של הגויים.

4.2.5 סיכום

היחס לעמלק בספר דברים הוא החמור ביותר מבין כל יחסי ישראל והעמים האחרים. עמלק נשפט ביחידה זו לפי יחסו לישראל ולא לפי החשש מהשפעתם על ישראל כפי שמפורט ביחידה ז 1-26. ישראל נדרשים לזכור את האירוע שנעשה בדרך ביציאה ממצרים ולזכור (לא לשכוח) בעקבות כך למחות את שמו וזכרו של עמלק לעד. הדרישה לזכור, בהתאם לכל היחידות שהזכרנו בספר דברים המתייחסות לזיכרון מסורת יצ"מ, היא דרישה לפעילות אקטיבית ומעשית שבסיסה באירוע מהעבר (מסורת יצ"מ) ומימושה נוגע להווה ולעתיד בכל דור. גם ביחידה זו, אירוע שהתרחש במהלך תקופת מסורת יצ"מ בעבר מהווה נקודת התייחסות להתנהגות ופעילות בעתיד. בהשוואה לספר שמות נראה שיש מעבר באחריות להשמיד את עמלק מהאל לבני ישראל, הנדרשים לבצע בעצמם את השמדת עמלק.

החובה לזכור מופיעה ביחידה זו בהדגשה, גם בשל האזכור הכפול בפסוקים 17 ו-19, גם בשל השימוש בפעלים "זכר" ו-"שכח" וגם בשימוש בשם העצם "זכר" במובן זיכרון שמי.

להערכת, למרות ההבדלים שהוזכרו לעיל לעומת יחידות אחרות של זיכרון מסורת יצ"מ, המבנה הבסיסי שתואם את כל היחידות הזיכרון נמצא גם כאן ביחידת עמלק, בנוסף לאזכור המפורש של יציאת מצרים. דהיינו יש כאן אירוע בעבר בעל משמעות נגזרת המחייבת פעילות מעשית ואקטיבית בעתיד. גם התמונה הכוללת, של האל כצד המשחרר מול ישראל כצד הסובל והחלש מול עמלק כצד הנלחם והלא מוסרי כעם חיצוני, מראה את אותה תמונה של מאורעות מסורת יצ"מ והמחויבות לזכור אותם.

ניתן לסווג את צורת ההתייחסות של ישראל כלפי הגויים על ציר הזרות: בקצה האחד נמצא הזר-הגר, שרוצה להתקרב לעם ישראל; היחס כלפיו הוא מקרב, אוהב ומשתף. באמצע ישנם הגויים שנמצאים בארץ ישראל שעלולים להדיח את בני ישראל לעבודת אלוהים אחרים, ולכן איתם אסור

⁸⁴ ההסבר לחיוב לזכור ולפעילות נגזרת ממנה מופיעים בדרך כלל בספר דברים גם ביחידות האחרות כתבנית חוזרת.
⁸⁵ ליבוביץ, עיונים בספר דברים, עמ' 233-237, ליבוביץ משווה את הביטוי "ולא ירא אלהים" למקומות אחרים בתורה-בראשית כ 11, מב 18, שמות א 17 שבכל המקומות נראה שאבן הבוחן "ליראת שמים" בלב האדם היא היחס לחלש ולזר.

להתערבב או להתחתן ויש להשמיד את פסליהם ואליליהם. בקצה השני נמצא עמלק, עם היחס החמור ביותר, שמעוניין להילחם עם עם ישראל ואותו יש להשמיד לאורך כל הדורות.

5. ענף לוח השנה

ענף לוח השנה כולל שתי יחידות. ביחידות אלה, זיכרון מסורת יצ"מ מחייב את עם ישראל לאירועים שונים לאורך השנה. חלקם נובעים מחיקוי ישיר של אירועי העבר במצרים, כגון פסח; חלקם מאופי הפעילות השבועית של האל בעבודה ובמנוחה, כגון שבת; וחלקם הם הוקרה ותודה לאל באמצעות טקסים ופעילות חג מוקדשת לאל, כגון שבועות וסוכות. ענף זה, באמצעות האירועים לאורך השנה, גם משתלב עם שלושת הענפים האחרים: בפעילות המוקדשת לאל בחגים, עם הענף של יחסי האל וישראל; בשילוב בכל האירועים לאורך השנה יחד עם המשפחה הגרעינית את קבוצת הדלים בחברה, עם הענף של היחסים בתוך עם ישראל; ובעריכת טקסים ופעילות שונגדים את פולחן הגויים וצורת חייהם, עם הענף של היחס לגויים.

5.1 השבת (ה 12-15)

(12) שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ.

(13) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכֶתֶךָ.

(14) וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמָּתֶךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל בְּהֵמָתֶךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתֶךָ כְּמוֹךָ.

(15) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.

5.1.1 מבוא

היחידה ה 12-15 היא חלק מעשרת הדברות ועוסקת באופן ספציפי בשמירת השבת. הדיבר הרביעי, שמירת השבת, הכתוב לאחר שלושת הדיברות הראשונים האוסרים על מעשים שיש בהם משום זלזול בכבוד ה', מתייחס לכיבוד האל על ידי הקדשת השבת ועל ידי שמירת השבת כאות זיכרון לגאולת ישראל על ידי האל בעבר.¹ דיבר זה הוא הארוך ביותר בעשרת הדברות והוא נמצא בין שלושת הדיברות לאיסור עבודה זרה ושבועת שווא לבין הדיבר על כיבוד אב ואם.² למעשה, עיגון שמירת השבת בזיכרון יצ"מ משלב את מסורת יצ"מ בעשרת הדברות ובמעמד הברית שבמסגרתן הן ניתנות. הדבר מציב את זיכרון יצ"מ במקום מרכזי מאוד.

גם גרין טוען שלשבת מקום מרכזי בעשרת הדיברות. שלושת הדיברות הראשונים מתארים את חובות ישראל כלפי האל, וששת הדיברות האחרונות מתארים כיצד יחסי האנוש צריכים להתנהל. הדיבר הרביעי של השבת בספר דברים מבטא את שני המוקדים, הקדשת השבת לאל אבל גם נתינת מנוחה לכולם. שילוב זה של פולחן יחד עם צדק מוסרי נמצא בשמירת השבת, ובכך משולבות התיאולוגיה וההומניות בדיבר זה.³

המילה "שבת" נגזרת משורש שב"ת, במשמע פסק, דהיינו הימנעות מעשות דבר מה. הימנעות זו היא, לפי פסוק 13, ההימנעות מעשיית מלאכה ביום השבת. שמירת השבת ומיקומה בעשרת הדיברות היא לפיכך הצהרת אמונים לה', וקיום הוראותיו מראה על הימנעות מעבודת אלוהים

¹ בספר דברים אין פירוט כיצד לקדש את השבת, והפירוט בא לידי ביטוי כפי שטוען טיגאי (דברים, עמ' 243) במקומות אחרים במקרא בהליכה למקדשים ואל נביאים (מל"ב ד 23; ישעיהו א 13, סו 23), בהקרבנות קורבנות (במדבר כח 10-9) ובפעילות אחרת בבית המקדש (ויקרא כד 8), באמירת מזמור מיוחד (תהילים צב) ובהנהגת אווירה של עונג ושמחה (הושע ב 13; ישעיהו נח 13; איכה ב 6).

² טיגאי, דברים, עמ' 243.

³ גרין, דברים, עמ' 84.

אחרים מצד אחד ומתן כבוד לה' מצד שני כמו הכבוד לאב ולאם. מקור הציווי לשמירת השבת כפי שמופיע ביחידה זו הוא מסורת יצ"מ וציווי ה' לקדש לו את היום השביעי.

שמירת השבת נכללת גם בעשרת הדברות שבספר שמות (כ 8-12). אולם בניגוד לשמות, בהופעתה בדברים היא מתבססת על זיכרון מסורת יצ"מ, וארחיב בכך בהמשך. כפי שזקוביץ כותב, "הזכור בהכרח יודע, והיודע בהכרח שומר את המצוות". כך, לדבריו, נוצרת זהות בין זכירה לשמירה, ומכאן דברי הגמרא: "שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו" (ראש השנה כז ע"א)⁴.

5.1.2 גבולות היחידה

כאמור, היחידה ה-12-15 היא חלק מעשרת הדברות המתפרשים על פסוקים 6-18 בפרק ה ומהווים חלק מהחטיבה הארוכה יותר 1-30 המתארת את מעמד הר חורב/סיני.⁵ עם זאת, גבולות היחידה נראים ברורים הן מבחינת התוכן והן על פי המסגרת הלשונית:

מבחינה תמטית, היחידה מובחנת באופן ברור בשל מרכזיותה של השבת.

נוסף על כך, ליחידה יש פתיחה וחתימה היוצרות מסגרת של אינקלוזיו: בפסוק 12, מופיע הביטוי "כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ" והוא גם מופיע בסוף היחידה בפסוק 15, "עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ". גם הביטוי "יום השַׁבָּת" מופיע בפסוק הפותח את היחידה (12) ובפסוק הסוגר את היחידה (15).

הדיבר הראשון, אנכי ה', הדיבר הרביעי, יחידת השבת, והיחידה אחריה, כיבוד אב ואם, הם הקטעים היחידים בעשרת הדיברות שלא נכתבו בצורת השלילה. הציווי ביחידת השבת, כמו כל הדיברות, הוא פניה אישית, אולם בשונה משאר הדיברות נכללים ומפורטים בו כל בני הבית, העבדים, בהמות הבית ואפילו הגר (פסוק 14).

מבחינת המסגרת של עשרת הדברות, רק הדיבר הראשון הדורש נאמנות מוחלטת לה' (6) והדיבר הרביעי הדורש לשמור על השבת מוצגים בזיקה למסורת יצ"מ.⁶ מסגרת זו תוחמת את הדיברות השייכות ליחס בין ישראל לה', ומכאן ואילך הדיברות יתייחסו ליחסים הבין-אישיים בתוך העם.

5.1.3 מבנה פנימי

יחידת השבת בנויה משלושה מקטעים:

פתיחה: מאפייני חוק השבת – שמירה והקדשה לה' (12)

עיתוי השבת, אוכלוסייה נכללת והימנעות ממלאכה (13-14)

מקור והנמקת חוק השבת (15)

מקטע א' מתמצת את חוק השבת, בלשון של "שמור" ו-"לקדשו". אין כאן פירוט כיצד לשמור וכיצד לקדש את השבת, אלא רק באזכור "כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ". אזכור זה בלשון ציווי גם מהווה הקדמה להנמקת והצדקת הציווי שיופיע בהמשך ב-15.

⁴ זקוביץ, מילים, אבנים, זיכרון וזהות, עמ' 66-74.

⁵ בתיחום הזה תומכים: גרין, דברים, עמ' 6; גרברנדט, דברים, עמ' 12; קוק, לקרא את ספר דברים, עמ' 11.

⁶ ה' 7 "אנכי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי", ה' 15 "וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבָד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".

מקטע א' מפרט את מאפייני השבת וחוקיה: הוא מציג את הזמן – היום השביעי, את האוכלוסייה הנכללת בו – בני הבית, העבד והאמה, הגר וחיות הבית, ואת מהות הדרישה בשבת להימנע מעבודה. פירוט זה שונה מן המצוי בשאר הדיברות. כאן הפירוט מורחב ומכליל לא רק את המשפחה הגרעינית, ההורים והילדים, אלא גם את הגרים, העבדים וכל הבהמות. אדר מצייין שהרחבה זו מהווה מהפכה סוציאלית בכך שביום השביעי בטלים הבדלי המעמדות וכולם שווים לפני האל.⁷ מקטע ב' מפרט ומדגיש את ההימנעות ממלאכה של כל האוכלוסייה המפורטת לעיל במטרה לאפשר להם לנוח ולאגור כוח לששת ימי העבודה ("שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתְּךָ"), ובמיוחד אלה שבששת הימים הם עתירי עבודה – העבד והאמה והשור והחמור. מסגרת הזמן המוגדרת בפסוק 13 "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתְּךָ" תוחמת את גבולות מסגרת הזמן השבועית בכך שששה ימים מוקדשים לעבודה בשליטת כל אחד מבני ישראל, אבל היום השביעי, לפי פסוק 14 "וַיְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שִׁבְתָּ לֵּה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה" מוקדש לה', איננו בשליטת האדם, ומחויבת בו הימנעות ממלאכה.

וולף מצייין שהוספת פסוק 13, שנראה לכאורה מיותר, מורה על הדגשת נקודת מבט ייחודית כלפי השבת. ישראל אינם נחים ביום השביעי כדי לעבוד בששת הימים של השבוע האחרים, אלא נהפוך הוא, ישראל עובדים שישה ימים כדי להתכונן ליום השביעי, לשבות ממלאכה ולהקדישו לה.⁸

מקטע ג' מפרט הנמקה נוספת לחוק השבת. הנמקה זו המתייחסת לעבר, למסורת יצ"מ, מדגישה שני מרכיבים: העבדות במצרים ותהליך השחרור ממצרים. מרכיבים אלו מצדיקים את הציווי של האל וכמו כן גם את פרטי החוק עצמו. את ההצדקה לציווי ניתן לייחס לצורך בהכרת כוחו של האל ובהכרת תודה על תהליך השחרור. את ההצדקה לחוק השבת ניתן גם להגדיר כהנגדה לצורת החיים שבה היו בני ישראל במצרים ובצורת ההתייחסות של המצרים לאנשים זרים, לעבדים ולחיות.

5.1.4 מקומה של מסורת יצ"מ וזיכרון יצ"מ

מסורת יצ"מ מוזכרת בחתימת היחידה כסיבה לשמירת השבת ולפרטים הנכללים בשמירת השבת: פסוק 15 "וַנִּזְכְּרֶתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".

מסורת יצ"מ בפסוק זה כוללת את הרכיבים הבאים:

סטטוס העבדות במצרים: "כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם".

תהליך השחרור ממצרים: "וַיֹּצִיאֲךָ".

זהות המשחרר: "ה' אֱלֹהֶיךָ".

אופן השחרור: "בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה".

מרכיבי המסורת לעיל מקבעים ומשמרים בהווה תהליך של שינוי משמעותי בכמה רבדים:

רובד הזמן: מתקופת מצרים לתקופת היציאה ממצרים.

⁷ אדר, ציווי השבת, עמ' 191.
⁸ וולף, לזכור לזכור, עמ' 38.

רובד הסטטוס המעמדי: ממעמד נמוך ביותר של עבד למעמד משוחרר.

רובד הריבון: ממצב שבו נשלט ישראל על ידי גורם אנושי, מצרים, למצב שבו הוא עובר לשליטת אלוהות, אלוהי ישראל.

רובד של פעולת השחרור: ממצב עבדות, שבו מצרים העבירו את בני ישראל בצורה כוחנית ובהשפלה, לתהליך שחרור, שבו הנוגש נדרש בעל כורחו לשחרר את בני ישראל, תוך התייחסות לנוגש בצורה כוחנית, קשה, שמדגישה מי בעל הכוח האמיתי.

כל הרבדים לעיל מקופלים בדרישת הזיכרון שבפסוק 15. את משמעויות השינויים ברבדים בין העבר להווה יש לתרגם בשמירת השבת. השבת שמה דגש על הפסקת העבודה ומנוחה ביום השביעי, אך, לא פחות חשוב מכך, גם על התייחסות של שיתוף וכיבוד הדלים ועל הרגשת השוויון של העבד והאמה כמוך (14) "לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ". בנוסף להתייחסות הבין-אישית בתוך בני ישראל, בשבת יש גם התייחסות נדרשת כלפי האל, ההכרה ביכולותיו של האל שהוכחו בעבר בעת הוצאת ישראל ממצרים (15) "וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרָיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה". הכרה זו תבטא גם בהקדשת השבת לה' וגם בלגיטימיות של שמירת השבת לפי ציווי האל (15) "עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".

קאלפ טוען שזיכרון השבת והמועדים נעשה בשלושה אמצעים: זמן, פולחן וחקוי. דהיינו הדרך לזכור את אירועי העבר נעשית על ידי ביצועו בהווה בזמנים קבועים לאורך השנה, באמצעות פולחן המבוסס על אירועי העבר ועל חיקוי הפעילות שנעשתה בעבר, כגון שביתת האל ממלאכה ביום השביעי.⁹

השבת, אם כן, היא אחד האמצעים החשובים למימוש הציווי לזכור את מסורת יצ"מ. כדי לזכור, עליך לפעול בניגוד למצב של בני ישראל במצרים: במצרים היית עבד ועבדת בפרך כל יום תחת שלטון אנושי עריץ; כעת עליך ביום השביעי לשבות ממלאכה, לנוח מתוך חרות והכרת תודה לה' המשחרר ממצרים. במצרים כולם היו במצב שפל וקשה; כעת עליך לדאוג שכל אחד מישראל, גם הדלים שבהם, ירגישו יחד איתך את מנוחת השבת מתוך חרות ושוויון. במצרים הרגשת נרמס בדרגת עבד תחת כוח ושלטון חזק; כעת אחרי השחרור ממצרים ברור לכול שכוחו של האל (שהופעל בתהליך היציאה ממצרים) הוא מעל כל כוח אנושי. לפיכך, מי ששומר את השבת מכריז על עצמו שהוא זוכר את מסורת יצ"מ, פועל לאורה ובהתאם למסריה ומשמעותם.

אולם אין מדובר בחוק כללי לעם. את מרכיבי המסורת הנ"ל נדרש כל אחד מישראל בפניה אישית לזכור: "וַיִּזְכְּרֶךָ". בן-דור טוען שהמקרא רואה בזהות האישית נגזרת של ישות רחבה יותר, העם. "הזיכרון של מסורת יצ"מ העומד בבסיסה של שמירת השבת איננו זיכרון של הפרט, כי אם מכוונת הזיכרון המוטבעת בחיי גופו של העם".¹⁰ במובן זה, כל אירועי הפרט אינם עומדים בפני עצמם, אלא הם חייבים לשקף את המסורות ומשמעותן שקרו לעם כולו.

גרברנדט מדגיש שתפיסת העולם בספר דברים היא של חמלה והומניות בתוך החברה. בני ישראל אמורים לזכור את התייחסות האל אליהם במצרים ואת מצבם ובאותה צורה להזדהות ולהתייחס

⁹ קאלפ, זיכרונות משה, עמ' 197. בפסח החיקוי נעשה בצורה מדויקת לזבח הפסח במצרים אפילו ברמה של אותו ערב בשנה.
¹⁰ בן-דור, זיכרונות, תמונות עולם וזהויות, עמ' 47.

לכולם כולל החלשים והזרים. הדיבר של השבת מרחיב את כל הכלולים בשמירתו ומפרט בצורה יוצאת דופן גם זכרים וגם נקבות, את כל המעמדות החברתיים ואפילו את חיות הבית שחלקן מוזכרות במפורש (השור והחמור). השבת מזכירה לכל אדם מישראל שזהותו איננה מוגדרת במעמדו ובעבודתו, אלא זהותו מוגדרת על פי יחסו לאל ושמירת מצוותיו.¹¹

צ'ילדס סבור שהנימוק בספר דברים לשבת, זיכרון העבודות במצרים וגאולת האל, אינו מטעמים הומניים ולא נועד לאפשר הזדהות של כל אחד מישראל עם עבדים או נזקקים. צ'ילדס סבור שישראל שומרים את השבת כדי לזכור את העבודות במצרים ואת השחרור ממנה. הנימוק לשבת הוא תיאולוגי ולא הומני. תפקיד הזיכרון הוא להבטיח שכל אחד מישראל ישתתף בשמירת השבת. זווית נוספת לזיכרון, לדעתו, היא שבעת שישראל שומרים את השבת כדי לזכור את שחרורם ממצרים הם משתפים את עצמם באירועי יצ"מ. הזיכרון משמש כגורם לאקטואליזציה של אירועי יצ"מ בהתאם למסורת העבר, ובכך בכל דור להרגשת שותפות וקשר בין ה' לעם ישראל. לדעת צ'ילדס, זאת הסיבה להבדל בניסוח בתחילת הדיבר על השבת שבספר שמות מופיעה המילה "זכור" ובספר דברים מופיעה המילה "שמור". ספר דברים החליף את המילה זכור בשמור כיוון שלתפיסתו ישנו הבדל תיאולוגי: ישראל איננה זוכרת פסטיבלים אלא שומרת אותם במטרה לזכור. בשבת, ישראל זוכרת את המסורת שלה ולכן ממחישה אותה בהווה.¹²

קהאן טוען שהזיכרון בספר דברים של השחרור מעבודות ניתן לפירוש כקישור בשרשרת של הבריאה ועד הגאולה העתידית. השבת היא עדות לקשר הזה כאשר נקודת המבט היא סוציולוגית שנועדה להגן על העבדים ועל העובדים.¹³

וינפלד טוען שהטעם למצוות השבת הוא משולב, גם מהטעם הסוציאלי וגם מהטעם התיאולוגי. הדבר בא לידי ביטוי בכך שהחלק הראשון ביחידה מדבר על הנימוק הסוציאלי "למען ינוח עבדך וַאֲמֹתָךְ כָּמוֹךָ", ואילו החלק האחרון ביחידה מייחס נימוק תיאולוגי שקשור בהוצאת בני ישראל ממצרים "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".¹⁴ גם קראגי הולך בדרך הזו וטוען ששני הנימוקים משלימים אחד את השני ושניהם מדגישים את תלותו של האדם באל. מנוחה בשבת מזכירה לאדם שכמו בריאת כל העולם גם האדם נברא על ידי האל והוא תלוי בו באופן מוחלט. זיכרון היציאה ממצרים גם מסמל את גיבוש ישראל כעם על ידי האל, ובכך גם זיכרון זה מזכיר לישראל את תלותו באל.¹⁵

5.1.5 השוואת חוק השבת בדברים ובשמות

השוואה של הדיבר על השבת בספר דברים לעומת הדיבר בספר שמות מורה על כמה הבדלים משמעותיים שיכולים למקד את תפישת העולם של ספר דברים לעומת ספר שמות. השוואה זו מבליטה את הדגש ההומני של ספר דברים לעומת הדגש האלוהי בספר שמות.¹⁶ הבדל זה מתבטא במספר פרטי חוק הבאים:

¹¹ גרברנדט, דברים, עמ' 137-140.

¹² צ'ילדס, זיכרון ומסורת בישראל, עמ' 53-55.

¹³ קהאן, הרחבת הפרספקטיבה של השבת, עמ' 244.

¹⁴ וינפלד, זרמים תיאולוגיים בספרות התורה, עמ' 16-17.

¹⁵ קראגי, דברים, עמ' 157.

¹⁶ פרמאז, דברים, עמ' 79.

שמות כ 8-11	דברים ה 12-15	
(8) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ.	(12) שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ.	הציווי
(9) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ. (10) וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עֹבְדֶיךָ וְאֹמְתֶיךָ וּבְהֵמְתֶיךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ.	(13) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ. (14) וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעֹבְדֶיךָ וְאֹמְתֶיךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמְתֶיךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עֲבָדֶיךָ וְאֹמְתֶיךָ כָּמוֹךָ.	פרטי החוק: עיתוי, אוכלוסייה, מהות
(11) כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ.	(15) וַזָּכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.	הנימוק לחוק

אציג בקצרה להלן את עיקרי ההבדלים בין החוק בדברים למקבילו בשמות, ואת תפיסת העולם העומדת ביסוד הבדלים אלה:

ספר דברים מסיים בלשון זיכרון (15), ואילו ספר שמות הפוך, פותח בדרישה "זכור" (8). הזיכרון בספר דברים מתייחס לעבר, למסורת יצ"מ, ואילו הזיכרון בספר שמות מתייחס בהווה מתמשך לשבת עצמה.

בדברים, המנוחה מתייחסת אך ורק לבני אדם ולחיות (14), ואילו בשמות יש התייחסות למנוחת האל (11). ספר דברים מדגיש במיוחד את השוויון במנוחה של העבד והאמה בתוספת של הלשון "כמוך" (14). הפניה בלשון ציווי מופיעה פעמיים בדברים (12, 15): "על כן צוּוה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" ואיננה מופיעה כלל בשמות. בדברים, הקדשת יום השבת מופיעה רק על ידי האדם (12), בעוד שבשמות ההקדשה נעשית גם על ידי האל (8, 11). חסרון זה מושלם על ידי זיכרון מסורת יצ"מ בספר דברים: הציווי ניתן על ידי האל של בני ישראל שהוכיח את יכולתו ואת מעשיו לטובת בני ישראל בהוצאתם ממצרים.¹⁷

הדיבר על השבת בספר שמות הוא זכר למעשה בראשית, לעומת ספר דברים שבו הוא זכר ליצ"מ. בעוד שספר שמות מביט אל העבר והנימוק הוא מיתולוגי-קוסמולוגי, ספר דברים מביט אל העתיד מתוך תקווה לייסד חברה הומנית הדוגלת בשוויון וביחס מוסרי. המבט אל העבר בספר דברים בנימוק לשמירת השבת, "וזכרת כי עבד היית במצרים", איננו זכירה מיתולוגית אלא ניסיון להפיק

¹⁷ ראו גם הרחבה אצל מולר, מצוות השבת בדברים, עמ' 141-149.

לקחים מן העבר לגבי העתיד. הביטוי של זיכרון העבדות במצרים הוא ממשפטי המפתח בספר דברים, ומטרתו תמיד היא התייחסות לנזקקים, חלשים וחסרי מגן. שמירת השבת היא מצווה מעשית שיש לעשותה בצורה שוויונית על מנת לטפח עתיד טוב יותר וחברה טובה יותר.¹⁸

בהתאם לדברי טיגאי, אבקש להציג שלושה טעמים לשבת, על פי ספר דברים:¹⁹

- הומניטרי, הנותן את דעתו על האדם, צרכיו ודמותו המוסרית.
- היסטורי, התולה את מצות השבת בשחרור בני ישראל מעבדות במצרים.
- תיאולוגי, שבו האדם מודה לאל שהוא השליט האמיתי על העולם ובמיוחד ביכולתו לשלוט בזמן.

כל הטעמים האלה מדגישים את תפישת עולמו של ספר דברים המשלב דרישות הומניות ומוסריות בהעמדת האדם, צרכיו וכבודו במרכז, יחד עם אפיונים תיאולוגיים. כל הטעמים האלו מגיעים ממקור אחד: הצלת האל וגאולת ישראל ממצרים, תוך שינוי מעמדו מעבדות לעם הנוחל ארץ בחסות אל שדואג לצרכיו ושומר עליו.

5.1.6 סיכום

השבת ביחידה בספר דברים מנומקת בזיכרון העבדות במצרים וההוצאה ממצרים על ידי האל של ישראל. בני ישראל עברו מסטטוס של עבד במצרים, עם עבודה ללא הפסקה, שאינו שולט בזמן שלו, עם הרגשת זרות, כפוף לכל הוראה של המצרים ובתחתית הסולם החברתי והכלכלי לעם חופשי, שולט בזמן ובהחלטות שלו ונהנה משפע כלכלי בארץ משלו. האדם בישראל עובד למחייתו ששה ימים בשבוע, אבל אחת לשבוע, ביום השביעי, ישנה הפסקה. יום זה מוקדש לה', ונוכרים שכל התהליך הזה נעשה על ידי האל ששמע את מצוקת בני ישראל, שחרר אותם ממצרים לחופש בארץ משלהם ונתן להם שפע כלכלי. כל התהליך הזה בוצע על ידי האל של בני ישראל, ששולט בכוחו ובציוויו על כל העולם וממנו מגיעה הפרנסה והברכה. בפני האל אין מעמדות; כולם שווים, ולכן יש לשתף את כולם באירועים קולקטיביים (כגון השבת, חגים ועוד) ובמיוחד בשיתוף אוכלוסיות במצוקה ובדלות שנמצאות בתחתית הסולם החברתי. שמירת השבת במתכונת הזאת היא קיום הציווי האלוהי ומשמעות הנימוק "וזכרת".

הביטוי בפסוק 14 "לְמַעַן יִנְיַח עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כְּמוֹךָ" מציג את המנוחה ביום השביעי כנימוק לחוק השבת. המנוחה ביום השביעי תועיל גם מבחינה פיסית וגם להצהרת השוויון והשיתוף בין כל בני האדם. יתכן שהביטוי הנ"ל גם מצהיר על שבירת ההיררכיה, ולו ליום אחד, בין העבדים והאדון (בשונה מחוק העבד ושאר הדלים), שמתחזקת בניסוח הלשון "כמוך".

השבת במקרא מהווה אחת מאבני היסוד של הזהות היהודית במקרא. זהות זו משלבת נימוקים הומניים עם נימוקים תיאולוגיים הנשענים על מסורת יצ"מ. במובן זה, השבת מתחברת עם יחידות אחרות בספר דברים שבהם מוזכר זיכרון מסורת יצ"מ. דהיינו השבת, כמו גם, למשל, חוקי הדלים, מבוססת על זיכרון אירועי העבר במצרים המשליכים על אורח החיים הישראלי בהווה. זיכרון מסורת יצ"מ איננו תרגיל חשיבה אלא תהליך אקטיבי מעשי המתייחס למשמעויות והמסרים שמסורת יצ"מ מייצגת, מסורת המביאה לפעילות מעשית באורח החיים הישראלי בהווה.

¹⁸ כהן-צמח, דברים, עמ' 75.
¹⁹ טיגאי, שבת, טור 508.

5.2 המועדים (טז 17-1)

פסח – 8-1

- (1) שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעֲשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְיָלֵךְ.
- (2) וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשִׁכּוֹן שְׁמוֹ שָׁם.
- (3) לֹא תֹאכַל עִלְיוֹ חֲמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עִלְיוֹ מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי כִּי בְּחַפְזוֹן יָצֵאתָ מִמִּצְרַיִם לָמַעַן תִּזְכָּר אֶת יוֹם יְצִאתְךָ מִמִּצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.
- (4) וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֵר בְּכָל גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא יָלִין מִן הַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בְּעֶרְבַי בַּיּוֹם הַרְאִשׁוֹן לַבָּקָר.
- (5) לֹא תִּוּכַל לְזַבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּאַחַד שַׁעְרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ.
- (6) כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁכּוֹן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּעֶרְבַי כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד יְצִאתְךָ מִמִּצְרַיִם.
- (7) וּבִשְׁלֵתָ וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפְנִיתָ בַבָּקָר וְהִלַּכְתָּ לְאֹהֶלְךָ.
- (8) שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה.

שבועות – 9-12

- (9) שִׁבְעָה שִׁבְעַת תִּסְפָּר לְךָ מִהַחֵל חֲרָמֶשׁ בַּקֶּמֶה תַּחֲלֵל לְסַפֵּר שִׁבְעָה שָׁבָעוֹת.
- (10) וְעֲשִׂיתָ חַג שִׁבְעָוֹת לַה' אֱלֹהֶיךָ מִסֵּת נְדָבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן כַּאֲשֶׁר יִבְרַךְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ.
- (11) וְשִׁמַּחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ וְעַמְּתְךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיְתוֹם וְהָאֱלֵמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁכּוֹן שְׁמוֹ שָׁם.
- (12) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשִׁמַּרְתָּ וְעֲשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה.

סוכות וסיכום שלושת הרגלים – 13-17

- (יג) חַג הַסֻּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאַסְפָּף מִגִּרְנָף וּמִקִּבָּף.
- (יד) וְשִׁמַּחְתָּ בְּחַגְךָ אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ וְעַמְּתְךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוֹם וְהָאֱלֵמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ.
- (טו) שִׁבְעַת יָמִים תַּחַג לַה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' כִּי יִבְרַךְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ וְהִייתָ אִדָּ שְׂמֵחַ.
- (טז) שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוּרְךָ אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשִּׁבְעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקִים.
- (יז) אִישׁ כְּמִתְּנֵת יָדוֹ כְּבִרְכַת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לְךָ.

5.2.1 מבוא

המועדים המתייחסים למסורת יצ"מ ולזיכרון יצ"מ בספר דברים כוללים את חג הפסח ואת חג שבועות. חג הסוכות מופיע ביחידה כחג בעל אופי חקלאי דומה, אבל לא מוזכרת בו ההתייחסות וההקשר של זיכרון מסורת יצ"מ כמו בפסח או בשבועות, ומשום כך לא אדון בו בהקשר זה. אזכור מסורת יצ"מ לגבי פסח ושבועות שונה, והדבר משקף צדדים שונים של המסורת. לגבי הפסח, ההתייחסות למסורת יצ"מ מדגישה את גורם הזמן ואופיו: לזכור את יום היציאה ממצרים וצורתו

החפזה (טז 3). לגבי חג שבועות, ההתייחסות היא למעמד: לזכור את סטטוס העבדות במצרים.²⁰ הקשר המשותף בין כל המועדים הוא היותם חגים חקלאיים, הקשורים לעונות השנה החקלאיות ולשלבם השונים של עבודת האדמה. בכלם, ההתרחשות נערכת במקום שבו יבחר האל ולא במקום אחר (טז 2, 11). בחג שבועות, ההנחיה היא לשתף מלבד בני הבית גם קבוצות אחרות חלשות ונזקקות כמו בחוק השבת, לעומת הפסח, שביחידה לעיל אין בו פירוט של המשתתפים. בשבועות משולבת השמחה כחלק מאירועי החג, וגם היא איננה מפורטת לגבי פסח. הקשר בין פסח למסורת יצ"מ מובנה בכך שיש בו שיחזור של חלק מאירועי יציאת מצרים, התואמים את מועד ההתרחשות. לעומת זאת, בשבועות הקשר איננו ישיר אלא נובע בעיקר מהנגדת מצבם של בני ישראל בעבר לעומת ההווה. בניגוד לשבת, במועדים המוזכרים בספר דברים, יש פירוט רב של דרכי הפולחן הנדרשים לקיים בהם. בחוק השבת, הפעילות המרכזית היא הימנעות מעבודה; במועדים, ההתייחסות המרכזית היא לפעילות המעשית הנדרשת מכל אחד בבני ישראל, כפי שאפרט להלן.

5.2.2 מהות ועיקרי החוקים ביחידות

פסח

תקופת הפסח: חודש האביב, במשך שבעה ימים (טז 1, 3, 4, 6, 8).

חוקי הפסח: לזבח זבח פסח מהצאן והבקר, לא לאכול חמץ, לאכול מצות, שלא יראה שאור, לא להלין את בשר הזבח; לאכול את זבח הפסח לאחר הקרבתו (טז 1-8).

מיקום זבח הפסח: "במקום אשר יבחר ה' לשכון שמו שם" (טז 2).

הנימוק לפסח: "... כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה" (טז 1).

"... כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום יצאתך מארץ מצרים כל ימי

חייך" (טז 3).

שבועות

תקופת חג השבועות: שבעה שבועות "מהחל חרמש בקמה", דהיינו מראשית הקציר (תחילת הקיץ) (טז 9).

חוקי חג שבועות: לעשות חג לה', להביא נדבה לה' (לא מפורט), לשמוח לפני ה' (טז 10-11).

מיקום החג: "במקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכון שמו שם" (טז 11).

משתתפים: "... אתה ובנדך ובתך ועבדך ואמתך וחלוי אשר בשעריך והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך" (טז 11).

הנימוק לחג שבועות: "וזכרת כי עבד היית במצרים ושמרת ועשית את החקים האלה" (טז 12).

²⁰ בפרק כו 1-11 מוזכרת יחידת הבכורים הקשורה לחג השבועות, אולם לא מוזכרת בה הדרישה "לזכור". עם זאת, אופי פעילות הבאת הביכורים, המתחדשת מידי שנה ומתקיימת בהווה אצל הכהן אשר יהיה באותם ימים, מחייב הקראת טקסט המפרט את אירועי מסורת יצ"מ ולכן ממחיש את המסורת בדרך של הכרת תודה לה'.

5.2.3 רכיבי מסורת יצ"מ במועדים

פסח

כאן המיקוד הוא בעצם השחרור והיציאה ממצרים (טז 1, 3, 6). רכיבי המסורת מתייחסים כאן לרכיב השחרור, הן במונחים של זמן האירוע, הן בסוג האירוע והן בתהליך האירוע.

זהות המשחרר: האל שלך (ה' אלהיך) (טז 1).

יש שיחזור של הפולחן כפי שהיה בעת היציאה ממצרים: זבח פסח, כפי שהקריבו במצרים (טז 1); אכילת מצה (טז 3), כפי שנאלצו לאכול ביציאה בחופזה ממצרים.

אין התייחסות בפסח לגבי סטטוס העבדות במצרים ולאופן השחרור. לעומת זאת, יש התייחסות מורחבת לפולחן ולמקום הפולחן (טז 6), התייחסות שאינה מופיעה במצוות האחרות ולכן איננה רכיב במסורת יצ"מ.

שבועות

כאן, מסורת יצ"מ איננה משמשת כנימוק לחג עצמו.

יש אזכור מעמד העבדות במצרים (טז 12).

בחג שבועות, ההתייחסות למסורת יצ"מ היא רק לסטטוס העבדות במצרים, ללא התייחסות לתהליך היציאה עצמו ולאופן שבו הוא נעשה או על ידי מי. עם זאת, היכולת בהווה לחגוג ולשמוח בחג שבועות, בניגוד לסטטוס העבד במצרים, היא הנותנת לגיטימציה לאל לדרוש מבני ישראל לשמור ולעשות את מצוותיו (טז 12).

5.2.4 השוואה בין השבת למועדים

השוואה בין השבת לשאר המועדים שבהם מוזכר זיכרון מסורת יצ"מ מאפשרת חידוד המסרים בכל מועד:

שבת	פסח	שבועות	
הציווי הבסיסי	(טז 1) "שְׁמֹר"	(טז 10) "וַעֲשִׂיתָ"	
העיתוי	(1, 6, 8) "הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" "בַּעֲרֹב כְּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרַיִם" "שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לַה' אֱלֹהֶיךָ"	(9) "שִׁבְעָה שָׁבָעַת תִּסְפָּר לָךְ מִהַחֵל חֲרַמְשׁ בְּקֹמָה תַּחֵל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבָעוֹת"	
הפולחן	(2, 3, 4, 8) "לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה"	(11) "וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ"	

	<p>"וְזָבַחְתָּ פֶסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בַּמִּקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשִׁכְן שְׁמוֹ שָׁם" "לֹא תֹאכַל עִלְיוֹ חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עִלְיוֹ מִצּוֹת" "וְלֹא יִרְאֶה לְךָ שְׂאֵר בְּכָל גְבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא יָלִין מִן הַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בְּעֶרְבַי בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לְבָקָר" "לֹא תַעֲשֶׂה מְלֶאכֶה"</p>		
(12)	(3)	(15)	זיכרון יצ"מ
"וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם"	"לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"	"וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם"	

כל הפעילות בפסח מובנית בהקשרה למסורת יצ"מ. ארבע פעמים ביחידה מובא הקשר למסורת יצ"מ: טו 1 "שמור את חַדְשׁ הָאָבִיב וְעֵשִׂיתָ פֶסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחַדְשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְלֵה", פעמיים ב-טו 3 "לא תֹאכַל עִלְיוֹ חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עִלְיוֹ מִצּוֹת לְחֶם עֲנִי כִּי בְּחַפְזוֹן יָצִאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", טז 6 "כִּי אִם אֵל הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁכְן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּעֶרְבַי כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרַיִם".

הקשר למסורת יצ"מ בפסח הוא ישיר ולא סימלי. כל אזכור מעגן פרט ספציפי בחוק שמתקשר עם המאורעות ההיסטוריים של יצ"מ במטרה להפוך אותם למאורעות דומים בהווה. בחוק הפסח מוצגת שלוש פעמים הדרישה מבני ישראל לאקטואליזציה של אירועי יצ"מ: פסח, אי אכילת חמץ ואכילת מצות. ב-טו 3 מופיעה גם ההנמקה של אירועי ההווה עם שימוש במילה זיכרון ("לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"), כך שהאקטואליזציה הנדרשת לעיל תביא לזיכרון של יום היציאה ממצרים. במובן זה ישנו מעגל של הפסח ומסורת יצ"מ, כיוון שלפי טו 1 את הפסח מקיימים בשל אירועי יצ"מ, ולפי טו 3 את אירועי יצ"מ זוכרים על ידי קיום מרכיבי הפסח. טו 3 גם מחזק את הדרישה לקיום אירועי פסח לדורות, בלשון "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ".

למרות שהדבר לא מפורש ביחידה בדברים, גם הלשון "פסח" מאזכרת את אירועי מסורת יצ"מ במובן שבו ה' פסח על בתי בני ישראל במכת הבכורות במצרים (שמות יב 27 "וְאִמְרַתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ").

לפי גרין, הזיכרון המוזכר בפסח איננו רק לזכור מאיפה הגיע עם ישראל, אלא בעיקר לחדש את הזהות הישראלית ואת הנאמנות לה' באמצעות קיום מרכיבי הפסח על פי הנחיית האל בכל דור.²¹

חג שבועות גם הוא מנומק בדרישה לזכור את מסורת יצ"מ, אולם יש בו כמה דברים מיוחדים המודגשים בפסוקים. שבועות מוזכר כחג (טז 10), לעומת היחידה בפסח שבה לא מוזכרת המילה חג. בשבועות ישנה דרישה לשמחה, שאיננה מופיעה בפסח (טז 11). כמו כן, בשבועות יש פירוט של המשתתפים בחג, בדומה למפורט בשבת, פירוט שאינו נמצא בפסח. זיכרון העבדות במצרים לפי פסוק 12 לגבי חג השבועות מדגיש את השינוי של עם ישראל מסטטוס של עבד לסטטוס של בן חורין בארצו. זיכרון זה נותן לגיטימציה לשמחה, לעשות חג לה' ולשתף דלים וחלשים בשמחת החג הזה.²²

הזיקה של חג השבועות למסורת יצ"מ אינה מובהקת. זהו לא חג שנחוג בתקופת היציאה ממצרים, ולמרות שמוזכרת בו הדרישה לזכור את העבדות במצרים, אין לנושא העבדות ביטוי בחג עצמו מעבר לשיתופם של העבדים באירועי החג. לכן גרברנדט טוען שהזיכרון של מסורת יצ"מ הנדרש בחג השבועות איננו התייחסות השוואתית למה שקרה בהיסטוריה במצרים, אלא החג קשור לאמונה באל, היות והוא זה שפעל עבור ישראל במצרים. ישראל אמורים לזכור תמיד שהברכה השרויה בהווה בישראל בניגוד למצבם כעבדים במצרים היא מעשה האל בלבד ולכן יש להאמין בו.²³

במובן זה של הזיקה למסורת יצ"מ דומה חג שבועות לשבת ואפילו ליחידת חוק העבד, שבהם הסטטוס והמעמד של העבדות במצרים הוא דומיננטי (האלמנט החברתי), לא רק באזכור בפסוקים, אלא גם בהשוואה הניגודית בין העבר (כעבד) להווה (ברווחה בארץ ישראל). השיתוף החברתי בחג שבועות הוא גם הרחב ביותר כלפי קבוצת הדלים, ונכללים בו, מלבד העבד והאמה כמו בחוק השבת, גם הלוי, היתום והאלמנה.

מבחינת הציווי הבסיסי, השבת ופסח מנוסחים בלשון "שמור", לעומת "ועשית" בחג השבועות שמופיע אמנם גם בפסח. אופי החוק, כפי שמשמע מהפסוקים בשבת ובמועדים, הוא הקדשתו לה' תוך הבדלתו משאר ימי השבוע או החודשים האחרים.

מבחינת הפולחן, יש הבדל בין השבת ובין המועדים האחרים. הפולחן בפסח ייחודי בכך שהוא זכר ושחזור של פסח מצרים ושל המאורעות שנעשו בעת היציאה ממצרים כפי שהיא מתוארת בספר שמות (טז 3 "... לְמַעַן תִּזְכְּרֶנָּה אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"). דהיינו בפסח, לעומת מועדים אחרים, הפולחן משחזר את תהליך היציאה ממצרים בעבר ומשחזר אותו בהווה בזבח הפסח, באכילת מצה ובמועד הפולחן. בשבת ובפסח מודגש שיש להימנע ממלאכה, והדגשה זו איננה מופיעה בשבועות. בשבת ובשבועות מפורטים המשתתפים ובהם גם קבוצת הדלים העבד, האמה והגר, זאת בניגוד לפסח שבו אין התייחסות למשתתפים.

מבחינת זיכרון מסורת יצ"מ, כפי שצוין לעיל, בכל אחד מהמועדים מוזכרים רכיבי מסורת שונים, בהתאם לאופי החוק והפרטים הנזכרים בכל יחידה. בשבת ובחג שבועות הזיכרון מתייחס לסטטוס העבדות במצרים, אבל בשבת הוא מורחב גם לתהליך היציאה עצמו. בפסח אין התייחסות לסטטוס העבדות, ולעומת זאת יש התייחסות לתהליך היציאה, אבל לא לכל מהלך היציאה וצורתו, אלא זהו

²¹ גרין, דברים, עמ' 175.

²² גרין, דברים, עמ' 177.

²³ גרברנדט, דברים, עמ' 310.

זיכרון חלקי רק של יום היציאה בלבד. גם ביום היציאה המוזכר כזיכרון בפסח, ההתייחסות היא למאורעות מאד ספציפיים הקשורים בזבח הפסח ומה אכלו בני ישראל בלבד. דהיינו בפסח האזכורים ההיסטוריים מהווים את התשתית לצורת הפולחן בהווה, כגון זמן האירוע, מרכיבי הקורבן, צורת הבישול והאכילה, תקופת האירוע ומקום האירוע. בהכללה, ניתן לומר שהזיכרון בשבת הוא הוליסטי וכולל את כל מהלך היציאה ממצרים החל מתקופת העבדות עד היציאה המלאה ממצרים. חג שבועות מתייחס בזיכרון רק למקטע העבדות שבו היו בני ישראל במצרים ולא לתהליך היציאה ממנו. בפסח, הזיכרון איננו ניגודי כמו בשבת, איננו מעמדי כמו בשבועות, אלא הוא שחזור של מאורעות ספציפיים שקרו ביום היציאה ממצרים.

גרין מרחיב וטוען שמרכיבי הפסח מהדהדים את מרכיבי השבת. יש שימוש באותה הלשון בשניהם: הציווי "שמור" (ה 12 מול טו 1), וכן המספר הטיפולוגי שבע, המופיע בשבת בהקדשת היום השביעי לה' (ה 14) ובפסח בהנחיות לא לאכול חמץ שבעה ימים (טו 3), שלא יראה שאר שבעה ימים (טו 4) ולעשות עצרת לה' ביום השביעי (טו 8). גם בשבת וגם בפסח יש הדגשה לזכור את יצ"מ, אם כי בשוני מסוים: המיקוד בשבת הוא בזיכרון סטטוס העבדות והשחרור ממצרים באופן כללי (ה 15), בעוד שבפסח הזיכרון מתייחס ליום היציאה ממצרים (טו 3). גם בשבת (ה 14) וגם בפסח (טו 8) הכתוב מנחה לא לעשות מלאכה ביום השביעי ולהקדיש אותו לה'.²⁴

השבת בספר דברים מופיעה לפני המועדים של פסח, שבועות וסוכות.²⁵ בלוח השנה הישראלי משמשת השבת יסוד לספירה מפסח לשבועות, אולי עקב היותה מועד החוזר שבועית במשך כל השנה, לעומת שאר המועדים הבאים רק פעם בשנה.²⁶

גם בחג השבועות יש הדהוד מסוים של חוק השבת. שוב המספר הטיפולוגי שבע, שמופיע לגבי היום השביעי המוקדש לשבת; גם את חג השבועות לפי טו 9 יש לחוג אחרי ספירה של שבעה שבועות מתחילת הקציר. בניגוד ליחידה בדברים לגבי פסח, שאין בה פירוט לגבי המשתתפים, הרי בחג שבועות ישנו פירוט דומה לשבת (למעט החיות והבהמות) לפי פסוק טו 11 "וְשִׁמְחֶתָּ לְפָנָי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲתָה וּבְנֶךָ וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיְתוֹם וְהָאֲלֵמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׂכְנֵן שְׁמוֹ שָׁם". גם הזיכרון המופיע לגבי חג שבועות כמו בשבת מדגיש את סטטוס העבדות במצרים (טו 12), לעומת פסח שהזיכרון בפסוקים לעיל איננו מדגיש את סטטוס העבדות במצרים. כמו בפסח וכמו בשבת, גם בשבועות יש שימוש בלשון "שמירה" בדרישה לקיום החג (טו 12 "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשָׂמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה").

קוק מחבר את שלושת הרגלים ואת השבת לזיכרון מסורת יצ"מ בהקשר של חופש וחרות. כל שלושת הרגלים וגם השבת נחוגים בסממנים של חופש וחרות, ובכך הם מנגידים את תקופת העבר בזמן העבדות במצרים.²⁷

גרין מגדיר את חג השבועות לפי היחידה בספר דברים כחג קהילתי בשיתוף משתתפים רבים. חג באופי הזה תואם את תפישת העולם של ספר דברים (וכך גם בשבת) לשתף בחגיגות ושמוחות גם את הדלים והמוחלשים בחברה.²⁸

²⁴ גרין, דברים, עמ' 174.

²⁵ השבת מופיעה בפרק ה כחלק מעשרת הדברות, בעוד שחגי פסח, שבועות וסוכות מופיעים בפרק טו.

²⁶ ראו גם טיגא, "השבת", האנציקלופדיה המקראית, טורים 510-511.

²⁷ קוק, לקרוא בספר דברים, עמ' 134-136.

²⁸ גרין, דברים, עמ' 177.

גרברנדט מעלה את הסברה שבני ישראל שהגיעו ממצרים לא היו חקלאים ולכן נדרשו ללמוד מהכנענים ובכך להכיר גם את מנהגייהם וחגייהם. דבר זה שעלול להוביל להשתתפות בחגים אליליים הביא להגדרת חגים ישראליים שונים ומופרדים, במיקום שאותו יבחר האל ובצורות החגיגה והפולחן שהאל קובע ובכך לגדר אותם בפניה לעבודה זרה.²⁹

מרקס מציגה את ההתייחסות למועדים ביחידות הנ"ל באופן שונה, לא כפעילות מעשית בהווה או בעתיד אלא כחויית עבר המתבטאת בטקסים. היא מאפיינת את כל המועדים (ובכך גם השבת בתוכם) כחוויה של כניסה ומעבר אל הקודש. הטקסים מתקיימים במקום אשר יבחר ה', מקום שהאנשים מישראל אינם מגיעים אליו דרך שגרה. בכל הטקסים בכל המועדים ההתייחסות היא לעבר, לפועלו של האל בהיסטוריה, ואין בהם בקשות לגבי העתיד. במובן זה, החיוב בביצוע הטקסים הוא אישי, אבל הוא נערך תוך שיתוף קבוצות נוספות (למעט חוסר הפירוט בפסח) ובהתייחסות תוכן של חוויה לאומית כלל ישראלית של יציאת מצרים.³⁰

5.2.5 סיכום

מסורת יצ"מ עומדת לפי היחידות לעיל בבסיסם של השבת וכל המועדים. בפנייה וציווי אישי בכל יחידה מודגש צד אחר של מסורת יצ"מ שאמור להביא כל אחד מישראל לקיום המועדים לא רק כציות לציווי אלא גם מתוך הבנה והשוואה לאירועי העבר. האקטואליזציה בפסח, פער השפע בהווה למול העבר במצרים בחג השבועות, וההכרה בשליטת האל בהיסטוריה ובטבע הם כולם טבועים בביטויי הזיכרון של מסורת יצ"מ. גם לגבי המועדים, זיכרון יצ"מ הוא ביטוי מעשי, שבו נדרש כל אחד מישראל, יחד עם החלשים בחברה לקיים טקסים שונים שיביאו אותו לזכור את המסרים והמשמעויות של מסורת יצ"מ. במידה רבה, זיכרון יצ"מ במועדים מעצב לא רק את לוח השנה סביב יצ"מ, אלא גם את טיב היחסים בין הדורים בבית לאור יצ"מ, וזאת נקודה שמרחיבה את מה שכבר ראינו כלפי הדלים. שם זה היה עיצוב החברה וכאן זה עיצוב החברה שבבית. זיכרון יצ"מ משתלב אם כן בכל השקפת עולמו של ספר דברים מבחינה הומנית, תיאולוגית ותרבותית כך שהיא מגדירה את אורח חיי החברה בישראל.

²⁹ גרברנדט, דברים, עמ' 309.

³⁰ מרקס, בזמן: מסעות בלוח השנה היהודי-ישראלי, עמ' 253-257.

6.1 סקירת פרקי העבודה

העבודה מכילה מבוא, סיכום ובתווך ארבעה פרקים מרכזיים המקבצים את היחידות שבהם מופיע הדרישה לזיכרון מסורת יצ"מ בספר דברים.

הפרק הראשון בעבודה, המבוא, מחולק לארבעה תתי-פרקים:

א. נושא המחקר ומטרותיו: בו מפורט נושא העבודה, מטרותיה והסיבות להתמקדות בנושא זה. טענתי שספר דברים מיוחד בהתייחסותו לדרישה מבני ישראל לזכור את מסורת יצ"מ בשונה משאר ספרי התורה. שוני זה בא לידי ביטוי במשמעויות ובמסרים מרכזיים לכל אורח החיים של בני ישראל לאורך כל הדורות.

ב. סקירת המחקר: כאן התייחסתי למחקר על מאפייני ספר דברים, על מסורת יצ"מ שבו ועל יחידות הזיכרון שמופיעות בספר דברים. בחלק "מאפייני ספר דברים", סקרתי את גישות המחקר המתמקדות לספר דברים מבחינת אחידותו, תיארוכו, הרבדים הספרותיים שבו וקשריו עם ספרי התורה האחרים. בחלק "מסורת יצ"מ בספר דברים", סקרתי את הגישות המחקריות המתמקדות למסורת יצ"מ בספר דברים, כהמשך לסקירת המחקר הכללית הנוגעת לספר דברים שהוצגה לעיל. ניתן לחלק אותן לשלוש גישות מרכזיות: מחקר גיאוגרפי-היסטורי, מחקר ספרותי ומחקר תיאולוגי. באמצעות גישות אלו בחנתי את מרכזיותה של מסורת יצ"מ בספר דברים ואת השלכותיה לפי כל גישה. טענתי שמרכזיותה של מסורת יצ"מ בספר דברים מובילה להשלכות מעשיות בכל ההקשרים של עם ישראל בינו ובין האל, בינו ובין עמים אחרים, ביחסים הפנימיים בתוך העם ובלוח השנה הישראלי. יחסים אלו באים לידי ביטוי מעשי באזכורי זיכרון יצ"מ בספר דברים. בחלק "זיכרון יצ"מ לפי ספר דברים", העמקתי באפיון הדרישה לזיכרון של מסורת יצ"מ בספר דברים. דרישה זו באה לידי ביטוי לשוני בשתי צורות ביטוי: השורש זכ"ר והשורש שכ"ח.

ג. שיטת המחקר: בו פירטתי את שיטת העבודה במחקר זה, הכלים שהשתמשתי בהם ותהליכי העבודה. המחקר הוא מחקר סינכרוני באמצעות כלים של הקריאה הצמודה וניתוחים ספרותיים.

ד. מבנה העבודה: הכולל את סידור ארגון העבודה במבנה עולה. דהיינו הגדרה כוללת של מאפייני ספר דברים, מרכיבי מסורת יצ"מ, אזכורי דרישות הזיכרון של המסורת, הקבצת ציוויי הזיכרון לענפים בעלי נושא תואם ובחינת המשמעויות הנגזרות מהמבנה הזה.

לאחר המבוא, מופיעים ארבעה פרקים המחולקים על פי ארבעה "ענפים". ענפים אלו מהווים קבוצה מרכזת לפי נושא משותף של יחידות הזיכרון, כך שניתן לראות את התמונה הכוללת שבה ספר דברים, באמצעות אזכורי הזיכרון הרבים שבו, מאפיין את זהותו וייחודו של עם ישראל. בכל פרק ניתחתי את יחידות הזיכרון השייכות לענף על משמעותן והמסרים שבהן. במרכזו של כל פרק יחידה אחת המנותחת באופן מלא, ולאחר מכן מספר יחידות המנותחות באופן תמציתי, כנקודות להשוואה המשלימות את סקירת הענף.

1. יחסי ישראל והאל: כללים מעשיים ותיאולוגיים המתמקדים לדרישה לנאמנות לאל ושמירת מצוותיו (יחידות 1-25, ח 1-20, ט 1-7) ובכך מגדירים את זהותו של עם ישראל. זהו ענף מרכזי המאפיין יחס דו-כיווני שבו האל מצדו דואג ושומר על עם ישראל, החל מההצלה והיציאה ממצרים

ועד ההתנחלות בארץ ישראל. עם ישראל מצידו מחויב בנאמנות לאל אחד בלבד ולשמירה כוללת של כל מצוותיו. זהו קשר ישיר המאובחן גם בתנאי שכר (רווחה ושפע אם ישמרו נאמנות לאל ולמצוותיו) ועונש (אבדון אם יעבדו עבודה זרה ויפנו לאילים אחרים).

2. היחסים בתוך עם ישראל: כללים אתיים ומוסריים המגדירים את היחסים בין אדם לאדם ובמיוחד ביחס לחלשים בחברה: העבד, היתום והאלמנה. (יחידות טו 12-18, כד 8-9, 17-22). זהו גם ענף מרכזי הקושר בין מסורת יצ"מ לזהות האתית ולקשר הבין-אישי בתוך עם ישראל. כדי לבנות חיים נאותים של עם בחירה, יש לקיים חוקים ומצוות שמאפשרים חיים משותפים בארץ ישראל. הדגש בענף הזה הוא על החלשים בחברה – הגר, העבד, היתום והאלמנה. לקבוצות מוחלשות אלה יש לסייע כלכלית אבל גם רגשית בכך שהם יהיו שותפים בצורה שווה לכל חגיגה ברמת המשפחה או העם. ענף זה מקורו בזיכרון במצבם המוחלש של ישראל במצרים ובתהליך ההצלה והשחרור של האל שאותו יש לחקות גם בהווה כלפי הקבוצות החלשות בחברה.

3. היחס לגויים: כללי התייחסות שונים לזר, המצויים על סקלה הנעה מיחס חיובי לגר ועד ליחס שלילי המתבטא בציווי להשמדת עמלק (יחידות ז 1-26, כה 17-19). הקשר עם הגויים שנובע ממסורת יצ"מ הוא של ריחוק עד כדי השמדתם. עם ישראל עלול להתקרב לגויים, לעבוד את אליליהם ולזנוח את האל שלו. מסורת יצ"מ הוכיחה שיש לצאת מארצות הגויים כמו מצרים שבה נחשבו ישראל לנטע זר ועבדים. כמו כן לאורך מסע בני ישראל ממצרים לארץ ישראל ההתקרבות לגויים הביאה לערעור האמונה בעם, ומצד הגויים לרצון להשמיד את עם ישראל כמו שביקש עמלק. התקרבות עם ישראל לגויים איננה רק סכנה מצד הגויים כלפי עם ישראל; גם האל מכריז שפנייה לעבודה זרה תביא להשמדת ישראל גם על ידי האל עצמו (למשל ח 18 "פְּגוּזִים אֶשֶׁר ה' מֵאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כִּן תֵּאבְדוּן יַעֲקֹב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם").

4. לוח השנה: כללים וחוקים הנוגעים ללוח השנה בישראל ולאירועים שחלים בו, כגון חגים ושבת. כללים אלו יפרטו את אופן חגיגת האירועים השונים, המשתתפים, צורת הפולחן והטקסים המשולבים בכל אירוע ואת משמעותם והמסרים שבהם (יחידות ה 12-15, טז 1-17). לאורך השנה מצווה התורה לעם ישראל, כפי שמפורט בספר דברים, על אירועים הקשורים בזמן (בעיקר סביב תקופות חקלאיות). אירועים אלו משלבים פעילות מעשית המשלבת גם את ההשלכות הנובעות משאר הענפים. כך למשל הציווי על שמירת השבת (ה 12-15), כשבת לה' ואי-עשיית מלאכה, יש לשלב בה גם אוכלוסיות מוחלשות כגון העבד, האמה והגר. בדומה לכך בחג השבועות או סוכות (טז 9-17) יש ציווי לחוג אותם בשמחה, וגם בהם משולבות דרישות לפעילות נוספת כגון הכרה באל, על ידי התכנסות שלוש פעמים בשנה במקום אשר יבחר האל ולהביא מברכת ידו ובנוסף לשלב שוב את המוחלשים בחברה כגון העבד, האמה, היתום והאלמנה. אירועי לוח השנה כשלעצמם מהווים מרכיב מרכזי לשמירת זיכרון יצ"מ על משמעויותיו לדורי דורות.

להלן מפורטות יחידות הזיכרון בספר דברים, על פי החלוקה שלהן לענפים, והדרישות המעשיות הנגזרות מהן:

נושא	גבולות היחידה	היישום הנדרש מהציווי לזכור (הפסוקים)
------	---------------	--------------------------------------

<p>נאמנות לאל (2, 5, 12-13) שמירת כל המצוות (1, 2, 6, 17) לא לעבוד עבודה זרה (14) להעביר לבנים (2, 7, 20-25) קשירת אות על היד וטוטפות בין העיניים (8) מזוזה בשער הבית (9)</p>	ו 1-25	היחסים בין ישראל לאל
<p>שמירת המצוות (1, 2, 6, 11) נאמנות לאל (10, 11, 14) לא לעבוד עבודה זרה (19-20)</p>	ח 1-20	
<p>נאמנות לאל (3)</p>	ט 1-7	
<p>מענק לעבד העברי לאחר שש שנים (14)</p>	טו 12-18	
<p>לא להטות משפט גר (17) לא לחבול בגד אלמנה (17) להשאיר בשדה, בזיתים ובכרם חלק לאיסוף הגר, היתום והאלמנה (19-21)</p>	כד 17-22	היחסים בתוך עם ישראל
<p>להישמר מהצרעת (8) לשמוע לכוהנים הלויים (8)</p>	כד 8-9	
<p>להחרים את הגויים בארץ ישראל (2, 26) לא לקשור שום קשרים עם הגויים (3) להרוס כל הצורות של פולחן הגויים (5, 25) נאמנות לאל (9) לשמור את כל המצוות (11) לא לעבוד עבודה זרה (16)</p>	ז 1-26	היחס לגויים
<p>למחות את זכר עמלק (19)</p>	כה 17-19	
<p>לשמור את השבת ולא לעבוד בה (12, 14) לשבות ממלאכה ולנוח עם כל המשפחה, העבדים, הגרים והחיות שברשותך (14)</p>	ה 12-15	לוח השנה הישראלי

<p>לזבוח את הפסח (צאן ובקר), לאכול אותו במקום שיבחר האל (1-2, 7)</p> <p>לאכול מצות ולא חמץ (3-4, 8)</p> <p>ביום השביעי של פסח לעשות עצרת ולא לעשות מלאכה (8)</p> <p>לעשות חג בשבועות לאחר ספירת שבעה שבועות (9-10)</p> <p>לעשות חג בסוכות שבעה ימים (13, 15)</p> <p>לשמוח בחג שבועות וחג סוכות יחד עם הדלים בחברה (11, 14)</p> <p>שלוש פעמים בשנה (בשלושת הרגלים) להגיע למקום שיבחר ה' עם מתנות (16-17)</p>	טז 17-1	
---	---------	--

6.2 רכיבי מסורת יצ"מ

מתוך ניתוח היחידות עולה כי ישנם מספר רכיבים שונים של מסורת יצ"מ המופיעים ביחידות הזיכרון. בכל יחידה באים לידי ביטוי רכיבים שונים של המסורת שנועדו לחבר ולהדגיש את המסרים והיישומים הנדרשים בכל יחידה.

בטבלה הבאה מוצגים רכיבי מסורת יצ"מ ומיקומם לאורך ספר דברים, על פי היחידות שנדונו בעבודתי:

שם הרכיב	ענף	היחידה	פרק ופסוק שהרכיב מופיע בהם
היציאה ממצרים (ההצלה) וזהות האל המשחרר	יחסי ישראל והאל	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ו 1-25)	ו 12, 21, 23
		נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ח 1-20)	ח 14
		נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ט 1-7)	ט 7
	היחסים בתוך עם ישראל	עבד עברי (טו 12-18)	טו 15
		היחס לחלשים	כד 18

	(כד 17-22)		
כד 9	מרים (כד 8-9)		
ז 8, 29	היחס לגויים בארץ ישראל (ז 1-26)	היחס לגויים	
כה 17	עמלק (כה 17-19)		
ה 15	השבת (ה 12-15)	לוח השנה	
טז 1, 3, 6	המועדים (טז 1-17)		
ו 12, 21	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ו 1-25)	יחסי ישראל והאל	סטטוס העבדות במצרים
ח 14	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ח 1-20)	היחסים בתוך עם ישראל	
טו 15	עבד עברי (טו 12-18)		
כד 18, 22	היחס לחלשים (כד 17-22)		
ז 8	היחס לגויים בארץ ישראל (ז 1-26)	היחס לגויים	
ה 15	השבת (ה 12-15)	לוח השנה	

טז 12	המועדים (טז 1-17)		
ו 21	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ו 1-25)	יחסי ישראל והאל	גדולתו וכוחו של האל
ז 8, 19	היחס לגויים בארץ ישראל (ז 1-26)	היחס לגויים	
ה 15	השבת (ה 12-15)	לוח השנה	
ח 2, 15-16	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ח 1-20)	יחסי ישראל והאל	הדרך במדבר
ט 7	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ט 1-7)		
ו 10-11, 18, 23	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ו 1-25)	יחסי ישראל והאל	ההתנחלות בארץ ישראל
ח 1, 7-9	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ח 1-20)		
ט 3, 4-6	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ט 1-7)		
ו 16	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ו 1-25)	יחסי ישראל והאל	מרידה והקצפת האל
ט 6-7	נאמנות לאל ושמירת מצוותיו (ט 7-1)		
כה 17-19	עמלק (כה 17-19)	היחס לגויים	מלחמת עמלק בישראל

כפי שניתן לראות בטבלה לעיל, שני הרכיבים העיקריים ממסורת יצ"מ המופיעים ביחידות הזיכרון הם היציאה ממצרים וסטטוס העבדות. היציאה ממצרים מופיעה בכל יחידות הזיכרון, וסטטוס העבדות מופיע בשבע מתוך עשר היחידות.

בכל יחידת זיכרון שפירטתי לעיל מוצג קשר מהותי בין רכיבי המסורת לבין הנושא שלה ואופן היישום של המסורת. כלומר, יש בחירה מכוונת של רכיבי מסורת בכל אחת מהיחידות, על בסיס הקשר המהותי הקיים בין נושא היחידה ומסורת יצ"מ. קשר זה ממחיש ומבליט את היישום הנדרש בהווה וכן יוצר הצדקה רעיונית, מוסרית ותרבותית הנשענת על אירועי עבר שאותם דור יצ"מ חווה בפועל ועל בשרו.

אתן מספר דוגמאות לקביעות אלה: ביחידה העוסקת בנאמנות לאל ושמירה כוללת של המצוות (ח 20-1), יש אזכור של רכיבים המדגישים את גדולת האל וכוחו. רכיבים אלו מכילים תיאורים שמיחסיים להתרחשות בעת יצ"מ, שבני ישראל שהיו בדור ההוא ראו וחוו אותם במו עיניהם (המים והמן שהאל דאג לספק להם בתנאי מדבר קשים), ומנגד השפע והטובה שצפויים בני ישראל לקבל בעת הגיעם לארץ ישראל. את גדולת האל וכוחו יש לזכור לא רק בדור שהיה עד לאירועים אלא יש לזכור בכל דור, כתשתית לקשר עם האל. דהיינו את הקשר בין ישראל לאל, את מעמדו, את יכולתו ואת סמכותו יש לזכור בהווה כפי שהיה בפועל בתקופת יצ"מ בעבר. לפיכך, ביחידה זו העוסקת במחויבות לנאמנות לאל ושמירת מצוותיו יש רלוונטיות לרכיבים העוסקים בדמותו של האל ולא, למשל, במעמד הדל של העם או בקשר עם הגויים.

ביחידה העוסקת ביחס לחלשים בחברה בישראל (כגון ביחידה על עבד עברי טו 12-18) מוזכרים הרכיבים המציגים את סטטוס מעמד העבדות שבו היו בני ישראל במצרים. להבדיל מגדולתו של האל, כאן מובלטת חולשתו של האדם ותלותו המוחלטת באל. גם כאן סטטוס העבדות הוא מוחשי בכך שבני ישראל שהיו בדור מצרים הרגישו אותו על בשרם וחוו בפועל איך חי ומרגיש עבד תחת משעבד אכזרי ובתנאים קשים. היחידה יוצרת הקבלה מבחינת סטטוס, בין המצב שבו היה כל אחד מבני ישראל במצרים לסטטוס העבד העברי בהווה אצל מעבידו, בעיקר בצורך לסיוע לעבד העברי לקראת שחרורו והפיכתו לאדם חופשי ועצמאי (תהליך שאותו בני ישראל עברו בסיוע האל, מעבדות במצרים לעם חופשי החי ברווחה כלכלית בארץ ישראל). הזיכרון לפיכך מחבר את העבר להווה וברלוונטיות של היחס לחלש בחברה בכל דור, דהיינו ביחס לעבד, היתום והאלמנה.

חשוב לציין שלעתים יש קשר ישיר בין הרכיב והיישום. לדוגמה, היחס שבין סטטוס העבדות במצרים והיחס לעבד הוא יחס ישיר המציג את הזיכרון בהקשר הזה כדבר טריוויאלי. אולם לעתים יש קשר מפתיע יותר, שאינו טריוויאלי, והוא מדגיש עד כמה השימוש במסורת יצ"מ חזק ומקבל ביטוי נרחב ומגוון. כך לדוגמה בשבת, הקשר איננו ישיר, דהיינו השבת אינה יישום של משהו שקרה במצרים אלא היא נשענת על מסורת יצ"מ ומשתמעת מהמסרים שמביעה המסורת בהקשרים של שיתוף וסיוע לחלשים בחברה.

6.3 ענפי הזיכרון

כאמור לעיל, ניתן לסווג את יחידות זיכרון יצ"מ בספר דברים לארבעה ענפים. כל אחד מהענפים הללו מהווה מהפכה מעשית למול אורח החיים שהיה נהוג בתקופת מסורת יצ"מ. ביחסים שבין האל לישראל יש מעבר מהפכני למונותאיזם שבו האמונה באל אחד שוללת לחלוטין הכרה באלים אחרים. ביחסים בתוך בני ישראל יש מעבר למחויבות לסייע לאחר ובעיקר לחלש, בניגוד גמור ליחס

המצרים לחלש ולזר (בני ישראל), במטרה לתת להם יכולת כלכלית עצמאית ולאפשר להם חיים משופרים למרות חולשותיהם ותלותם באחרים. היחס לגויים נבחן לפי ההתקרבות של הגוי לעם ישראל ותורתו. מצד אחד של הסקלה נמצא הגר, שאותו יש לאהוב ולקרב. באמצע – העמים בתוך ארץ ישראל הרוצים להדיח את עם ישראל לעבודה זרה, שאיתם יש לנתק כל מגע. בקצה השני המרוחק – עמלק המעוניין להילחם בעם ישראל תוך ניצול חולשת העם ופגיעה בחלשים וזקנים, שנדון להשמדה מוחלטת. אורח החיים השוטף בישראל גם הוא עובר מהפכה בכך שהוא מתייחס גם ללוח ירחי וגם ללוח שמש ובידגש על התקופות החקלאיות לאורך השנה.³¹ בכל האירועים לאורך השנה יש מחויבות לשתף לא רק את המשפחה הגרעינית של כל אחד מישראל, אלא יש לצרף את כל החלשים בחברה ולשתפם בכל הפעילות והטקסים. חלק מהאירועים לאורך השנה הם מהפכניים בכך שלא היו מוכרים בעולם העתיק, כגון השבת והמנוחה, וחלקם גם מהווים חיקוי ושחזור של אירועי יצ"מ כפי שהתרחשו בפועל בעבר כגון פסח.³²

אמנם כל ענף עוסק בעיקרו בנושא אחר של היחס לזיכרון, אולם יש גם שילוב ביניהם. כך, למשל, יחסי ישראל והאל באים לידי ביטוי גם ביחס לגויים המוגדר ביחידות ז' 26-1, כה 17-19, ובו לאל תפקיד מרכזי בסיוע לישראל במלחמה בגויים. כך, למשל, קבוצת הדלים משתלבת בענף לוח השנה, בכך שביחידת השבת ה' 12-15 ובמועדים טז' 1-17 יש לשלב אותם עם המשפחה בחגיגות ובשמחה. אוונס טוען למשל שישנו חוט מקשר נוסף שצריך להבין בין זיכרון מצרים לעומת המצב בארץ ישראל שעובר בין יחידות הזיכרון בספר דברים המתייחסות לחלשים בחברה ליחידות שבהם קבוצת החלשים לא מוזכרת בענף יחסי ישראל ואל (ו' 25-1, ח' 20-1, ט' 7-1). דהיינו למרות שקבוצת החלשים בחברה לא מוזכרת במפורש ביחידות אלו, יש קשר מהותי בין העובדה שהאל דאג להוציא את ישראל מחולשתם ומעמדם כעבדים לארץ שבה יש שפע רב שגם לו אחראי האל לבין קבוצת הדלים בחברה שלא נהנים מהשפע הזה בארץ ישראל. ההבנה שהשפע החקלאי הרב הקיים בארץ ישראל מגיע לא מהאדם אלא מכוחו ורצונו של האל מחייבת גם לחלק את השפע הזה לנזקקים וחלשים. דהיינו לעבד העברי יש להעניק עם שחרורו לאחר שש שנות עבודה מהגורן ומהיקב (טו' 14), ולגר, ליתום ולאלמנה יש להשאיר בשדה לקט, שכחה ופאה (כד' 19-21).³³

לפי גבעתי ניתן לקשר בקשר הדוק את הענף של היחסים בין ישראל לאל לענף של היחסים בתוך ישראל בין אדם לחברו. הוא סבור שהיות ורוב רובן של המצוות בספר דברים הם בתחום הענף של בין אדם לחברו, הרי שמשמע מכאן שאהבת ה' פירושה אהבת האדם. כלומר ה' נתן לעם מצוות

³¹ המלבי"ם, ספורנו והרלב"ג מתייחסים לפסוק טז' 1 "שָׁמֹר אֶת חֻדְשׁ הָאֲבִיב וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לְה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְחַדְשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְיָלֵךְ", בכך שהשילוב של המילים חודש ואביב מחבר בין החודש שנקבע לפי הלבנה והאביב שנקבע לפי השמש. רש"י הירש על אתר (מהדורת קרן הרב יוסף ברייער, תשע"ב-תשע"ו) מסביר את המסר בלוח העברי: "מצוות קידוש החודש ועיבור השנה מביאה לידי כך שזמני המועדים שלנו תלויים גם בתאריכים היסטוריים וגם בעונות השנה. בכך מביעה התורה את התנגדותה לכל כת של פולחן הטבע, הן עתיקה והן חדישה. התורה קוראת לנו להימנע מעשיית הטבע לאליל, ובמקום זה להביע הכנעה לאל האחד, שהימצאותו בקרבנו מוכרזת על ידי כל ברייה, כל חילוף עונות וכל נשמת חיים, ואשר חוקיו שולטים בכל התפתחות של הוויה טבעית".

³² זקוביץ, התנך: מהפכת אלוהים, עמ' 1-270, מציג שש-עשרה מהפכות שיש בתנ"ך מהפכות אלו מובחנות לאורך כל התנ"ך ומאובחנות בין השאר באמצעות יחידות הזיכרון כאן בספר דברים. פורת, החקיקה החברתית-כלכלית של התורה, עמ' 274 כותב: "המקרא הוא ספר שכולו אומר חלוציות ומהפכנות. על רקע תקופתו במזרח הקדום הוא חולל מהפכות רבות במגוון תחומים - תפיסת האלוהות, האומיות, החוק ועוד - ובכלל זה גם מהפכה חברתית-כלכלית שמקופלת בחוקי התורה. המצוות החברתיות שבתורה טומנות בחובן שינוי של ממש בכל מה שהיה מקובל בזמנו במשטר הכלכלי-חברתי, במערכות היחסים בין עשירים לעניים, בפערים מעמדיים וכדומה".

גם מוראו, הכרות עם החוק המקראי, עמ' 161-203, מציג את ספר דברים כחדשני ומהפכני, כמו גם ברמן, נבראו שווים, עמ' 23-24, המתייחס למהפכה השוויונית של המקרא כתופעה ייחודית.

³³ אוונס, דברים, עמ' 22-23.

שתכליתן פיתוח אהבת האדם, וכל המקיימן זוכה לתואר עובד ואוהב את ה'. עיקר כוונתו של אלוהי ישראל הוא לתת לעמו דרך חיים ואורחות חיים מוסריים והומניים.³⁴

בהתאם לגישתו של בן-נון, ניתן לשלב את הפרשנויות לגבי היחידות שפרטתי והקשרן לזיכרון מסורת יצ"מ. זיכרון יצ"מ אמור להנגיד את מצבם הקשה של בני ישראל במצרים למול מצבם אחרי הגעתם לארץ ישראל שבה נצטוו לקיים חוקים מרכזיים שניתנו על ידי האל.³⁵ זיכרון יצ"מ לפיכך עומד בבסיסה של האמונה הישראלית. על מנת לקיים ולשמור אורח חיים יהודי מוסרי, צודק והומני הנובע מתוך הבנה ולא בכפיה, על כל אחד לזכור ולהשוות את תקופתו בהווה על חוקיה לתקופת מצרים, כך שהנגדה זו תדרבן אותו לקיים את אותם חוקים בהקפדה ובהבנה במישור ההומני, התיאולוגי והתרבותי.³⁶ ההשוואה שזיכרון יצ"מ בעבר לאורח החיים הנדרש בהווה, נלמד גם מצורת התנהגותם של המצרים כלפי ישראל, גם מהפעילות של האל כלפי ישראל לאורך כל יציאת מצרים כולל במדבר עד הגיעם לארץ ישראל, גם מיכולתו של האל כלפי כוחות הטבע וגם מתוצאת מצבם של הגויים, שעובדים לאלילים אחרים ולכן גורלם נחרץ להשמדה. הדרישה לזכור את מסורת יצ"מ שמופיעה פעמים רבות בספר דברים ובהקשרים שונים מביאה להבנה שמשמעות מסורת יצ"מ בעבר יש לה פנים רבות כלפי ההווה, בצורה ישירה, בהנגדה, בהגדרות הומניות, תיאולוגיות ותרבותיות. הצד השווה בכולם הוא שהזיכרון על משמעותו ומסריו מתורגם בהווה למעשים, התנהגות ואורח חיים, הממחישים בפועל את מסורת יצ"מ גם למי שלא נכח באותה תקופה.

כל הענפים האלו מאפיינים תמונה כוללת של חיי עם ישראל. הם מעצבים למעשה את מעגלי ההקשר של האדם ומהווים מעטפת מנחה לחייו אף במישור הזמן. כל זאת על בסיס ההצגה המגוונת של מסורת יצ"מ ובהתאמה של כל ענף לרכיבי המסורת התואמים לו.

כל המהפכות הנ"ל מובחנות גם עקב היותו של עם ישראל עם נבחר ועם קדוש ולכן עליו להידמות ככל יכולתו לתכונות והפעילות שפעל האל בתקופת מסורת יצ"מ והמשתמע מהם (ז 6 "כִּי עַם קָדוֹשׁ אֲתָהּ לַה' אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְהִיְתוֹת לוֹ לְעַם סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה"). הבחירה של האל בעם ישראל לעם הנבחר שלו מחייבת מנגד את עם ישראל לבחור באופן בלעדי באל שהוכיח את עצמו ואת יכולתו בעבר. למעשה, כל הענפים של יחידות הזיכרון מגדירים את הזהות הקולקטיבית של עם ישראל ומבחינים ומבדילים בינו לבין שאר העמים.

עד נאומו של משה בספר דברים היו סיפורי האבות ועם ישראל שזורים יחד עם תיעוד ההתגלות האלוהית בסדר כרונולוגי. פרק אחר פרק, סיפור וציווי, רשימות חוקים ומשפטים הולכים ומצטברים זה על גבי זה. טרם הגיעו החלקים השונים לאחדות שתהפוך אותם לשלמות אחת כוללת. אך מאותה שעה שבה עומד משה לפני העם – הופכים כל הפרקים לאחד. משה מסכם ומניח מחדש את חלקי התורה לפני העם כתורה שלמה: "וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׁם מֹשֶׁה לְפָנָי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", (דברים ד 44).³⁷

³⁴ גבעתי, פרקי עיון בספר דברים, עמ' 76-77.

³⁵ המלבי"ם על אתר טו 1 "שמור את חֲדָשׁ הָאֲבִיב וְעִשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְחַדְשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְיָלֵךְ": שמור את חֲדָשׁ הָאֲבִיב – חֲדָשׁ הַשָּׁנָה נִמְנָים לְבַנְנָה, שֶׁהַחֲדָשׁ הוּא רַק בְּלִבְנָה, וְהָאֲבִיב נִמְשָׁךְ לְפִי שְׁנַת הַחֲמָה.

³⁶ בן-נון, זכור ושמור, עמ' 21-46.

³⁷ גרנות, דברים: אמונה, אדם, עם, עמ' 3.

ספר דברים לפיכך בונה באמצעות זיכרון מסורת יצ"מ את הזהות ואת הדני"א (כפי שטוען קאלפ³⁸) של עם ישראל. מסורת יצ"מ היא, אם כן, בבואת עבר שדרכה באמצעות פריזמות שונות של זיכרון יש לבנות את אורח החיים של עם ישראל בהווה. כדי להעביר את המסרים הנ"ל, כפי שטוען בצדק אלמן,³⁹ לסגנון הדויטרונמיסטי של הזיכרון יש מובן דידיקטי המתייחס ללמידה, הוראה ואינפורמציה ככלים לשמירת הברית ונאמנות בני ישראל. החוקים, הטקסים, הפולחן והמילים שבשימוש בפולחן בנויים כך שייחרטו בתודעה הקוגניטיבית של ישראל באמצעות המדיום של הזיכרון ויגרמו לשמירת החוקים, למוטיבציה מתמשכת לקיימם בהווה ובעתיד ובמיוחד להעברתם מדור לדור.

6.4 מעגלי החיים

כפי שפירטתי לעיל, ציוויי הזיכרון של מסורת יצ"מ בספר דברים מעצבים את כל אורח החיים של בני ישראל. ארבעת הענפים של נושאי יחידות הזיכרון מתחילים בזיכרון אישי של מסורת יצ"מ שהופכים בהמשך לזיכרון קולקטיבי של כל עם ישראל ולהגדרת זהותו. משום כך הם מאפשרים את הקשר של האדם הפרטי עם כלל העם (כגון בפרק כט הפותח בתיאור כל אירועי מסורת יצ"מ [פסוקים 1-7] ולאחר מכן בפסוק 12 "לְמַעַן הָקִים אֶת־הַיּוֹם לֹו לְעַם וְהוּא יִהְיֶה לְךָ לְאֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ וְכְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב"). הם גם מאפשרים ומעצבים את יצירת הקשר המתמשך עם עמים אחרים, שבסיסו מתחיל ביחסים עם מצרים בתקופת יצ"מ (כגון ב-כט 15 "כִּי אַתֶּם וְדַעְתֶּם אֶת אֲשֶׁר יִשְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֵת אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בְּקִרְבֵּי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם"). בנוסף הם מאפשרים את הקשר הבין דורי (כגון ב-כט 13-14, "וְלֹא אֶתְּכֶם לְבְדָדְכֶם אֲנֹכִי כָּרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֵת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת. כִּי אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עָמְנוּ עִמָּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עָמְנוּ הַיּוֹם" הבא מיד לפני פסוק 15 ששוב מתייחס למסורת יצ"מ).

אולם אין מדובר רק בקשר חד-ממדי של האדם עם העם, אלא נוצר גם קשר מתמשך על ציר הזמן ועל ציר המקום. עיצוב הזיכרון יוצר מעגלי חיים של עם ישראל הקושרים את העבר, ההווה והעתיד ומאפשרים למשוך את אירועי העבר אל אירועי ההווה והעתיד המתמקדים בעת ישיבת עם ישראל בארץ ישראל. הקשרים מתרחבים אף אל הציר שבין האדם והאל ומגדירים את הגבול המתוח ביניהם. על ידי זיכרון יצ"מ נקשר האדם מישראל לאלוהיו וממשיך להכיר בו ולשמור את מצוותיו. קשרים אלה אינם מותירים את אירועי העבר ואת זיכרונם בבדידותם, אלא קושרים אותם לכדי מעגלי חיים. לפיכך על האדם מישראל לחיות את ההווה בכל דור בהתאם למשמעויות העבר בתקופת יצ"מ.

כל אמצעי הזיכרון או הכלים שרשומים לעיל הופכים את המחויבות לזיכרון לבר-מימוש ולאורך זמן גם לאלו שלא חוו בפועל את המאורעות עצמם של מסורת יצ"מ. כלי זיכרון אלה הם כלים מעשיים אקטיביים, כך שהמבצע אותם מממש את הדרישה לזיכרון. לפיכך, להערכתנו ישנו מעגל זיכרון הפועל בצורה הבאה: 1. הציווי לזכור מחייב לבצע פעילות מעשית שנוגעת למסורת יצ"מ. 2. הפעילות המעשית תגרום למימוש ציווי הזיכרון ולאורך זמן. 3. הזיכרון והפעילות המעשית יגדירו את עם ישראל מבחינה תיאולוגית, אתית, זהותית ותרבותית. 4. אורח חיים שהוגדר לעיל לפי סעיף

³⁸ קאלפ, זיכרון משה, עמ' 195.
³⁹ אלמן, היישום של הזיכרון והדת, עמ' 292-293.

3 יבטיח לעם ישראל תגמול של ישיבה טובה ושופעת בארץ ישראל, ולעומת זאת אי-קיום אורח החיים הנ"ל, מרידה באל והפרת מצוותיו יביאו להשמדה ואובדן העם.

הצגת הנושא ומסקנותיו נכתבו בנקודת מבט הולכת ועולה, המתחילה ביחידות, ברכיבים שבתוכן וביישומים הנדרשים. היא עולה להגדרת הענפים המעצבים את מישורי הזהות השונים של האדם מישראל והחברה כולה ומתרחבת עוד אל הגדרת הקשר ביניהם למעגלי החיים השונים של האדם ויצירת רצף מתמשך על ציר הזמן והמקום.

ספר דברים, אם כן, יכול לשמש מקור לנאמר בהגדה של פסח: "בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".

ביבליוגרפיה:

- J. Abrams, "Metzora (AT) Kasheleg: Leprosy", *JBQ* 1 (1993), pp. 45-41. אברמס, מצורעת כשלג
- צ' אדר, הערכים החינוכיים של התנ"ך, תל אביב תשכ"ז. אדר, הערכים החינוכיים של התנ"ך
- A. Eder, "The Sabbath Commandment: Its Two Versions", *JBQ* 1 (1997), pp. 188-191. אדר, ציווי השבת
- J.E. Owens, *Deuteronomy*, Minnesota 2010. אוונס, דברים
- ד' אוחנה ור"ס ויסטריך, מיתוס וזיכרון, ירושלים 1997. אוחנה וויסטריך, מיתוס וזיכרון
- M. Idel, "Memento Dei: Remarks on Remembering in Judaism", *Senso Della Memoria*, Roma 2003, pp. 143-192. אידל, הערות על הזיכרון ביהדות
- W. Eichrodt, *Theology of the Old Testament*, Vol. 1, London 1961. איכרודט, התיאולוגיה של הברית הישנה
- B. Ellman, "Memory and Religious Praxis: The Meaning and Function of Memory in Deuteronomic and Priestly Religion", PhD dissertation, University of Chicago, Chicago 2011. אלמן, היישום של הזיכרון והדת
- י' אמית, לקרוא סיפור מקראי, ירושלים 2000. אמית, לקרוא סיפור מקראי
- J. Assmann, "Exodus and Memory", in T.E. Levy, T. Schneider and W.H.C. Propp (eds), *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective*, New York 2015, pp. 115-133. אסמן, יציאת מצרים וזיכרון
- צ' ארליך, "השבת", מגזים לא (תש"ס), עמ' 79-9. ארליך, השבת
- E.P. Blair, "An Appeal to Remembrance: The Memory Motif in Deuteronomy", *Interpretation Journal of Bible & Theology* 15 (1961), pp. 41-47. בלייר, הפנייה לזיכרון
- מ"ה בן שמאי, "זכר ליציאת מצרים", אנציקלופדיה מקראית, ג, ירושלים תשי"ח, טורים 760-759. בן שמאי, זכר יציאת מצרים

- בן-דור, זיכרונות
 י" בן-דור, "זיכרונות, תמונות עולם וזהויות", בתוך י' בנימין
 (עורך), **משחקי זיכרון, תפיסות של זמן וזיכרון בתרבות היהודית**,
 ירושלים תשס"ח, עמ' 44-50.
- בן-נון, זכור ושמור
 י" בן-נון, **זכור ושמור**, אלון שבות תשע"ה.
- בר-אפרת, העיצוב
 ש' בר-אפרת, **העיצוב האומנותי של הסיפור במקרא**, בני ברק
 1979.
- ברוגמן, דברים
 W. Brueggemann, *Deuteronomy*, Nashville 2001.
- ברוידא, הנאום בספר
 י" ברוידא, **הנאום בספר דברים, סגנונו ואמצעיו הרטוריים**,
 עבודת דוקטור באוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשל"ג.
- ברור, לזכר עמלק במקרא
 א"י ברור, "לזכר עמלק במקרא", **בית מקרא טז** (תשל"א), עמ'
 490-493.
- ברמן, נבראו שווים
 י" ברמן, **נבראו שווים: כיצד פרץ המקרא את המחשבה המדינית
 הקדומה**, תל אביב 2013.
- ברמן, סתירות בחוק
 י" ברמן, "סתירות בחוק המקראי", בתוך: י' ברנדס ואחרים
 (עורכים), **בעיני אלוהים ואדם**, ירושלים תשע"ז, עמ' 409-424.
- ברמן, קלקוליו של חקר
 י" ברמן, "קלקוליו של חקר המקרא", **השילוח 7** (2017), עמ'
 135-155.
- ברמש, מחוץ לערפל
 P. Barmash, "Out of the Mist of History: The Exaltation
 of the Exodus in the Bible", in P. Barmash and W.D.
 Nelson (eds.), *Exodus in the Jewish Experience: Echoes
 and Reverberations*, New York 2015, pp. 1-22.
- גבעתי, הספר החמישי
 מ' גבעתי, **הספר החמישי: פרקי עיון בספר דברים**, תל אביב
 1970.
- גלנוויל, משפחה חוגגת
 M.R. Glanville, "Festive Kinship: Solidarity,
 Responsibility, and Identity Formation in Deuteronomy",
JSOT 44/1 (2019), pp. 133-152.
- גראטי, יציאת מצרים
 L.T. Geraty, "Exodus Dates and Theories", in T.E. Levy,
 T. Schneider and W.H.C. Propp (eds.), *Israel's Exodus in
 Transdisciplinary Perspective*, New York 2015, pp. 55-
 64.
- גרברנדט, דברים
 G.E. Gerbrandt, *Deuteronomy*, Virginia 2015.

גרוסמן, גלוי ומוצפן	י' גרוסמן, גלוי ומוצפן: על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי, תל אביב 2015.
גרין, דברים	S.G. Green, <i>Deuteronomy</i> , Kansas 2016.
גרנות, דברים	ת' גרנות, דברים, אמונה, אדם, עם, ירושלים 2020.
דובובסקי, זיכרון יציאת מצרים	P. Dubovsky, "Remembering Exodus: A Development of Formulas Containing the Verbs יצא and עלה in the Deuteronomistic History", in J. Unsok and D. Edelman (eds.), <i>Deuteronomy and the Deuteronomistic History in Their Context</i> , Berlin 2021, pp. 149-175.
דייויס, האם הייתה יציאת מצרים?	G. Davies, "Was There an Exodus?", in J. Day (ed.), <i>In Search of Pre-exilic Israel</i> , New York 2004, pp 23-40.
דרייבר, דברים	S.R. Driver, <i>Deuteronomy</i> (ICC), Edinburgh 1965.
האבר, האל, ישראל והברית	S. Haber, "God, Israel and Covenant: Unity in the Book of Deuteronomy", <i>European Judaism: A Journal for the New Europe</i> 32 (1999), pp. 132-141.
האייר, חקיקת רווחה וסוציאליות בתנ"ך	R.H. Hiers, "Biblical Social Welfare Legislation: Protected Classes and Provisions for Persons in Need", <i>JLR</i> 17/1 (2002), pp. 49-96.
הופמאייר, ישראל במצרים	J.K. Hoffmeier, <i>Israel in Egypt</i> , New York 1997.
הופמן, יציאת מצרים	י' הופמן, יציאת מצרים באמונת המקרא, תל אביב תשמ"ג.
הופמן, ספר דברים	רד"צ הופמן, ספר דברים (תרגום מגרמנית צ' הר-שפר), בני-ברק תש"ך-תשכ"א.
הירש, דברים	ש"ר הירש, דברים (מהדורת קרן הרב יוסף ברייער), ניו יורק תשע"ו.
הכהן, על מבנים כיאסטיים בספר דברים ומשמעותם	א' הכהן, "על מבנים כיאסטיים בספר דברים ומשמעותם", דעת תשמ"ג
	http://www.daat.ac.il/he-il/tanach/iyunim/tora/dvarim/homrey/hakohen.htm:printview=true

- R. Hendel, "The Exodus in Biblical Memory", *JBL* 120/4 (2001), pp. 601-622. הנדל, יציאת מצרים בזיכרון המקרא
- R. Hendel, "The Exodus and the Poetic of Memory", in M.L. Chaney et al. (eds.), *Reading A Tendentious Bible*, Sheffield 2014, pp. 87-97. הנדל, יציאת מצרים והפואטיקה של הזיכרון
- R. Hendel, "The Exodus as Cultural Memory: Egyptian Bondage and the Song of the Sea", in T.E. Levy, T. Schneider and W.H.C. Propp (eds), *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective*, New York 2015, pp. 399-407. הנדל, יציאת מצרים כזיכרון תרבות
- מ' הרן, האסופה המקראית: תהליכי הגיבוש עד סוף בית שני ושינויי הצורה עד מוצאי ימי הביניים, ירושלים תשס"ד. הרן, כהנה
- מ' הרן, "כהנה", אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 45-14. הרן, מקרא ועולמו
- מ' הרן, מקרא ועולמו – מבחר מחקרים ספרותיים והיסטוריים, ירושלים 2009.
- P.T. Vogt, *Deuteronomistic Theology and the Significance of Torah*, Indiana 2006. ווגט, התיאולוגיה הדוטרונומיסטית
- A.J. Wolf, "Remember to Remember", *JOJT* 15/3(1975), pp. 33-42. וולף, זכור לזכור
- M. Weinfeld, *Deuteronomy* (AB), New York 1991. וינפלד, דברים
- מ' וינפלד, "זרמים תיאולוגיים בספרות המקרא", בית מקרא טז (תשל"א), עמ' 10-22. וינפלד, זרמים תיאולוגיים בספרות המקרא
- מ' וינפלד וד' כהן-צמח (עורכים), **דברים** (עולם התנ"ך), תל אביב 2002. וינפלד וכהן-צמח, דברים
- מ' וייס, **המקרא כדמותו**, ירושלים 1987. וייס, המקרא כדמותו
- ז' ויסמן, "ראשית ישראל וזיקתו לארצו בתפיסת המקרא", בתוך: ז' אפעל (עורך), **ישראל ויהודה בתקופת המקרא**, ירושלים 1998, עמ' 11-18. ויסמן, ראשית ישראל וזיקתו לארצו
- A. Versluis. *The Command to Exterminate the Canaanites: Deuteronomy 7*, Leiden 2017. ורסליוס, הדרישה להשמדת הכנענים
- ז' וליגמן, גר, "גר", אנציקלופדיה מקראית, ב, ירושלים תשכ"ג, טורים 549-546. וליגמן, גר

- זקוביץ, התנ"ך: מהפכת אלהים
אלהים
- זקוביץ, מילים, אבנים,
זיכרון וזהות
- זקס, השותפות הגדולה
- זרובבל, המדבר כמרחב
מיתי
- טיגאי, דברים
- טיגאי, שבת
- טרים, האם ה' הרשיע את
שאר האומות כשבחר
בישראל
- ייבין, יציאת מצרים
- יפה, הסוגה והקהל של
דברים ט 7
- יפת, מסורת יציאת
מצרים ותפיסת הבחירה
- ירושלמי, זכור
- כדורי, חקר המקרא
לתולדותיו
- כהן, חזרתו של משה
- לדר, עקביותו, אחידותו
ומשמעותו של נרטיב
יצ"מ
- לוינסון, ההרמנויטיקה
של המסורת בספר דברים
- י' זקוביץ, **התנ"ך: מהפכת אלהים**, ירושלים 2019.
- י' זקוביץ, "מילים, אבנים, זיכרון וזהות", בתוך: י' לוי וע' מזר (עורכים), **הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא**, ירושלים תשס"א, עמ' 66-74.
- י' זקס, **השותפות הגדולה**, ירושלים 2013.
- י' זרובבל, "המדבר כמרחב מיתי וכאתר זיכרון בתרבות העברית", בתוך: מ' אידל וא' גרינולד (עורכים), **המיתוס ביהדות**, ירושלים תשס"ד, עמ' 223-236.
- י"ח טיגאי, **דברים** (מקרא לישראל), תל אביב תשע"ו.
- י"ח טיגאי, "שבת", **אנציקלופדיה מקראית**, ז, ירושלים תשכ"ג, טורים 504-517.
- C. Tremm, "Did YHWH Condemn the Nations When He Elected Israel?", *JETS* 55/3 (2012), pp. 521-536.
- ש' ייבין, "יציאת מצרים", **תרביץ** ל (תשכ"א), עמ' 1-7.
- Y. Jaffe, "Considering the Genre and Audience of Deuteronomy 9:7", *JBQ* (2017), pp. 173-178.
- ש' יפת, "היבטים אחדים של הגדרת הזהות בימי בית שני: מסורת יציאת מצרים ותפיסת הבחירה", **מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל** ב (תשנ"ב), עמ' 37-61.
- י"ח ירושלמי, **זכור**, תל אביב 1982.
- י' כדורי, "חקר המקרא לתולדותיו", בתוך: צ' טלשיר (עורכת), **ספרות המקרא מבואות ומחקרים**, א, ירושלים תשע"א, עמ' 3-36.
- R.L. Cohn, "The Second Coming of Moses: Deuteronomy and the Construction of Israelite Identity", *The Bible and Its World* 12 (1997), pp. 59-71.
- A.C. Leder, "The Coherence of Exodus Narrative Unity and Meaning", *Calvin Theological Journal* 36 (2001), pp. 251-269.
- B.M. Levinson, "The Hermeneutics of Tradition in Deuteronomy", *JBL* 119 (2000), pp. 269-286.

- לוי-פלדבלום, דין עבד עברי
 עברי
- לוי-פלדבלום, "דין עבד עברי: הבדלי סגנון ומשמעותם", **בית מקרא** לא (תשמ"ו), עמ' 348-359.
- ליבוביץ, עיונים בספר דברים
 דברים
- ליבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד.
- ליונשטם, "יתום"
 ליונשטם, "יתום", ש"א ליונשטם, "יתום", **אנציקלופדיה מקראית**, ג, טורים 952 - 953.
- ליונשטם, מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה
 מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה, תשמ"ז.
- לנגר, זכירה כפולה של עמלק
 לנגר, זכירה כפולה של עמלק, *JBQ* 36/4 (2008), pp. 251-253.
- לנדא, דרכי חשיבה מודרניים כעקרונות פרשניים
 לנדא, דרכי חשיבה מודרניים כעקרונות פרשניים, **אתר דעת** תשס"ד
- פרשניים
<http://www.daat.ac.il/daat/sifrut/darkey/darkey15-2.htm>
- לנדבום, דברים
 לנדבום, דברים, J.R. Lundbom, *Deuteronomy: A Commentary*, Grand Rapids 2013.
- מאייס, דברים
 מאייס, דברים, A.D.H. Mayes, *Deuteronomy* (NCB), London 1979.
- מאן, דברים
 מאן, דברים, T.W. Mann, *Deuteronomy*, Kentucky 1955.
- מאן, ספר התורה
 מאן, ספר התורה, T.W. Mann, *The Book of the Torah: The Narrative Integrity of the Pentateuch*, Atlanta 1988.
- מולר, מצוות השבת
 מולר, מצוות השבת, E. Mueller, "The Sabbath Commandment in Deuteronomy 5:12-15", *Journal of the Adventist Theological Society* 14/2 (2003), pp. 141-149.
- מוראו, הכרות עם החוק המקראי
 מוראו, הכרות עם החוק המקראי, W.S. Morrow, *An Introduction to Biblical Law*, Michigan 2017.
- מזור, משה אהרון ומרים – אחים, מנהיגים ומתחרים,
 מזור, משה אהרון ומרים, ל' מזור, "משה אהרון ומרים – אחים, מנהיגים ומתחרים", בתוך: א' שנאן (עורך), **נהרדעה: דפי פרשת השבוע של האוניברסיטה העברית בירושלים**, גיליון בהעלותך 2001.
- מירסקי, דברים
 מירסקי, דברים, א' מירסקי, **דברים** (דעת מקרא), ירושלים תשס"א.
- מרקס, בזמן
 מרקס, בזמן, ד' מרקס, **בזמן: מסעות בלוח השנה היהודי-ישראלי**, ראשון לציון 2018.
- מתיו, זיכרון מצרים
 מתיו, זיכרון מצרים, V.H. Matthews, "Remembering Egypt", in T.E. Levy, T. Schneider and W.H.C. Propp (eds.), *Israel's Exodus in*

- Transdisciplinary Perspective*, New York 2015, pp. 419-426.
- נאמן, היסטוריוגרפיה, עיצוב הזיכרון הקיבוצי ויצירת תודעה היסטורית בעם ישראל בסוף ימי בית ראשון", **ציון** ד (1995), עמ' 472-449.
- נאמן, **העבר המכונן את ההווה: עיצובה של ההיסטוריוגרפיה המקראית בסוף ימי הבית הראשון ולאחר החורבן**, ירושלים 2002.
- נאמן, "סיפור יציאת מצרים בין זיכרון היסטורי ליצירה היסטוריוגרפית", **תרביץ** 79 (תש"ע/תשע"א), עמ' 272-345.
- P. Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *UCP* 26 (1989), pp. 7-24.
- R.D. Nelson, *Deuteronomy*, London 2002.
- L.M. Stargel, "The Construction of Exodus Identity in the Texts of Ancient Israel: A Social Identity Approach", PhD dissertation, Manchester University, Manchester 2016.
- א' סמט, "פרשת עמלק – מבנה ומשמעותו", **עיונים בפרשת השבוע**, ב, ירושלים תשס"ד, עמ' 425-408.
- פ' סנדלר, "מקרא, חקר המקרא", **אנציקלופדיה מקראית**, ה, ירושלים תשל"ח, טורים 418-386.
- ב' עודד, "מבוא לספר שמות: ישראל במצרים – הרקע ההיסטורי", בתוך: ש' טלמון (עורך), **שמות** (עולם התנ"ך), תל אביב 2002, עמ' 13-12.
- פ' פולק, **הסיפור במקרא**, ירושלים תשנ"ט.
- ב' פורת, "החקיקה החברתית-כלכלית של התורה", בתוך: ח' דגן, ב' פורת (עורכים), **מבקשי צדק: בין חברה לכלכלה במקורות היהודיים**, ירושלים 2016, עמ' 317-274.
- A. Phillips, *Deuteronomy*, Cambridge 1973.
- י' פינקלשטיין ונ"א סילברמן, **ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי**, תל אביב 2003.
- א' פרמאז', בתוך: מ' וינפלד וד' כהן-צמח (עורכים), **דברים** (עולם התנ"ך), תל אביב 2002, עמ' 79.
- נאמן, היסטוריוגרפיה, עיצוב הזיכרון הקיבוצי
- נאמן, העבר המכונן את העבר
- נאמן, סיפור יציאת מצרים
- נורה, בין זיכרון להיסטוריה
- נלסון, דברים
- סטרגל, בניית הזהות של יצ"מ
- סמט, פרשת עמלק
- סנדלר, מקרא, חקר המקרא
- עודד, מבוא לספר שמות
- פולק, הסיפור במקרא
- פורת, החקיקה החברתית-כלכלית של התורה
- פיליפס, דברים
- פינקלשטיין וסילברמן, ראשית ישראל פרמאז', דברים

- ת' פריש, " מגמות בהנחלת הזיכרון הקולקטיבי שבחג- הפסח לאורך-הדורות", **שנאן** כ (תשע"ה), עמ' 143-160.
- M. Tsevat, "The Hebrew Slave According to Deuteronomy 15:12-18", *JBL* 113/4 (1994), pp. 587-595.
- S. Tzoref, "Knowing the Heart of the Stranger", *A Journal of Bible and Theology* 72/2 (2018), pp. 119-131
- B.S. Childs, *Memory and Tradition in Israel*, London 1962.
- A.J. Culp, *Memoir of Moshe*, London 2020.
- מ"ד קאסוטו, "דברים", **אנציקלופדיה מקראית**, ב, ירושלים תשכ"ג, טורים 608-619.
- D.M. Carr, *The Formation of the Bible: A New Reconstruction*, Oxford 2005.
- מ"צ קדרי, **מילון העברית המקראית**, רמת גן תשס"ז.
- P. Kahn, "The Expanding Perspective of the Sabbath", *JBQ* 32/4 (2004), pp 239-244.
- י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, תל אביב תשי"ד.
- J.B. Kofoed, "Tell Your Children and Grandchildren!", in: J.K. Hoffmeier et al (eds.), *Did I Not Bring Israel Out of Egypt? Biblical, Archaeological, and Egyptological Perspectives on the Exodus Narratives*, Indiana 2016, pp. 177-198.
- S.L. Cook, *Reading Deuteronomy*, Georgia 2015.
- P.C. Craigie, *The Book of Deuteronomy*, Grand Rapids 1976.
- D.L. Christensen, *Deuteronomy* (WBC), Nashville 2001.
- J.H. le Roux, "We Are Shaped by Past Interpretations", *Verbum et Ecclesia* 40 (2019), pp. 1-9.
- א' רופא, "השמיטה וחייב ההלוואה במסגרת החוקים החברתיים בספר דברים", **בית מקרא** נט (תשע"ד), עמ' 85-97.
- פריש, מגמות בהנחלת הזיכרון
צבת, העבד העברי
צורף, להכיר את לב הזר
צילדס, זיכרון ומסורת בישראל
קאלפ, זיכרונות משה
קאסוטו, דברים
קאר, גיבוש התנ"ך
קדרי, מילון העברית המקראית
קהאן, הרחבת הפרספקטיבה של השבת
קויפמן, תולדות האמונה הישראלית
קופואד, והגדת לבנד ובנד
קוק, דברים
קראגי, דברים
קריסטנסון, דברים
ראוו, אנחנו מעוצבים בהתאם לפרשנות העבר
רופא, השמיטה וחייב ההלוואה

- א' רופא, **מבוא לספר דברים**, ירושלים תשמ"ח.
- א' רופא, **מבוא לספרות המקרא**, ירושלים 2006.
- G.A. Rendsburg, "The Literary Unity of the Exodus Narrative", in J.K. Hoffmeier et al (eds.), *Did I Not Bring Israel Out of Egypt? Biblical, Archaeological, and Egyptological Perspectives on the Exodus Narratives*, Indiana 2016, pp. 113-132.
- A. Sagi, "The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem", *HTR* 1 (1994), pp. 323-346.
- Z. Schwab, "Faith and Existential Security: Making Deuteronomy 8 Respond to A Current Sociological Theory", *JTS* 1 (2017), pp. 530-550.
- ב' שורץ, "התורה: חמשת חומשיה וארבע תעודותיה", בתוך: צ' טלשיר (עורכת), **ספרות המקרא מבואות ומחקרים**, א, ירושלים תשע"א, עמ' 161-226.
- י' שטיינברג, **מלון התנ"ך**, תל אביב תשכ"א,
- א' שפירא, **דמוקרטיה ראשונית במקרא**, תל אביב 2009.
- רופא, מבוא לספר דברים
- רופא, מבוא לספרות המקרא
- רנדסבורג, האחידות הספרותית של הנרטיב של יצ"מ
- שגיא, עונשו של עמלק
- שווב, אמונה וביטחון קיומי
- שורץ, התורה: חמשת חומשיה וארבע תעודותיה
- שטיינברג, מלון התנ"ך
- שפירא, דמוקרטיה ראשונית במקרא

נספח א – הופעת השורש זכ"ר בספר דברים

מיקום	הפסוק	מושא הזיכרון	מאפיין הזיכרון
ה 15	וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבַדְתָּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה עַל כֹּן צָנֹד יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.	העבדות במצרים	זיכרון חברתי מוסרי – שמירת השבת
ז 18	לֹא תִירָא מִהֵם זָכַר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה וּלְכָל מִצְרַיִם.	מעשי האל במצרים	זיכרון פיסי – השמדת הגויים
ח 2	וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתֵּךָ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְבְּךָ הִתְשַׁמֵּר מִצּוֹתָיו אִם לֹא.	המסע במדבר	זיכרון פיסי – שמירת המצוות
ח 18	וְזָכַרְתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתִּינוּ לָךְ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן הַקִּים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַזֶּה.	האל	זיכרון פיסי – שמירת ברית אבות
ט 7	זָכַר אֵל תִּשְׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּמִדְבָּר לְמוֹן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶמְסֵךְ עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְּרִים הָיִיתָ עִם יְהוָה.	ישראל כממרים את פי האל	זיכרון פיסי
ט 27	זָכַר לַעֲבֹדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אֵל תִּפְּן אֵל קָשִׁי הָעַם הַזֶּה וְאֵל רִשְׁעוֹ וְאֵל חַטָּאתוֹ.	זיכרון אבות	זיכרון פיסי – זכות אבות
טו 15	וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבַדְתָּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל כֹּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם.	העבדות במצרים	זיכרון חברתי מוסרי – עבד עברי
טז 3	לֹא תֹאכַל עֲלִיו חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עֲלִיו מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי כִּי בַחֲפוּזוֹן יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.	פסח ביציאת מצרים	זיכרון חברתי מוסרי – פסח
טז 12	וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבַדְתָּ הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשִׁמְרֶתָ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה.	העבדות במצרים	זיכרון חברתי מוסרי – שבועות
כד 9	זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בְּדֹרְךָ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם.	צרעת מרים	זיכרון חברתי מוסרי – צרעת
כד 18	וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבַדְתָּ הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל כֹּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה.	העבדות וההצלה	זיכרון חברתי מוסרי – היחס לחלש
כד 22	וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבַדְתָּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל כֹּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה.	העבדות במצרים	זיכרון חברתי מוסרי – היחס לחלש

17 כה	זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עַמְלֶק בַּדֶּרֶךְ בְּצֹאתְכֶם מִמִּצְרָיִם.	לעמלק	זיכרון תרבותי – מחיית עמלק
19 כה	וְהָיָה בְּהַנִּיחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לָךְ מִכָּל אֲבִיבֵי מִסְבֵּיב בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זָכְרֵךְ עַמְלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח.	לעמלק	זיכרון תרבותי – מחיית עמלק
לב 7	זָכֹר יְמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וְדָר שֶׁאֵל אָבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ זִקְנִיךָ וַיֹּאמְרוּ לָךְ.	אירועי ההיסטוריה	זיכרון תרבותי – היחס לאל
לב 26	אָמַרְתִּי אֶפְאִיְהֶם אֲשֶׁבִיתָהּ מֵאֲנוּשׁ זִכְרָם.	האפשרות למחית זכר ישראל	זיכרון תרבותי – היחס לאל

נספח ב – הופעת השורש שכ"ח בספר דברים

מיקום	פסוק	מושא הזיכרון	מאפיין הזיכרון
ד 9	רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראוי עיניך ופן יסורו מלבבך כל מי חיד וחדעתם לבניך ולבני בניך.	מעמד הר חורב	זיכרון תרבותי – היחס לאל
ד 23	השמרו לכם פן תשכחו את ברית יהוה אלהיכם אשר כרת עמכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צנף יהוה אלהיך.	הברית במעמד הר חורב	זיכרון תרבותי – היחס לאל והברית עם האל
ד 31	כי אל רחום יהוה אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם.	ברית אבות	זיכרון תרבותי – יחס האל לישראל
ו 12	השמר לך פן תשכח את יהוה אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים.	האל המוציא ממצרים	זיכרון תרבותי – היחס לאל
ח 11	השמר לך פן תשכח את יהוה אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו וחקתיו אשר אנכי מצנף היום.	האל	זיכרון תרבותי – היחס לאל ושמירת המצוות
ח 14	ורם לבבך ושכחת את יהוה אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים.	האל המוציא ממצרים	זיכרון תרבותי – היחס לאל
ח 19	והיה אם שכח תשכח את יהוה אלהיך והלכת אחרי אלהים אחרים ועבדתם והשתחית להם העדתי בכם היום כי אבד תאבדון.	האל	זיכרון תרבותי – היחס לאל ועבודה זרה
ט 7	זכר אל תשכח את אשר הקצפת את יהוה אלהיך במדבר למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה ממרים הייתם עם יהוה.	ישראל כממרים את פי האל	זיכרון פיסי
כד 19	כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך יהוה אלהיך בכל מעשה ידיך.	תבואה	זיכרון חברתי מוסרי – היחס לחלש
כה 19	והיה בהניח יהוה אלהיך לך מפל איביך מסביב בארץ אשר יהוה אלהיך נתן לך נחלה לרשתה ותמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח.	לעמלק	זיכרון תרבותי – מחיית עמלק
כו 13	ואמרת לפני יהוה אלהיך בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו לגר ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי.	היחס לחלש ושמירת המצוות	זיכרון חברתי מוסרי – ביעור מעשרות

<p>זיכרון תרבותי – היחס לאל</p>	<p>מעמד אמירת השירה</p>	<p>וְהִיָּה כִּי תִמְצָאן אֶת־וְרֵעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעִנְיָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעַד כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זָרְעוּ כִּי יִדְעֵתִי אֶת יָצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטָרִם אֲבִיאֲנֹו אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי.</p>	<p>לא 21</p>
<p>זיכרון תרבותי – היחס לאל</p>	<p>האל</p>	<p>צוּר יִלְדָּד תְּשִׁי וְתִשְׁכַּח אֶל מְחַלְלָדָּ.</p>	<p>לב 18</p>

האזכור	היחידה/תיחום
27: ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו.	המרגלים: א 22-40
30: ה' אלהיכם החלף לפניכם הוא ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם.	המרגלים: א 22-40
20: ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה.	עבודה זרה: ד 15-20
34: או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלחמה ובגד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך.	עבודה זרה: ד 32-36
37: ותחת כי אהב את אבתיך ויבחר בזרעו אחריו ויוצאך בפניו בכחו הגדל ממצרים .	הורשת הארץ: ד 37-39
45: אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים .	חוקים כלליים: ד 44-45
46: בעבר הירדן בגיא מול בית פעור בארץ סיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון אשר הכה משה ובני ישראל בצאתם ממצרים .	השמדת הגויים: ד 46-49
14: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלהיך משם בגד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת.	שבת: ה 12-15
6: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.	עבודה זרה: ה 6-7
12: השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים.	נאמנות לאל: ו 10-13
21: ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו ה' ממצרים בגד חזקה.	חוקים כלליים: ו 20-25
22: ויתן ה' אותות ומפתים גדלים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו.	חוקים כלליים: ו 20-25
15: והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר נדעת לא ישימם בך ונתנם בכל שנאיך.	ברכה לישראל: ז 12-15
18: לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים .	השמדת הגויים: ז 17-24
8: כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבתיכם הוציא ה' אתכם בגד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים .	הבחירה בישראל: ז 6-8

14 : וְרַם לְבָבָךְ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים.	נאמנות לאל : ח 18-11
12 : וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם רַד מִהֵר מִזֶּה כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם סְרוּ מִהֵר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עֲשׂוּ לָהֶם מַסָּכָה.	חוסר הנאמנות של ישראל : ט 21-8
26 : וְאַתְּפַלֵּל אֶל ה' וְאָמַר אֲדֹנָי ה' אֵל תִּשְׁחַת עַמְּךָ וְנִחַלְתָּךְ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגִדְלֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה.	חוסר הנאמנות של ישראל : ט 29-26
7 : זִכֹּר אֵל תִּשְׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאַכְסֵם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְּרִים הֵייתֶם עַם ה'.	חוסר הנאמנות של ישראל : ט 7
15 : וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבָד הֵייתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם.	עבד עברי : טו 18-12
1 : שְׁמֹר אֶת חֲדָשׁ הָאֲבִיב וְעֲשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֲדָשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לַיְלָה.	פסח : טז 8-1
12 : וְזָכַרְתָּ כִּי עֲבָד הֵייתָ בְּ מִצְרַיִם וְשִׁמְרַתָּ וְעֲשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה.	שבועות : טז 12-9
3 : לֹא תֹאכַל עֲלִיו חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עֲלִיו מִצּוֹת לָחֶם עִנִּי כִּי בְּחַפְזוֹן יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ.	פסח : טז 8-1
6 : כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּעֶרְב׃ כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרַיִם .	פסח : טז 8-1
19 : וְאַהֲבַתְּם אֶת הָעָר׃ כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם .	היחס לחלש ולזר : י 19-18
22 : בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יִרְדּוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיִמָה וְעַתָּה שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרַב.	ברכה לישראל : י 22
10 : כִּי הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יָצֵאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֵרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כְּגֹן הַיַּרְק.	הורשת הארץ : יא 12-10
3 : וְאֶת אֹתֹתָיו וְאֶת מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפָרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְלָכָל אֶרֶצוֹ.	בטחון בה' : יא 7-2
4 : וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרִכְבוֹ אֲשֶׁר הִצִּיף אֶת מִי יַם סוּף עַל פְּנֵיהֶם בְּרֹדְפָם אַחֲרֵיהֶם וַיִּאֲבָדֻם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה.	בטחון בה' : יא 7-2
11 : וַיִּסְקְלִיתוּ בְּאֲבָנִים וּמַת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחָךְ מֵעַל ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים.	עבודה זרה : יג 12-7

6 : וְהִנְבִּיא הַהוּא או חֵלֶם הַחֲלוֹם הַהוּא יוֹמֵת כִּי דָבַר סָרָה עַל ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהִפְדָּךְ מִבַּיִת עֲבָדִים לְהַדְרִיחַךְ מִן הַדְרָךְ אֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בָּהּ וּבַעֲרֹת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ.	נביא שקר : יג 2-6
15 : רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוֹסִים וְלֹא יָשִׁיב אֶת הָעַם מִצְרַיִמָּה לְמַעַן הַרְבוֹת סוֹס וְה' אָמַר לְכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדִרְךָ הַזֶּה עוֹד.	מלך : יז 14-20
1 : כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אֲיִבְךָ וְרֵאִיתָ סוֹס וְרִכָּב עִם רַב מִמֶּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.	בטחון בה' : כ 1-4
5 : עַל דָּבַר אֲשֶׁר לֹא קִדְמוּ אֶתְכֶם בְּלֶחֶם וּבַמִּים בְּדִרְךָ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֲשֶׁר שָׁכַר עֲלֶיךָ אֶת בְּלִעַם בֶּן בְּעוֹר מִפְתּוֹר אֲרָם נִהְרִים לְקַלְלֶךָ.	איסור קבלת עמוני ומואבי : כג 4-7
18 : וְזִכְרֹתָ כִּי עֲבַד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה.	היחס לחלש ולזר : כד 14-22
22 : וְזִכְרֹתָ כִּי עֲבַד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדְּבָר הַזֶּה.	היחס לחלש ולזר : כד 14-22
9 : זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בְּדִרְךָ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם.	צרעת : כד 8-9
17 : זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְלֶק בְּדִרְךָ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם.	מחיית עמלק : כה 17-19
5 : וְעֲנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִד אֲבִי וַיִּרַד מִצְרַיִמָּה וַיָּגֵר שָׁם בְּמֵתֵי מִעֵט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גְדוֹל עֲצוּם וְרַב.	בכורים : כו 1-11
6 : וַיִּרְעוּ אֶתְנֹו הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה.	בכורים : כו 1-11
8 : וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבַמְרָא גְדֹל וּבַאֲתוֹת וּבַמִּפְתָּיִם.	בכורים : כו 1-11
27 : זָכְכָה ה' בְּשַׁחֲוִין מִצְרַיִם [וּבִטְחָרִים] (וּבַעֲפָלִים) וּבַגְּרֵב וּבַחֲרָס אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהַרְפֹּא.	קללה לישראל : כח 15-69
60 : וְהָשִׁיב בְּךָ אֶת כָּל מַדּוּהַ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִגְרַת מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בְּךָ.	קללה לישראל : כח 15-69
68 : וְהִשְׁיבְךָ ה' מִצְרַיִם בְּאֵנִיּוֹת בְּדִרְךָ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא תִסִּיף עוֹד לְרֵאתָהּ וְהִתְמַכְרְתָם שָׁם לְאִיבִיד לְעַבְדִּים וּלְשִׁפְחוֹת וְאִין קִנְיָה.	קללה לישראל : כח 15-69
1 : וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רֵאִיתֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לַפְרָעָה וּלְכָל עֲבָדָיו וּלְכָל אֲרָצוֹ.	בטחון בה' : כט 1-2
15 : כִּי אַתֶּם יָדַעְתֶּם אֶת אֲשֶׁר יִשְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר עֲבַרְנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם.	עבודה זרה : כט 9-27

<p>24 : וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.</p>	<p>עבודה זרה : כט 9-27</p>
<p>11 : לְכֹל הָאֵתָת וְהַמוֹפְתִים אֲשֶׁר שְׁלַחוּ לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפָרְעָה וּלְכֹל עֲבָדָיו וּלְכֹל אֶרְצוֹ.</p>	<p>משה : לד 10-12</p>

1. אזכורי מסורת האבות בספר דברים

מקור	פסוק
א 8	ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע יהוה לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם.
א 11	יהוה אלהי אבותכם יסף עליכם ככם אלו פגמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם.
א 21	ראה נתן יהוה אלהיך לפניך את הארץ עלה רש כאשר דבר יהוה אלהי אבותיך לך אל תירא ואל תחת.
א 35	אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם.
ד 1	ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר יהוה אלהי אבותיכם נתן לכם.
ד 31	פי אל רחום יהוה אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישפח את ברית אבותיך אשר נשבע להם.
ד 37	ותחת פי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוצאך בפניו בכחו הגדל ממצרים.
ה 3	לא את אבותינו כרת יהוה את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים.
ו 3	ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבו מן מאד כאשר דבר יהוה אלהי אבותיך לך ארץ ובת חלב ודבש.
ו 10	והיה כי יביאך יהוה אלהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך ערים גדלות וטבת אשר לא בנית.
ו 18	ועשית הישר והטוב בעיני יהוה למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטובה אשר נשבע יהוה לאבותיך.
ו 23	ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.
ז 8	פי מאהבת יהוה אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא יהוה אתכם בגד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים.
ז 12	והיה עקב תשמעו את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם ושמר יהוה אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך.
ז 13	ואהבך וברכך והרבה וברך פרי בטןך ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצחקך שגר אלפיך ועשתרת צאנך על האדמה אשר נשבע לאבותיך לתת לך.
ח 1	כל המצוה אשר אנכי מצוה היום תשמרו לעשות למען תחיו ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ אשר נשבע יהוה לאבותיכם.
ח 18	וזכרת את יהוה אלהיך כי הוא הנתן לך פח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך פיוס הזה.
ט 5	לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים האלה יהוה אלהיך מורישם מפניך ולמען הקים את הדבר אשר נשבע יהוה לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב.

י 11	ניאמר יהנה אלי קוים לך למסע לפני העם ויבאו ויירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם לתת להם.
י 15	רק באבתיך חשק יהנה לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מפל העמים כיום הנה.
יא 9	ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע יהנה לאבתיכם לתת להם ולזרעם ארץ זבת חלב ודבש.
יא 21	למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יהנה לאבתיכם לתת להם כימי השמים על הארץ.
יב 1	אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן יהנה אלי אבתיך לך לרשתה כל הימים אשר אתם חיים על האדמה.
יג 18	ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למען ישוב יהנה מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבה פאשר נשבע לאבתיך.
יט 8	ואם ירחיב יהנה אליהך את גבלך פאשר נשבע לאבתיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבתיך.
כו 3	ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום ליהנה אליהך כי באתי אל הארץ אשר נשבע יהנה לאבתינו לתת לנו.
כו 15	השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו פאשר נשבעת לאבתינו ארץ זבת חלב ודבש.
כו 3	וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך למען אשר תבא אל הארץ אשר יהנה אליהך נתן לך ארץ זבת חלב ודבש פאשר דבר יהנה אליהך אבתיך לך.
כח 11	והותרך יהנה לטובה בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך על האדמה אשר נשבע יהנה לאבתיך לתת לך.
כט 12	למען הקים אתך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים פאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבתיך לאברהם ליצחק וליעקב.
כט 24	ואמרו על אשר עזבו את ברית יהנה אליה אבתם אשר פרת עמם בהוציאו אתם מארץ מצרים.
ל 20	לאהבה את יהנה אליהך לשמע בקלו ולדבקה בו כי הוא חניף וארך ימיד לשבת על האדמה אשר נשבע יהנה לאבתיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם.
לא 7	ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הנה אל הארץ אשר נשבע יהנה לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם.
לא 20	כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבתי וזבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצוני והפר את בריתי.

2. אזכורי מסורת מעמד הר חורב בספר דברים

מקור	פסוק
א 6	הַיְהוָה אֱלֹהֵינוּ דָּבַר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב לָכֶם שָׁבַת בְּהַר הַזֶּה.
ד 11	וַתִּקְרְבוּן וַתַּעֲמְדוּן תַּחַת הַהָר וְהָהָר בָּעַר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וְעָרְפֶל.
ה 4	פָּנִים בְּפָנִים דָּבַר יְהוָה עִמָּכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ.
ה 5	אֲנֹכִי עֹמֵד בֵּין יְהוָה וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֵת דְּבַר יְהוָה כִּי יִרְאֲתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בְּהַר לֵאמֹר.
ה 18	אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דָּבַר יְהוָה אֶל כָּל קְהַלְכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הָעָנָן וְהָעֲרַפֶּל קוֹל גְּדוֹל וְלֹא יָסַף וַיִּכְתְּבֶם עַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים וַיִּתֶּנֶם אֵלַי.
ה 19	וַיְהִי כְּשָׁמַעְכֶם אֵת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בָּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם.
ט 9	בַּעֲלַתִּי הִקְרָה לְקַחַת לַוַּחַת הָאֲבָנִים לַוַּחַת הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם וְאֲשַׁב בְּהַר אֲרָבָעִים יוֹם וְאֲרָבָעִים לַיְלָה לָחֵם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי.
ט 10	וַיִּתֶּן יְהוָה אֵלַי אֵת שְׁנֵי לַוַּחַת הָאֲבָנִים בְּאֲצַבַּע אֱלֹהִים וַעֲלִיָּהֶם כָּכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר יְהוָה עִמָּכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱל.
ט 15	וְאֶפְסוּ וְאָרְדוּ מִן הַהָר וְהָהָר בָּעַר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לַוַּחַת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדַי.
י 1	בְּעַת הַהוּא אָמַר יְהוָה אֵלַי פָּסַל לָךְ שְׁנֵי לַוַּחַת אֲבָנִים כְּרַאשֹׁנִים וַעֲלָה אֵלַי הַהָרָה וַעֲשִׂיתָ לָךְ אֲרוֹן עֹץ.
י 3	וְאֲעִשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שֹׁטִים וְאֶפְסַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרַאשֹׁנִים וְאֶעֱלֶה הַהָרָה וּשְׁנֵי הַלַּחַת בְּיָדַי.
י 4	וַיִּכְתַּב עַל הַלַּחַת כְּמִכְתָּב הַרְאִשׁוֹן אֵת עֲשָׂרַת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר יְהוָה אֵלַיכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱל וַיִּתֶּנֶם יְהוָה אֵלַי.
י 5	וְאֶפְסוּ וְאָרְדוּ מִן הַהָר וְאֲשַׁם אֵת הַלַּחַת בְּאֲרוֹן אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי וַיְהִיו שֵׁם כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי יְהוָה.
י 10	וְאֲנֹכִי עֹמֵדִי בְּהַר פְּנִימִים הַרְאִשֹׁנִים אֲרָבָעִים יוֹם וְאֲרָבָעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה יְהוָה הַשְּׁחִיתֶךָ.
לג 2	וַיֹּאמֶר יְהוָה מִסִּינֵי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מִהַר פָּאֲרֹן וְאָתָּה מִרְבַּבַת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ [אֵשׁ דָּת] [אֲשַׁדַּת] לְמוֹ.

Abstract

In this paper I examined the significance of the repeated commandment in Deuteronomy to remember the exodus (“Yetzi’at Mitzrayim”).

The exodus tradition is a central one in the Pentateuch. Even so, the pervasiveness of the directive to remember it in Deuteronomy is exceptional relative to the other books of the Pentateuch and to other traditions in Deuteronomy. Deuteronomy is also unique in that it contains the command to remember the exodus tradition in diverse contexts and in relation to topics that are not always directly connected to it. In my quest to better comprehend the occurrences of this command, how they are tailored into the different verses and what their import is, I examined all the passages in which this command is mentioned, and I discussed their various aspects such as the components of the tradition and the events mentioned in the verses; their pattern and the position portrayed in them towards the People of Israel and their identity; the implications and the relevance to the present and the future of the requirement to remember a past tradition. And, finally, the overall contexts relating to the Israelite lifestyle in terms of time, location, theology, ethics, and identity.

This paper is a synchronic study with a close reading of the text and its detailed design, and it utilizes tools of the New Criticism. I have attempted to decipher the motive that lies behind the recurring demand in Deuteronomy to remember.

In the first, introductory chapter, I have referred in detail to the research topic and its targets, the emphasized uniqueness of the exodus tradition and the setting of the central questions associated with the repeated occurrences of the commandment to remember in Deuteronomy.

In the introduction I have also surveyed the current situation of scholarship dealing with those topics that are integral to this study: The characteristics of Deuteronomy, the exodus tradition in Deuteronomy, and the memory of the exodus in Deuteronomy. Following this survey, I concluded that research in this field is lacking, and no sufficient explanation has been proposed for the unique formation of the memory of the exodus tradition in Deuteronomy and for its revolutionary and practical implications on Israel’s way of life in the present and the future.

The structure of this study, as I have described in the Introductory Chapter, presents the levels of analysis that were carried out in ascending order from the tradition components, type of memory, the actions deriving from the commitments to the memory and the encasement of meanings of the memory on the lifestyle and identity of the People of Israel. This separation into groups of memory includes four branches: the relations between Israel and God, the relations within Israel, the attitudes to the gentiles and the Israelite calendar. All these constitute the central chapters of this study. In each of these chapters I analyzed one unit extensively and several others briefly, comparing them.

The second chapter, dealing with the branch concerning the **relations between Israel and God**, discusses three memory units: Deut 6:1-25, 8:1-20, and 9:1-7. The goal of these units is to preserve Israel's loyalty to one God, such that they adhere to all the commandments (mitzvot) and directives He gave them. This is a central branch in which the People of Israel are required, through memories of the exodus tradition, to understand and conclude that they must maintain loyalty to God and observe His commandments. Each unit stresses a different aspect of the exodus tradition, but all of them lead to a unified conclusion – Israel is expected to be loyal to God and obey His commandments.

Unit 6:1-25 highlights location and status. In contrast to the status of Israelite slaves held in the foreign land of Egypt, upon arrival at their own land they will be a liberated people and enjoy a life of abundance and wellbeing. This transformation, which takes place following a set of miracles brought about publicly at the Hand of God, dictates Israel's loyalty in the present and in the future.

Unit 8:1-20 emphasizes the period that Israel wandered in the desert on their way to the Promised Land. During this period, God took care of Israel, watched over them and supplied them with all basic elements necessary for their survival (food, water, clothing). He did this through miracles, thus enhancing the supremacy of the power of God relative to Nature. Here, again, Israel is requested to conclude that they should be loyal to God who took care of them in the toughest of environments and will continue to do so in the ameliorated conditions and abundance of the Land of Israel.

Unit 9:1-7 stresses another aspect of the historical events in the exodus tradition – the eradication of the local peoples, the gentiles, to enable Israel to enter the Promised

Land. The process of the exodus from Egypt ends, just as God promised (e.g., in Exod 6:1-8), in the arrival of the People of Israel in the Land of Israel and their conquest of the land from the hands of the gentiles. The conquest of the land was made possible thanks to the direct assistance of God, just as He extended His assistance throughout the epoch of the exodus from Egypt and the journey in the desert, up to the settling in the Land of Israel. Despite God's support and fidelity to Israel, Israel did not remain loyal to Him and rebelled several times during the epoch of the exodus and the journey in the desert. Thus, in this unit there is a warning to Israel not to forget God and to understand that He took care of them while they rebelled and were disloyal to Him.

The third chapter, dealing with the branch of the **relations within Israel**, discusses three units of remembrance: Deut 15:12-18, 24:8-9, and 24:17-22. As part of the remembrance tradition and considering Israel's enslaved status in Egypt, this chapter defines what should be the attitude towards the vulnerable people in society, especially the most weakened individuals such as slaves, orphans, and widows. In these units, the comparison to the exodus tradition in the past is a comparison on two levels – first, rejecting the treatment received by the Israelites from Egypt as weak slaves, and second, defining the attitude contrary to the Egyptians' attitude towards Israel, as the correct and appropriate attitude towards the slaves and the weak in society. In these units there is a contrast in the exodus tradition between the negative attitude of the Egyptians to Israel, who were a weakened and enslaved people, and the positive and merciful relationship that God established with Israel, a relationship that should serve as a model for the way Israel is expected to treat the vulnerable individuals in society. Thus, the moral to Israel is to treat their fellowmen in an opposed manner to that which they had endured from the Egyptians at the time of their enslavement. Each unit in this chapter deals with a different group of Israelites to whom the people of Israel are expected to provide economical as well as emotional support in order to enable a fair and appropriate social existence for those groups.

Unit 15:12-18 deals with the Hebrew slave and focuses on the process of his liberation at the conclusion of the six years, which includes the generous economical support the master is obliged to extend to his slave to enable him to rehabilitate his life, regain his independence and make his way back to society as a free person. The memory of the tradition is directly proportional to Israel's status as slaves in Egypt and to the process

of Israel's liberation at the Hand of God, accompanied by His economical and spiritual support throughout the period of the exodus.

Unit 24:17-22 concerns the weakened groups of society: the group of the poor – widows and orphans; and the group of strangers – the resident aliens (Gerim). Here, too, following the memory of the liberation and restoration of Israel by God, Israel is obliged to support these groups financially and socially.

Unit 24:8-9 concerns the opposite group – the group of leaders. Israelites are compelled also to remember and learn from past experience, from the events during the time of the exodus. There are no overt instructions, only a subtle hint of the leprosy which Miriam had caught and the need to beware of this malady. It is imperative to accept authority and follow the leaders of the People (the Priests and the Levites); however they too are subject to the morals of the exodus tradition and to God's commandments.

The fourth chapter, dealing with the branch of the **attitudes to the gentiles**, includes two units: Deut 7:1-26 and 25:17-19. The prescribed attitude towards the gentile is different from the attitude towards the resident alien. The resident alien should be brought close, whilst the gentile should be treated roughly and be rebuffed until eradication. Besides the concern that the gentiles will make war against Israel, there is also the spiritual fear that Israel might be tempted to serve other gods and resort to idolatry. This concern is especially relevant for the era of the settlement of Israel in their new land, that out of wellbeing and abundance they may forget their dependence on God and turn to other gods.

Unit 7:1-26 explains the twofold motivation to eradicate the gentiles: first, fear that the gentiles will push Israel to idolatry, and second, that Israel as the chosen and holy People should not integrate with others (one of the components of the tradition is that God's power and His electing Israel as His People, should differentiate between Israel and the gentiles and distance Israel from other gods).

Unit 25:17-19 relates specifically to Amalek, whom Israel is commanded to exterminate, leaving no remnant of them. The war Amalek started against Israel when exiting Egypt, ravaging the weakened and enfeebled, (exactly the opposite of what is expected from Israel towards the weakened individuals of society) was the motive of the command that Israel obliterate Amalek's name and memory forever. (In this unit we find the component of the treatment of gentiles inspired by the exodus tradition, and

it is possible that the component of relations within the People of Israel can also be associated here with the emphasis of the treatment of the weak. The proper treatment of the weak is learned here from the negation of Amalek's immoral form of warfare, which mainly harmed the weak and the sick.)

The three branches mentioned above describe, in a developing pattern, the set of relations Israel held – the transcendent relations with God, the relations within Israel and the relations with the gentiles.

The fifth chapter, dealing with the branch of the **Hebrew calendar**, includes two units: Deut 5:12-15 and 16:1-7. The Hebrew calendar is designed around the different aspects of the exodus tradition. The relation between the calendar and the tradition is not directly connected to an event or to the status of Israel in Egypt but is derived from the messages and the significance of the tradition that must be remembered and observed throughout the year. These messages will be translated throughout the year into various events and feasts that aim to connect the present (and those who have not actually experienced the exodus period) with the past of the exodus tradition and thereby to remember the exodus tradition through practical experience.

The memory unit in 5:12-15 describes the observation of the Sabbath as an imitation both of God's cessation of all activity on the seventh day and of His rescue of Israel from the hands of Egypt and transformation of them into a liberated people who are masters of their own activities, at their own time. The God who brought Israel out of Egypt, where they were debilitated, enslaved and forced to labor, is the model that Israel should adopt in their everyday life. Thus, the Sabbath symbolizes for Israel two aspects of the exodus tradition: the transition from slaves to a free people, and the opportunity given to weakened groups in Israelite society (slaves, resident aliens and even domestic animals) to cease all labor and to rest.

Unit 16:1-17 concerns the three Jewish feasts. At these times, too, all everyday activities are stopped in order to celebrate the feasts of Passover (Pesach), Pentecost (Shavuot) and Tabernacles (Sukkot), including ceremonies and rituals in honor of God. These events occurring throughout the year strengthen the memory of the exodus tradition by restoring the historical events (Sabbath and Passover) or by the contrast between the past status of slavery in Egypt and the possibility for Israel to celebrate happily, in their homeland, as a free people in the present (Pentecost and Tabernacles).

This branch is connected to the other branches, as the Hebrew calendar expresses Israel's relation to God, the relations within Israel and Israel's relations with the gentiles. The calendrical events are aimed to honor God, to execute the ceremonies and rituals in the location chosen by God while restoring (in words and song) the deliverance of Israel from Egypt by God, leading them to the Promised Land.

In all the festivities and events, the group of the weakened are to be included and all Israelites are to participate together with their families. The Israelite rituals practiced throughout the year are distinct from the rituals practiced by the gentiles who worship multiple gods, where each god is responsible for a separate domain of life. In contrast, Israel worships one God who is responsible for all life domains. The Israelite Sabbath day is also distinct from the Sabbath of the gentiles in that there is a command to cease all labor, a custom unknown to the ancient world at the time. Also, the annulment of the different classes of citizens and the inclusion of the slaves and the weakened as equals in society are unique to the People of Israel.

Each memory unit in all branches includes practical activities derived from the memory of the exodus tradition. These activities work bi-directionally. The memory of the exodus tradition brings about, directly or indirectly, activities that define the identity and way of life of Israel. On the other hand, due to the practical activities executed continuously in the present, it is possible to remember the tradition of the past, not only through those who experienced it at the time, but also by all generations to come.

The four branches as defined in the memory units mentioned in Deuteronomy constitute a revolution from what was accepted in the ancient world. A theological revolution in a monotheistic belief in one God, an ethical revolution in the attitude towards the slave and the weak in society within the People of Israel, complete segregation in relation to the other nations, and organization of unique and unorthodox yearly events and ceremonies using the lunar year and not only the solar year as customary in the ancient world.

In the summary chapter of my work, I surveyed all the previous chapters and their main conclusions:

- The remembrance commandments in the book of Deuteronomy are intended to connect the various components of the exodus tradition in the past and to form a way of life for the people in the present.

- The laws based on the remembrance commandments define in a practical manner the identity and relations of the People of Israel in four branches of relations and behavior: towards God, towards their own society, towards the gentile and in the different events in their calendar.
- All the relationships demanded of the People of Israel are formed in the model of God's mode of operation in the exodus from Egypt and are derived directly from the process of the tradition of the exodus (by way of imitation, comparison, and the understanding of the significance of the process of the exodus). The activity is expressed in different components of tradition that appear in each of the units in accordance with its subject.
- The practical activity of the People of Israel in the present is derived from the memory of the exodus, enabling it to continue (in the present) for all those who did not experience it at the time.
- The model set by God in the process of freeing the People of Israel from Egypt, through their journey in the desert up to the moment of having endowed the land of Israel to its people, determines for the people of Israel a revolutionary mode of life in contrast to what was accepted in the ancient world in terms of theology, ethics, equality and.
- Therefore, the formatting of memory in the book of Deuteronomy constitutes a foundation stone for the People of Israel, establishing a life of abundance, stability, fairness and constancy for them in their own land. These messages are especially suitable to the book of Deuteronomy because of its revolutionary nature, emphasizing its humanity and God's caring, close and gracious activity towards the people of Israel during the exodus period. The memory of the past exodus period constitutes the model of life for Israel in the present, focusing on the triangular relationship between God, the Israelites and the Land of Israel. This triangular relationship operated in the past and is meant to continue in the present and in the future, so that in the Land of Israel the Israelites, if they are faithful to God, will continue to enjoy the abundance and goodness that God will give them. The messages in Deuteronomy that are based on the exodus tradition are the main reason and proof for the requirement of loyalty from the People of Israel to God and to all His commandments.

The breakdown of the exodus tradition into its four branches and their various applications made it possible to describe the overarching story of the exodus tradition and its components from the past in conjunction with the memorialization required in the present and the future. This definition of the branches and their applications allowed me to address the following questions: How is it possible to demand collective memory? How are the various textual units related to memorialization in the book of Deuteronomy designed? And what is their contribution and purpose? Consequently, the memory of the exodus in the book of Deuteronomy is the basis for forming the identity of the People of Israel, their relationship with God, their internal relations with each other, their external relations with the gentile, and their way of life throughout the calendar year.

This work was carried out under the supervision of Dr. Yisca Zimran

The Zalman Shamir Department of Bible

Bar-Ilan University

BAR-ILAN UNIVERSITY

Memorialization of the Exodus Tradition in Deuteronomy

Reuven Bloch

**Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master's
Degree in the Zalman Shamir Department of Bible,**

Bar-Ilan University

Ramat Gan, Israel

2022

BAR-ILAN UNIVERSITY

Memorialization of the Exodus Tradition in Deuteronomy

Reuven Bloch

**Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master's
Degree in the Zalman Shamir Department of Bible,**

Bar-Ilan University

Ramat Gan, Israel

2022